

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YUNUS OĞUZ

**ESKİ TÜRKLER
ÜZERİNE
ARAŞTIRMALAR
ve
GUMİLEV'İN
ELEŞTİRİSİ**

ESKİ TÜRKLER ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR VE GUMİLEV'İN ELEŞTİRİSİ

Yunus Oğuz

Çeviri: Hüseyin Adıgüzel

ISBN: 978-605-5452-26-1

İLERİ YAYINLARI

No: 227

Birinci Basım: Şubat 2012

Kapak Tasarımı: Selim Özübek

© 2012, İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kısmın tüm yayın hakları İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İLERİ YAYINLARI

Yönetim Yeri: İstiklal Yayıncılık Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 Cevizlibağ / İstanbul Tel: (0212) 481 92 57

Yedekli Satış Temsilcisi: Suraselviler Cad. No: 67 Kat: 4 (Alman Hastanesi yanı) Beyoğlu-İstanbul

Tel/Faks: (0212) 292 65 26-27

İnternet: www.ileri2000.org e-posta: ileri2000@hotmail.com

Baskı ve Cilt: İstiklal Marşı Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 Cevizlibağ / İstanbul Tel: (0212) 481 92 57

**ESKİ TÜRKLER ÜZERİNE
ARAŞTIRMALAR
VE GUMİLEV'İN ELEŞTİRİSİ**

İçindekiler

I. Eski Türklerde Gumilev'in Araştırmalarında Passionerlik Teorisi	
Türk Etnonimine Bir Bakış	9
L. N. Gumilev'in Passionerlik Teorisi	16
A- Passionerliğin Coğrafi Bakış Açısı	18
B- Passionerliğin Biokimyevi Bakış Açısı	33
Passionerliğin Yükselme ve Azalma Safhaları	41
Passionerliğin Kırılma Safhası	47
Durgunluk-Atalet Safhası	50
Obskürasyon Safhası (Passioner Basınç Seviyesinin Düşmesi)	54
Bazı Terimlerin Açıklanması	62
 II. Gumilev'in Eserlerinde Doğu Sibiryası-Altay-Hazar Havzasında Yaşayan Eski Türkler	
Eski Hunlar	67
Hunların Dili Hakkında	73
Hunların Sosyal ve Siyasi Yapıları	74
Avrupa Hunları	90
Türkütler	98
Hazarlar	120
Uygurlar	127
Karahanlılar	135
Kimak, Guz ve Kumanlar	145
Selçuklular	152
 III. L. N. Gumilev'in "Türklerin Doğudan Batıya Akını" Teorisine Eleştirel Bir Bakış	
 IV. Sonuç	
Sonuç	227
Kaynakça	231

I.
Eski Türkler
ve Gumilev'in Araştırmalarında
Passionerlik Teorisi

Türk Etnonimine Bir Bakış

Tarih bilimi için “etnonim”, “soy-kök” anlayışının öğrenilmesinin gerekli olduğunu bu alanda çalışan bir çok bilim adamı yazmıştır.

Etnonimin ortaya çıkması, coğrafi gelişimi, ortadan kalkması/ortadan kaldırılması ve başka bir özelliğe bürünmesi, başka bir söyleyiş ile, etnonimin bütün tarihi bu ya da başka şekilde etnosun tarihi ile ilgilidir. Tarihin, derin ve eski yüzyıllarına gidince etnonim ve etnos anlayışları daha da olgunlaşır ve bunları incelemek, araştırmak kolaylaşır. R.Q. Kuzyev, “etnonimin öğrenilmesi karmaşık ve çok basamaklı etnik tarihin derin katlarının araştırılmasına olanak verir” diye yazar. (1.76-77)

M.B. Kryukov “İsa’dan Önce 1. ve 2. Binyıllarda Eski Çin Kaynaklarında Dünyanın Etnik Haritası” isimli eserinde şunları yazar: “Etnonimin teorik sorunlarının araştırılması (en önemlisi onların ortaya çıkması ve fonksiyon taşıyıcıları olması) etnik grupların tarihi tipolojisi (insan tipleri) üzerine karmaşık özellikler ortaya çıkarmakla birlikte karmaşık oluşumların çözülmesine de olanak verir.” (2.34)

Etnonimlerin gerçek etimolojisini öğrenmeden ve bilmeden tarihçiler, toplumları şaşırtabilir. Bu konuda Rus tarihçisi D. İloyvaskiy şu sözlerle uyarır: "Halkların asırlar boyu süren tarihinde, biz sürekli adların değiştiğini görüyoruz. Bu da bizi kaynaklardan uzaklaştırıyor. Rus, Bulgar, Hazar halklarının tarihinin öğrenilmesinde bu olgu kendini çok güçlü bir şekilde gösterir. Ancak tarih bilimi söylediklerimin dışında kalıyor ve yeni halklarla karşılaşıldığında, onları tümünden yeni bir halk gibi ele alıyor." (3.259)

D.E. Yeremeyev ise "Türk etnonimlerinin Sementikası" adlı eserinde; "Türk etnonimleri hem anlam, hem de biçimce çeşitli ve çok dallı budaklıdır. Çok zaman bu, toplumun etnik tarihinin nasıl oluştuğunu gösterir. Etnogenetizmin incelenmesinde ek kaynak rolü oynar" diye yazmıştır. (4.134)

Etnonimlerin etimolojisi, Türklerin araştırılmasında en zor meseledir. (5.1999) ve bu meselenin halli için yeni kaynaklar aramak ve araştırmayı devam ettirmek gereklidir.

Avrupa'da miladi 7. yüzyılda ilk defa Troya (Truva) hakkındaki efsaneler yaygın bir şekilde tanındığında "Türk" sözüne ciddi olarak dikkat edilmeye başlandı. Çünkü Troya hükümdarının adı "TORGURUS", Türk etimolojisi ile açıklanabiliyordu.

Kaydetmemiz gerekir ki, "Avesta"nın kahramanlarından birinin adı da TUR idi.

Fırdevsi'nin "Şehname" isimli eserinde de "TURAN" sözünün, "TUR" ile, bunun da "TÜRK" terimi ile ilgili olduğu açıktır.

Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud "Türk" sözünü üç anlamda verir.

1. Türk kadaş edi: Güneş göğün ortasında,
2. Türk üzüm edi: Üzümün olgunluk zamanı,
3. Türk yiğit-er: Türk savaşçı genç. (6.5)

Eski Türk Sözlüğü ise "Türk" terimini iki anlamda verir:

Türk: Güçlü-kuvvetli,

Türk: Halklar birliği (13.599)

Azerbaycan tarihçisi Altay Memmedov, Türkiyeli araştırmacı Adile Ayda'ya dayanarak şunları yazar: "Arap alfabesi ile iki şekilde yazılan 'Türk' sözü dört ayrı şekilde okunabilir: 'TÜRK, TÜRÜK, TÖRK, TÖ-REK'." Daha sonra da şunları ekler: "Türk dilbilimi oluşum aşamasında iken bir kısım Türkler, verimli topraklara yerleşerek göçebeliği bırakınca, başka Türkler bunlara 'TUR'lar, 'TURUK'lar, 'DURALLAR' demişler." (7.151-152)

Görüldüğü gibi, yukarıda kaydettiğimiz "Türk" sözünün dört çeşit okunuşuna, ne yazık ki uzun yıllar dikkat etmemişiz. Aynı anlamı taşıyan bu sözlere çeşitli kavimlerin isimleri verilmiş.

F. Ağasıoğlu "Azer Halkı" adlı eserinde sözlerimizi tasdik eder gibi yazar: "Eski Azerbaycan'da Türk adlı boylar M.Ö. 3. binyılda kurulan Arata, Gutı, Lulu devletleri zamanında görünmese de bu devletlerin kurulmasına diğer Türk boyları ile birlikte katılmışlardır.

Asurluları en çok rahatsız eden bilgi, Türk boylarının küçük ya da büyük kuvvetlerle baskın yapacakları haberi idi. Bu bağlamda yirmi bir numaralı tablette verilen bilgi dikkat çekicidir:

'Turuk düşmanı çıktı ve (.....)'ye gitti.

O, Kakulatimi işgal etti... Bu saldırıda bazı Turukların sayısı çok görünmüyor. Ancak çoğalabilirler. Onlar gelmeye devam edecekler." (8. 44-45)

Genel olarak "Türk" teriminin anlamını dünya bilim adamları çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Mesela Warnbery ve L. Munkaçi "Türk" sözüne "yaratıcı", "insan"; V. Tomphson ve Y. Nemeth, "güç", "kuvvet-kudret" anlamının verilmesini daha uygun bulmuşlar.

Bununla birlikte "Türk" sözüne yaklaşımda iki kuram vardır. Birinci kuram taraftarları "Türk" sözünün etnografik bir terim olduğunu söylüyorlar. İkinciler ise "Bu söz siyasi anlam taşır, bu şekilde bakmak doğrudur" diyorlar. Bilimler Akademisi üyesi V.V. Barthold ikinci kuramın

tarafarıdır ve “Türk” sözünü etnografik bir terim olarak kabul etmez. (9.II.553) İddiasına göre; “Türk” sözü, “kanun”, “adet”, “töre” demektir ve “Türk” > “Türü”, “Halkların kanun esasında birleşmesi” anlamını veriyor. Fakat, yine Bilimler Akademisi üyeleri olan A.N.Kononov ve N.Y. Marr, Barthold’un bu görüşünü kabul etmeyerek, “Barthold’un yazdıkları kendi düşüncelerinden başka bir şey değil. Bu düşünceler bu alanda kendine bir yer bulamadı” demişlerdir.

A.N.Kononov, N.Y. Marr’ın “Türk” sözünün “Tar-han” sözünden ortaya çıktığı şeklindeki fikrini kabul ettiğini ve terimin anlamında “Tanrı tarafından seçilmiş kabile ve boy birleşmelerinin aynı kökten olan ittifakı” anlamının bulunduğunu söylediğini de kaydetmeliyiz.

A. Kononov; “Burada ben, dikkati N. Y. Marr’ın söylediği sözlerle yönelmek istiyorum. Şöyle ki, ‘Türk’ terimi, Tanrı’ya inanan seçilmiş kabile-boy ile ilgilidir” diye yazar. (10.43)

“Tur” sözünün, “Türk” sözünün sinonimi (eşanlamısı) olduğunu bir çok çağdaş alimin tasdik ettiğini de burada söylemeliyiz. Mesela Prof. Dr. F. Ağasıoğlu “proto-Azerlerin (bununla birlikte bütün proto-Türklerin) kökenini açığa çıkaran toponimlerden biri de tar/tur şekilsel dönüşümü ile kullanılan Tar sözüdür ki, bu da sonraları Türk (Tur-uk) etnoniminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Azer diyalektlerinde bugün de TARI sözü ‘Tanrı-Allah’ anlamında kullanılır” diye yazar. (8.296)

Sonraları Tar/Tur terimi toponim, etnonim, hidronim ve ilgili tüm adlarda kendini gösterir: Turan, Turova, Turalı, Tarkan, Terek, Taran, Tar gibi. Gariptir ki, Troya’dan İtalya’ya bilinen nedenlerden dolayı göç etmiş olan Etrüsklerin ulu atalarının adı da Tarkan’dır. Çin’in batısında yaşayan Uygurlara “Tarañçı” da derler. Tatar sözü “Tarlık Tatarları” şeklinde de kullanılır.

Yeri gelmişken, tarihin babası Heredot’un İskitlerin soyları hakkında şunları yazdığını da kaydedelim: “... bir zamanlar daha yerleşik hayata geçmemiş bu ülkenin hakimi TARGİTAY adlı bir adam olmuştur. Söylenenlere göre Targitay’ın babası ZEVS’dir. Annesi ise Borisfen nehri-

nin kızıdır. (İskitler bu konuda ısrar etseler de ben, buna inanmıyorum) Böyle asil bir soyu olan Targitay'ın üç oğlu varmış." (11.218)

Yine yeri gelmişken ekleyelim; aynı dile ve inanca sahip olan bütün boyların birleşmiş adı Türk olsa siyasi bakımdan bunu "EL" olarak adlandıırırlardı. İlginçtir ki, "EL" sözü, hem siyasi birlik, hem ordu, hem de boyların birliği olarak kullanılırdı.

"EL" terimi, tarihi semantik (anlambilim) bakımından şimdiki geleksel benzerliklerle ("Oğuz elleri", "kafir elleri", "El-oba" anlamları ile birlikte, siyasi anlamda "devlet" anlamında da kullanılır.

Bu söze Dede Korkut kitabında da rastlıyoruz. Burada "EL" sözü, siyasi anlam da taşır. (103) Mesela; "Elde yağ yokken, senin babanın üstüne yağ geldi" cümlesinde "el" sözü, siyasi terim anlamında kullanılmıştır.

Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde "El" terimi özelliğini aynen korur.

"El: El, vilayet (6.I.122, II.39-51, 240. III. 26. 131, 210)

El: Açıklık, boşluk.

El başı: Ata bakan (seyis), vilayetin başçısı, mehter (6.I.122)

El: İki bey arasındaki barış (6.I.122)

Elbol: Barışmak, barış yapmak (6.I.122)

L.N. Gumilev'e göre eski Türkler, büyük ve geniş toprakları "el" olarak adlandıırırlardı.

F. Ağasioğlu, "El" sözüne başka bir yönden yaklaşır. Biz onun görüşlerine saygı duymaya ve onları paylaşmaya kendimizi mecbur hissediyoruz. Ağasioğlu, "Ulu soydaşlarımızın kurduğu Guti elinin tarihi, demokrasi tarihi gibi değerlidir. Çünkü, gerçek halk hakimiyeti olan demokrasi seçim ile oluşan iktidarların okulu gibi olan Guti eli, iktidarın babadan oğula geçtiği komşu Akat, Sümer ve Elam devletlerinden bu yönü ile farklıydı. Eski dilimizde halk ve devlet anlamlarının tek sözle -"el" sözü ile- ifade edilmesi de Türk etnosunun demokratik ruhundan ortaya çıkmıştır" diye yazar. (8.149)

Eski Türk sözlüğünde de “el” sözü çeşitli anlamlarda verilir:

“1. El: Boy birleşmesi. (“men etmişmen”, “ben boyların birliğini kur-dum.”)

2. El: Halk.

3. El: Devlet

4. Elbegi: Devlet görevlisi

5. El-kün: Halk (elgün-ele güne karşı gibi)

6. Elçi: Sefir (13.168-169)

A.N. Baskakov; “Türk” teriminin akraba boyların ilişkilerinden ve birleşmelerinden ortaya çıkan bir söz olduğunu iddia eder. (5.201)

A.N.Kononov ise çağdaş bilimsel literatürde rastgelenen “Türk, Tu-ruk, Türkü, Türküt” sözlerinden en düzgün okunan varyantın “Türk” te-rimi olduğunu yazar. (12.46-47)

L.N. Gumilev, “İstedığınız halkın tarihini kök itibariyle en eskiye ka-dar götürmek mümkündür, ama onun asıl tarihi, kesin belgeli tarihten başlar” diye yazar. (34.26)

Eski Türk sözlüğüne semantik açıdan bakacak olursak, “Türk” sözü-nü “Tör” sözü ile başlatmak doğru olabilir.

E. M. Murzayeva, M.Q. Pavlova gibi bilim adamları, Kazak, Kırgız, Pamir, İspanya, Katalon ve başka dillerde “tör”, “tor” sözlerinin “yukarı-üst”, “yüksek”, “zirve”, “dağ”, “mermi”, “sur-kale duvarı”, “dağın en yük-sek yeri”, “yüksek dağlık yer” anlamlarını taşıdığını yazarlar. (14.82-83)

Bu açıklama da bir daha gösteriyor ki, “tör”, “tor” sözleri çeşitli an-lamlarda kullanılsa da, bütün bu anlamlar “yukarı-üst”, “yükseklik” an-lamları ile uyushmaktadır. Yani bu sözlerden ortaya çıkan “Türk” sözü de “yukarıda-yüksekte, üstte olan halk” yahut boy, gibi alınmalıdır. Burada-ki yükseklik sözü “güç”, “kuvvet” olarak toplumun hiyerarşisinde haya-ta geçer.

13. yüzyılda Karakurum’a giden Marco Polo, Hakan’ın verdiği bir zi-yafete katılır ve bu hiyerarşiyi şöyle tarif eder; “Ziyafette Büyük Hakan

(Kubilay Han) masasının arkasında oturuyordu. Onun masası, diğer bütün masalardan yüksek idi. Han salonun derinliği içinde arkası kuzeye, yüzü güneye doğru oturmuştu. Sol tarafında büyük ve sevgili hanımı, biraz daha aşağıda olan masada oğulları ve yakın akrabaları oturuyorlardı. Onlar, masalarında otururken başları, hakanın ayakları hizasındaydı. Onlardan biraz daha aşağıya kurulan masada ise, anlı-şanlı beyler, vezirler ve onların hanımları yer almışlardı... Burada herkes kendi yerini bilir ve herkes Büyük Hakan'ın belirlediği kurala göre yerine otururdu. (15.111)

Görüldüğü gibi, "Türk" sözüne 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli anlamlar yükleseler de, alıntılar yaptığımız alimlerin görüşleri değişik olsa da, sonuçta bir fikirde birleşiyorlar ki bu söz; "güç", "kuvvet" anlamını taşıyor. Dolayısıyla gücün, kuvvetin bulunduğu yerde, milletin "layık olduğu yerde", "yüksek"te olması, hiç kimseyi şaşırtmamalıdır.

Biz de birinci element olan Türk teriminin, "tür" sözünün bir varyantı olduğunu düşünüyoruz. Bu söz bizi kabilelerin, boyların, halkların çok eski haline kadar götürür. (TİR-TÖR-TÖS) Bizi, Tür elementi ile ilgili olan ilkel inanışlara doğru götürüyor.

TİR-TÖR-TÖS'ün sematiği, bu sözün "mabet yeri", "seçilmiş yer", "obanın en güzel yeri", "ocak başında en başlıca yer" anlamlarından "ağa", "kanun" ve "adet"e kadar uzun bir yolu geçmemize imkan tanıyor. Kaşgarlı Mahmud'da TÖR/TÖRE sözü, evin üst kısmı, kürsüsü, divanı (6. III.130-209) TÖRÜ sözü, örf, adet, anane ve türetilmek, yaratılmak gibi verilir. (6. IV. 565) "El kalır, töre kalmas, yani elden vazgeçmek olur, töreden vazgeçmek olmaz." (6. III. 209)

L. N. Gumilev'in Passionerlik Teorisi

Her şeyden önce L.N. Gumilev'in passionerlik (İçgüdüsel olarak kendini koruma sevk-i tabiisiyle hareket eden passionarist davranış dürtüsü) anlayışını ortaya koymak gerekir. O "Passionerlik etrafı değiştirmeye çalışmak ya da fizik dili ile söylersek, etrafın işleyen düzenini yıkmak, harabeye çevirmek isteğidir. Passionerlerin iç gücü o kadar kuvvetli olur ki, bu işi yapanlar, onun doğuracağı sonucu tasavvur dahi edemezler. Çünkü, değişme-değiştirme içgüdüğü şuurun, aklın değil, şuuraltı hareketin zaruri keyfiyetidir. Bu da kendi içinde sinir sisteminin faaliyeti ile ilgilidir. Passionerlik dereceleri çeşitlidir. Fakat, onu tarihe kaydetmek ya da tarihi değiştirmek için passionerlerin sayısının çok olması gerekir. Çünkü passionerlik (değiştirme isteği) bir kişinin değil, çoğunluğun (içten gelen) zaruri isteğidir" diye yazar. (16.363-364)

Passionerliği şöyle tarif eder:

"Başlangıç için zaruri olan bir hususu kaydetmeliyim. Uzun tarihi süreçte biokimyasal enerjinin canlılara eşit bir şekilde dağıtılmadığı, çeşitli bölgelerde etnik birleşmelerin davranışlarında kendini gösterir. Bu

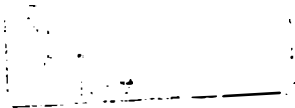
enerjiden değişik şekillerde ortaya çıkan tesir, etki, insanlarda özel karakter ve özel ayrıcalıklar olarak görülür. Biz bunu 'passionerlik' olarak adlandırırız. ('Passio' sözü Latince "ihtiras" anlamını taşır.) Passionerlik karaktere bağlı olduğu için içsel olarak kendinden uzaklaşmıyayan ve (bilerek ya da çok zaman bilmeden) herhangi bir maksada-amaca yönlendirilmiş faaliyeti yerine getirme arzusudur, isteğidir. Bu maksat passioner kişiliklerde, kişisel yaşamlarından daha değerlidir. Hatta çağdaşlarının ve halklarının yaşamlarından bile daha değerlidir." (104.33)

L.N. Gumilev'e göre passionerlik davranış kuralının özelliğidir ve kendini koruma yüksek içgüdüsünün artması demektir. (17.300) "Passionerliğin bir tarafı coğrafi bakış açısı ise, diğer tarafı biokimyevi bakış açısıdır" der.

Etnosun, coğrafi ve biokimyevi bakış açıları ile olan ilişkisi, orijinal olsa da ilk defa söylenmiyor. Fakat, passionerliğin yukarıda adını verdiğimiz bakış açıları ile ilgili olduğunu ilk defa L.N. Gumilev yazmıştır.

L.N. Gumilev, V.İ. Vernodskiy'e dayanarak "canlı maddelerin enerjisi ne mekanik (onların göç etmesine, gezmesine, savaşmasına bakmaksızın) ne elektrik, ne de ısıdan alınan enerji değildir" diye yazar.

İ. V. Vernodskiy bunu biosferde, canlı varlıkların biojeokimyevi enerjisi olarak adlandırır. Vernodskiy'e göre, bu öyle bir enerjidir ki, bitkiler bunu fotosentez yolu ile alır, daha sonra bu enerji hayvanlar tarafından gıda olarak alınır. Bu enerji, bütün canlıları, çoğalma yolu ile genişletmeye ve artmaya mecbur eder. Vernodskiy, eğer ölmez ve üremeleri sınırlandırılmazsa, dünyada en geç gelişen fillerin bile yedi yüz otuz beş yılda yerkürenin yüzeyini tam olarak kaplayabilecek sayıya ulaşabileceklerini hesap etmiştir. (105.283-287)

A- Passionerliğin Coğrafi Bakış Açısı

L. N. Gumilev'e göre, şekillenmiş, oturmuş, yerleşmiş fikirler, sadece mekan ve zamanla değişir. Etnologlar "coğrafi zamanı" bazen "tarihi coğrafya" olarak adlandırırlar. Bunu dikkatle incelemek ve gelecek için sonuçlar çıkarmak gerekir. Zaman da, mekan da tek kutuplu değildir. Onların da "dağları", "uçurumları", "ormanları", "çölleri" vardır.

Etnogenez Nedir?

L.N.Gumilev'e göre, ortaya çıktığı andan başlayarak, entropi (önlenemez enerji kaybı, enerjinin düzensizliğe dönüşerek ortadan kalkması) sürecinin etkisi altında passionerliğin kaybolması sonucunda etnik sistemin yok olması sürecinin tümü etnogenezdir. (17.504)

L.N. Gumilev; "Kısa baskılar sonucunda enerjinin biosferde çoğalması başlar ve sonuçta passionerlik ortaya çıkar. Bu süreç bin beş yüz yıl kadar uzayabilir... Tarihi zaman bir etnogenez çerçevesinde birbirini tamamlayan iki şarta bağlıdır:

1. Passionerliğin gücü, onun büyüklüğü, yahut çoğalması ve azalma-

sına,

2. Komşu etnoslarla ilişkinin türüne bakmadan kurulan alakalara... (17.8-9)

Ona göre etnogenezde iki durum vardır; tarihçiler tarafından "olay" olarak kaydedilen passioner hızlandırma işi ve bunun sürekliliği. (17. 10) Etnos kendi iç kanuna uygun davranmak zorundadır. Enerjinin harekete geçmesi, mekanda yayılması, durağanlaşması ve ölmesi... Etnosun bu süreçleri geçmesi için ona bin iki yüz-bin beş yüz yıl gerekir. Bu zaman kesitinde eğer yeni passionerlik ortaya çıkmazsa, etnos erir, etrafta bulunan başka etnoslara karışır ve subetnosa (etnosun içindeki unsurlardan ortaya çıkan alt etnos) döner.

Enerjinin harekete geçmesi, yani passionerliğin ortaya çıkması zamanı, çok kere coğrafi etkenlere -kuraklık, sel, deprem- ve başka sebeplere bağlıdır. Bu süreç de yüz elli ile üç yüz yıl arası sürer.

Biz de bu görüşü kabul ediyoruz. Mesela; Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ele aldığımızda, yukarıda söylenenin bir kez daha tanığı oluruz. Burada etnos gibi passionerliğin de ortaya çıkması 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) passionerlik tepe noktasına ulaşır, zirve yapar. Bu da tahminen passionerliğin ortaya çıkmasından iki yüz elli yıl sonraya rastlar. Daha sonra passionerliğin yayılma alanı genişler ve 18. yüzyıldan başlayarak İmparatorluk atalet-durağanlık evresine girer ve böyle yönetilir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu artık tarihte görünmez olur.

Burada Gumilev'den farklı düşünüyorum. Bana göre bir passionerlik çeşidi daha vardır. Bunu ideolojik passionerlik olarak adlandırabiliriz. Mesela, bunun açık örneği sırf ideolojik esaslarda, yani Şialık esasında kurulmuş olan Safeviler Devleti'nde görülür. Önceleri passionerlik sadece bir tarikat olarak propaganda edilse de, sonradan Şeyh Cüneyd'in döneminde siyasi-asker güce çevrilir. Şah İsmail tarafından temellerine oturtulan bu devlet iki yüz otuz beş yıl yaşar. Burada açık olarak görüldüğü gibi, bu devletin ya da imparatorluğun kurulmasında ve süper et-

nosun oluşmasında esas rolü ideolojik passionerlik oynamıştır.

Şunu da kaydetmeliyiz ki, ideolojik passionerlik coğrafi mekanda yer bulan etnosun passionerlik parçasının oluşmasına dahildir. Şöyle ki, etnosun itici gücünün harekete geçmesi 12.-13. yüzyıl İldenizler, yahut Atabeyler dönemine rastlar. Bu itici güç sayesinde Karakoyunlular, sonra da Akkoyunlular devletleri kurulur. Devletlerin adı farklı olsa da etnos aynıdır ve başatlığı hep Oğuz Türkleri üstlenir. İlginçtir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda da passionerlik Oğuz-Selçuk Türklerine aittir. Buradan şöyle bir sonuca ulaşmak mümkün olur ki, Oğuz Türkleri arasında 6.-7. yüzyıllarda başlayan ve gelişen itki ile passionerlik 11.-13. yüzyıllarda iki yere ayrılmış ve serbest olarak gelişmiştir. Bu belki de, passionerliğin paralel hatla gittiği tek örnektir. Mesela; Roma İmparatorluğu'nda etnos öleceği zaman, merkez Bizans'a götürülmüş, o da kendi çizgisinde bin elli sekiz yıl (395-1453) yaşamıştır. Bizim yukarıda verdiğimiz örnek ise bundan farklıdır.

Passionerliğin yeniden oluşması, ortaya çıkması için kesinlikle itici bir güç gereklidir. Bu yüzden bu itici güç rolünü bazen ideolojik passionerlik oynar. Basit bir örnek verelim; bilardo masasında topa itici güç verebilmek için topa istaka denilen ağaç sopa ile vurulsun. İtici güç sayesinde top hızla hareket eder, masanın üstünde onu baskı altına alan masa örtüsü üzerindeki sürtünme, topun hareketini duraganlaştırır ve sonra top durur. Topun yeniden hareket edebilmesi için yeni bir itici güce ihtiyaç vardır.

Etnosun da gelişmesi için, bu örnekte olduğu gibi itici güç rolünü passionerlik oynar. Etnosun içinde böyle itici güçler, ya da passionerler ne kadar çok olursa, etnosun ömrü de o kadar uzun olur. Mesela, Kızılbaşlarda, yani Safevi Devleti'nde, itici gücün duraganlığı görüldüğünde başatlığı ve passionerliği Afşar boyu kendi üzerine aldı ve etnosun iktidarını ve varlığını korudu, sürdürdü. Daha sonra bu passionerlik Kaçar boyuna geçti.

Kaçarlarda bu passionerlik ölmeye yaklaştığı zaman itici güç rolünü Settaranhan oynadı ve Güney Azerbaycan'da 20. yüzyılda dört milli hareket ortaya çıktı.

Passionerlik mekan ve zamana bağlı olsa da, ayrıca bir insanın, ya da zümrenin iç enerjisi ile de alakalıdır ve zaman zaman bu enerjiyi içten, biosfere götürmesi istenir. Böyle durumlarda enerjinin tazelenmesi isteğe döner. İzafi enerjinin harcanması olgunlaşarak kendiliğinden ortaya çıkar. Bu sırada isyanlara, kıyımlara yol açar. Ya da planlı şekilde olur. Mesela çeşitli toplumsal seyir ve oyunların oynanması izafi (katma-artık-fazla) enerjinin harcanmasına sebep olur.

Bu itici güç, birkaç passioner ocak ortaya çıkarabilir ve sonuçta birkaç süperetnos oluşur. Şöyle ki, 6. yüzyılda ortaya çıkan passioner itici güç Arabistan'dan başlayarak Azerbaycan, Hindistan ve Kuzey Çin ile Japonya'ya kadar uzandı. Burada oluşan süperetnoslar aynı yapılara sahiptiler. (17-18)

L.N. Gumilev: "Kar ve yağmur getiren siklonlar, kuraklık getiren antisiklonlar coğrafi süreçtir ve insanların onları etkileme, ya da değiştirme gücü yoktur. Özellikle de, hayvancılık ve tarım işlerinde..." diye yazar. (17. 22)

Etnogenez fenomenini etnos aşamasında öğrenmek istediğimizde, o zaman buna etki eden faktörler ortaya çıkar; bu, etnoslar arası çeşitli karakterli ilişkiler, kültür, din, siyasi ve ekonomik etkiler olabilir.

Doğa olayları etnosa etki etmede özel ve önemli rol oynar. Kuraklık tarımı bitirir, bölgesel de olsa volkanlar ölümcül rol oynar. Denizlerin ve okyanusların su seviyelerinin yükselmesi (17. 30-31) etnosların bir yerden diğer yere göç etmesine sebep olur; salgın hastalıklar çok yıllar süren savaşları durdurma gücündedir.

Bu yüzden bütün bunlar birer itici güçtür ve etnosun passionerliğine sebep olur. Mesela, at besleyen boylardan biri, kuraklık yüzünden daha çok yağış alan bir yere göç etmeye karar verir. Çünkü, bu boyun yaşayabilmesi, at besleyip satmasına bağlıdır. Öyle bir yere göç ettiği zaman, bu etnos, orada yaşayan başka bir etnos ile karşılaşır. Böyle durumda, hangi etnosta passionerlik ve savaş yeteneği yüksek ise, mekana o sahip olur ve etnosun süperetnosa dönme süreci başlar.

Her etnos, kendisinin maddi kültürünü, yani daha doğrusu ilk anda

yiyecek, içecek ve giyim eşyalarını, silahını, manevi dünya görüşünü yaratır. İtici güç sayesinde oluşan passionerlik etnosa eski kültürün yanına yeni bir kültür daha getirir. Çünkü, passionerlik, ya da can atma (ihtiras-çok isteme-hırs) istenilen durumda birkaç etnosun çarpışması ya da uyuşması demektir. Galip gelen etnos, iyi ve güzel ne varsa onu benimseme gücünde olur. Mesela, Makedonyalı İskender, Ehemiler (Farslar) İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra, Midiya-Ehemeni kültürünü benimsedi. Şöyle ki, o güne kadar çıplak gezen Makedonyalılar, birden bire pantolon ve uzun ceketle tanıştılar ve bunların ne işe yaradığını öğrendiler. İmparator İskender'in emri ile birkaç bin Makedon savaşçısı Midyalı ve Fars kızları ile evlendiler. Bunu bilimsel olarak ifade edersek; birkaç etnosun, süper etnosa çevrilmesi için uygun durum, zaman ve mekan yarattı diyebiliriz. Bunun içinse itici güç passionerliğe yol açtı. Makedonya'ya sığmayan otuz bin -başta İskender- asker, doğuyu fethederek şöhret kazanmak istiyordu. Hocası Aristo'dan ders alan İmparator etnosların ve onların kültürlerinin çarpıştığı bir merkez olacağını belki aklına bile getirmemişti. Ama bu oldu.

Bu benim yazdığım ve dünya tarihçilerinin kabul ve teyit ettikleri noktalar, düşüncelerdir. Ancak itici güç sayesinde kültürler arası çatışma, yahut onların birbirlerine karışması, yeni kültürün temelini oluşturur. Akademik ifade ile söylersek, bu iki kültürün sentezi demektir.

Doğaldır ki, oluşum ve özellikçe kültürü yüksek olan etnoslar, yenildikten sonra; galip etnos yenilenlerin kültürünü benimsemeye çalışır. Herodot'un kaydettiği gibi, Farslar, Maglardan Midyalılardan, ustaca ok atmayı, giyimleri, atı beceri ile yönetmeyi benimsemişlerdir. Bu bir rastlantı değildir. Görüldüğü gibi kimi etnosların çarpışması zamanı, galip, en güzel ne varsa onu kendine mal eder, ona sahiplenir, yahut kendisinin olan ile sentez yapar.

L.N. Gumilev, "Genç etnos, kendinden önceki etnosların ortaya çıkardıklarından yararlanır. Mesela, derece sistemi Avrupa'ya Babil'den gelmiştir ama onların arasında genetik bir bağ yoktur. Yahut, demir hançer yüzyıllar boyu esasını değiştirmemiştir. Ancak etnoslar, tarih sahnesinde birbirlerini değiştirirler. Babil vardı, ama şimdi yok... Halk

yer yüzünden silinir, yok olur ve onun yerini yenileri alır. Ama kültür tarihinde böyle bir şey yoktur." demektedir. (17.30)

Sadece passioner baskı, etnoslar arasında kültürel ilişki sistemini korur ve onu yaratma faaliyetine sevk eder.

Passionerlik, bir çeşit kültür yaratıcılığına itici güç olur. Bu ilk itici güç değildir. Bu bakımdan etnosun, yahut süperetnosun gelişimi, onun kültür yaratıcılığından geçer. Önceleri felsefe, manzum hikayeler halinde kültürün gelişim temposu başlar. Sonra bu tempo ekonomik yükseliş ile değişir ve kültür, ekonomik yükseliş ile birlikte paralel olarak gelişir. Bu da etnosun kurduğu devletin yükselmesini sağlar. Süperetnosa çevrilen etnos, eski kurallar ile birlikte toplumsal yaşamda yeni tarzlar da uygular.

Bir şeyi kaydetmek gerekir ki, kültürün sıçraması, bazen passionerliğin yükselişi ile değil, onun derecesine bağlı olur. Bazen öyle olur ki, itici güç sonucunda ortaya çıkan passionerlik yanar. Bunun sebebi etnosların çarpışması zamanında ortaya çıkan sonuçtur. Biz bunu Makedonyalı İskender'in şahsında gösterdik. Görünüşte Midiyalı ve Ehemeni kızları ile evlenen Makedonyalıların çocukları passionerlik derecesine sahip olamadılar. Onu gereği gibi kullanamadılar. Bu yüzden İskender'den sonra onun kurduğu imparatorluk birkaç parçaya bölündü. Ya da Batı Hunlarının lideri Attila, passionerlik sonucunda büyük bir imparatorluk kurmuştu ve onun Avrupa'ya müdahalesinin sonucunda, Avrupa kültürünün ve politikasının temeli oluşmuştu. Almanlar bu yüzden onu saygı ile anarken Roma Papası şimdi de nefretle anmaktadır. Hatta Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman bütün Avrupa gazeteleri "Hunların yeni saldırısı başladı" manşetleri ile çıkmıştı.

Hunlar, bir çok dünya tarihçisi tarafından proto-Türkler olarak kabul edilir.

Şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür; etnosun tarihi ve kültür tarihi ayrı ayrı derecelerde olur.

Geçmişteki insanlar, gelecek nesillerin ortaya çıkması, ya da rahat yaşamaları için yaşamamışlardır. Bu konuyu hiç düşünmemişlerdir. Onla-

rın, kendilerine göre, kesin olarak merakları ve maksatları vardı. Onlar tarihin ve tabiatın yasaları esasında yaşadılar ve ölüp gittiler. Şimdi biz 21. yüzyılda gelecek nesiller için ne bırakıp gideceğiz, diye düşünüyoruz. Ama o zamanlar böyle bir düşünce yoktu. Hatta bize kadar gelen el yazmaları (bundan iki bin yıl önceyi dikkate alalım) o kadar azdır ki, bunlarla herhangi bir şeyi muhakeme etmekte zorlanırsınız.

L.N. Gumilev'e göre, etnos coğrafi mekanda ortaya çıkar ve yine coğrafi mekanda yok olur. (16.235) Coğrafi mekanın değişmesi ile ilgili olarak etnosun gelişimi ya durur, ya yok olur, ya da gelişme sürer. Bu mekan devamlı hareket halindedir. Uzun zaman kurak veya yağışlı ve yumuşak olur. Hemen her coğrafi bölgede bitki örtüsü ve hayvan yaşamının değişmesi, etnosun gelişimini doğrudan etkiler.

Gumilev, etnosun coğrafi mekanda ortaya çıktığını, geliştiğini ve yok olduğunu onaylar. (16.235), "Kaydetmek gerekir ki, halkların içinde yaşadıkları siyasi sistemler, bölgede yaşayan halkların yaşam koşulları ile direkt bağlantılıdır" diye yazar. (16.236)

Bu görüşü biz de kabul ediyoruz. Bize göre de, coğrafi mekan ve koşullar, etnosun gelişimine direkt etki eder ve başlıca rolü oynar. Ama bu durum 21. yüzyıl için geçerli değildir. Aslında, şimdiki dönemde etnos anlayışı geri plana geçmiştir. Doğuda etnos anlayışı bütün ruhu ile ayakta ise de, Batı için bunu söylemek oldukça güçtür. Mesela, Hollanda'da doğan bir Türk çocuğu kendisini Avrupalı sayar, yalnız tarihi bağlılığına göre (Türk dilini bilmesede) Anadolu'yu ya da Azerbaycan'ı tarihi vatan olarak düşünür. Bununla birlikte etnosun şekillenmesi ve gelişmesi Batıda başka, Doğuda tamamen başka türlü olur.

Gumilev, söylediklerimizi onaylar gibi şunları yazar; "Bitki örtüsü ve hayvan türleri etnosun gelişimine zoraki halde de etki eder. İtalya'da yerleşen bütün halklar (Etrüskler, Latinler, Galler, Yunanlılar, Araplar, Normanlar, Fransızlar) iki-üç nesil önceki etnik yapılarını kaybederek genel olan İtalyan adı altında faaliyet göstermeye başladılar." (16.240)

Her bir insan bir sosyal grubun içindedir. Şüphesiz ki, gruba dahil olan insan, sosyal gelişme içinde olan boyun, cemiyet yahut devletin

üyesidir. Ama şimdilerde kendisini etnosun üyesi gibi hissetmiyor. Tarihi coğrafyayı inceleme arzusu sınırlıdır. Komutanların ve reformcuların, diplomatların yaptıkları eylemlerde coğrafi sebep aramaları doğru olmazdı. Fakat etnik birleşmelerin bu soruya cevap vermesi uygun olurdu. Çünkü, 20. yüzyıla kadar insanların doğa ile olan ilişkileri açık olarak görünür. Mesela, İngiltere ve Fransa'ya bakalım. Sosyal bakış açısına göre iki devlet de çeşitli sosyal sistemler denemişlerdir.

Adlarını verdiğimiz devletlerin, landşaftı (Bir yörenin tipik özellikleri. Hayvan türü, bitki örtüsü, iklimi, arazi yapısı gibi) üç bölgeden ibarettir. Fransa'nın güneyi subtropik, kuzeyi ve İngiltere'nin güneyi ormanlık, İskoçya ve Normandiya'nın subborel iklimleri vardır. Landşaft oraya yerleşen insanları uygun ortam yaratmaya mecbur eder. Mesela, Keltler, Roma tarzında üzüm yetiştirirler. Bunu oraya giden Roma askerleri 1.-4., Burguntlar 5., Araplar 7. , Katalonlar 11. yüzyılda da yapıyorlardı. Genel emek, dilin parlamasına da hizmet ediyordu.

Balıkçıların çocukları olan Vikingler, Normandiya'da iki yüz yıl sonra toprağı ekip biçmeye başladılar. Ama aynı Vikingler, Tvit vadisine geldikleri zaman, hayvan yetiştirmeyi de öğrendiler.

Bunları dikkate alırsak her toprak parçası, etnosun gelişimine katkı sağlayamaz. Mesela her tarafı ormanlarla kaplı taygalarda -Onega gölünden başlayarak Ohotsk Denizine kadar olan topraklarda- hiçbir halk ve kültür ortaya çıkmamıştır. Orada ne varsa, oraya kuzeyden ve güneyden gelmiştir. Tam çöl ve tam ova olan yerler de gelişme için uygun değildir. Başka yerlerde şekillenen halklar Deşt-i Kıpçak'ı (Kıpçak yurdu) yahut Kıpçak bozkırını yerleşim yeri yapmışlardır. Etnosun gelişimi için iki ya da daha çok landşaft gerekir. "Bu sadece Avrasya için değil, bütün yerküresi için karakteristik bir olgudur. Avrasya'da esas etnogenez süreçler aşağıda gösterdiğimiz yerlerde olmuştur. A) Doğu kısmında, dağ ve bozkır landşaftının çoğaldığı yer, B) Batıda, ormanların ve göllerin olduğu yer, (Volga-Oka nehirleri arası), C) Güneyde (Kırım ve Orta Asya), Ç) Kuzeyde, tunduralarda" (16. 235)

Hunlar, ormanlık alanda "İnşa" denilen yerde şekillendi ve sonra Moğol bozkırına yöneldiler. Uygurlar Nanşan'da, Türkütler Altay'da, Mo-

gollar Kingan ve Kentey'de, Kırgızlar Sayan'da, Kazan Tatarları Kamada, Kırım Tatarları Kırım ovasının sınırlarında, Hazarlar Dağıstan'da formalaştılar.

LN. Gumilev; "nerede iki ya da daha çok landşaft varsa, orada etnogenez süreci daha da intensifleşir", (daha yoğun ve güçlü olur) diye yazar. (16.254)

Yine Gumilev; "Avrasya kıtasının ortasında, Suriye'den Tuna'ya kadar büyük bir düzlük uzanır. Bu düzlük, kuzeyden tayga, güneyden silsile dağlarla çevrilidir. Bu coğrafi bölge iki kısıma bölünür; Moğolistan, Macaristan ve Doğu Türkistan.

Büyük düzlüğün batı parçası Kazakistan'a aittir. Burası, Karadeniz'in etrafını ve Macar ovalarını kapsar.

Yağmur ve kar bulutları enerji getirir. Bu enerjinin kendi kanunlarına uygunluğu vardır. Dağlara kadar, Atlantik okyanusunun siklonları yumuşak havayı getirir. Yumuşak havanın peşini bırakmayan antisiklon, Moğolistan üzerinde durur. Görünmez, ama güneş ışınları onu deler geçer ve yer tabakasının üstünü ısıtır. Bu yüzden kışın burada az kar yağar ve otla beslenen hayvanlar, otların köklerini kazmaya mecbur olur. Tırnakları ile otların kökünü kazıyan hayvanlar kendilerine ancak kuru ot bulurlar. Bunun sonucunda yaz aylarındaki hafif rüzgarlar, bu çölleri yemyeşil yapar. Bu ortam, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yemlerini bulmaları için yeterli olur. Nerede hayvanlar otlayabiliyorsa, insanlar orada gelişebilir. Sonuçta, Hun, Türk, Uygur ve Tatar imparatorlukları Doğu bozkırlarında kurulmuştur. Burada toprak kışın en çok otuz santim karla kaplanır ve hayvancılık ile uğraşan boylar, kış ihtiyatı saklamaya, ot, saman hazırlığı yapmaya mecburdurlar. Bu durum yüzünden Doğuda ve Batıda farklı sosyal kuruluşlara rastlarız. Gumilev; "dünyada ebedi hiçbir şey yoktur. Siklon ve musonlar her zaman sol yöne doğru hareket etmez. Bazen yönünü orman ve tunduralara doğru da çevirir. Böyle bir durumda, taşlık olan Gobi çölünün bitki örtüsü ve hayvan türleri değişmeye başlar. Su ve ot arayan hayvanların ardından insanlar da gider. Ve verimli topraklarda etnik ilişkiler başlar" demektedir. (17.69)

Son iki bin yılda, büyük bozkırda 2., 3., 10. ve 16. yüzyıllarda büyük kuraklık olmuştur. Her defasında bölge boşalmış ve insanlar başka yerlere göç etmişler, ya da mahvolup gitmişlerdir.

İlginç olan şudur ki, büyük doğal olaylar, sistemin, kültürün ve etnosun değişmesinde hiçbir rol oynamaz. Bu tür olaylar, sadece insanların yiyecek, içecek ve giyim işlerine etki ediyor, göçmen olarak yaşayan devletlerin iktidarlarını ya zayıflatıyor, ya da güçlendiriyordu. Bu sebepten dolayı, coğrafi determinizmin prensipleri, herhangi bir oluşum karşısında herhangi bir mantığa, uydurulamıyor, sığdırılmıyor. Ama sosyal gelişim kendi mecrasında sürüyor. Yumuşak doğa, yahut kuraklık, yeni halkların ortaya çıkmasına imkan tanıyor.

Paleolit döneminden başlayarak, halkının birkaç defa değişmediği hiçbir yer yoktur. Mesela; Moğolistan'da böyle olaylar, birkaç defa olmuştur. Buz döneminde bu topraklar göllerle doluydu. Yeşillikler arasında, çeşitli hayvanlar ve kuşlar yaşıyordu.

Buzlar eridikçe, hayvanlar ile insanlar Moğolistan'a yerleşmeye başladılar. Büyük bozkırda, Sarı nehir, Hameden'den Kuzey Buz Denizi'ne kadar geniş topraklara yerleşen insanlar, avcılık yapıyorlardı. Nerede çok hayvan varsa, insanlar da orada yaşamaya çalışıyorlardı.

Böylece coğrafi mekanın etkilemesi sonucunda şekillenen insanlarda, boylarda passionerlik ortaya çıkıyordu.

Tarih dönemi öncesinde Gobi Çölünün kuzeyinde yaşayan boylar, M.Ö. 2. binyıllarda neolitikten, tunç çağına geçtiler.

Bizce, kaydettiğimiz bin beş yüz yılı anlamak gerekir. Hunları ele alalım. Gumilev'e göre; Hunların atalarının Gobi'nin güneyinden kuzeyine göç etmesi, M.Ö. 12. ve 13. yüzyıllara rastlar. Bu dönemde İskitler, Herodot'un yazdığına göre, Karadeniz havzasında şekillenmişti. Aynı dönemde Gobi'nin güneyinde Hunların passionerliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu geçiş döneminde başka kabileleri birleştiren Hunlar etnos haline gelirler.

4. yüzyılda Hunlar, yirmi dört boydan ibaret olan güçlü bir birlik kurmuşlardı. Bu boyların başçısı Şanyu, ölünceye kadar görevinde kalırdı.

Hiyerarşiye göre Şanyu'dan sonra gelen kuzeyden ve güneyden olan beyler, Şanyunun yardımcıları idi.

Etnik substratın, (ilk kaynağın) etnik patlayışı zamanı sosyal sistem her zaman karmakarışık olur, yeni genç etnos, yaşlı etnosa göre nisbeten daha güçlü olur. Bu bakımdan Hunları parlak bir gelecek bekliyordu.

M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda sadece Hunlar değil, komşuları da passioner, itici güç durumunda idiler.

Hunlar, Mete'ye kadar durgunluk çağındaydılar. Eğer genç Mete ve onun passioner çevresi olmasaydı, eminim ki, onun babası Şanyu Tuman (Teoman) hakkında bize hiçbir bilgi ulaşmayacaktı.

Babasını tahttan indiren Mete, doğulu komşularını darmadağın etti. Batıda Sogdların topraklarını elinden aldı. Tinglingleri ve Kıpçakları hakimiyeti altına aldı. Böylece Büyük Hun İmparatorluğu kuruldu. Halkı ise toplam üç yüz bin kişi idi. Bu sayıdaki halk, altmış milyonluk Çin İmparatorluğu'na diz çöktürdü ve Çin'i, Hun İmparatorluğu'na vergi ve haraç ödemeye mecbur etti. Bunları nasıl yapmışlardı? İlk bakışta insanlar, güçlerin oransızlığı yüzünden, Çinlilerin Hunları rahatça ezerek kendilerine tabi kılacaklarını düşünür. Çinliler de böyle düşünüyorlardı.

Gumilev; "Karşılaştırma sadece sayısal olmaz. Bu karşılaştırma etnogenezin safhası ve yaşı ile de olur. Bu dönem, Çin'de etnogenezin geçtiği gelişim döneminin, durgunluk dönemi idi. Çünkü, etnogenez süreci burada M.Ö. 9. yüzyılda başlamıştı. Bu yüzden de ordu, suçlulardan, başka bir deyişle 'genç eşkiyalardan' kurulu idi. Ve savaş yeteneği de yüksek değildi.

Hunlar ise bu dönemde etnik canlanma, gelişme ve passioner yükseliş içindeydiler" diye yazar. (17. 76)

Passioner baskının kalkması, etnik sistemde belirli hadde kadar olumlu değişim ve gelişim sağlar. Passionerliğin "yükselme" dönemini, "yanma" dönemi takip eder. Bu dönemde etnosun katma enerjisi etnik sistemi içten yıkar. Bu durum, kendini, iç çekişmeler ve anlaşmazlıklar-

da daha çok gösterir ve etnos bağımsız üç-dört etnosa ayrılır. Dağılma uzun süren bir süreçtir. Hunlarda M.Ö. 1. yüzyılın ortalarından M.S. 2. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Bu dağılma ile birlikte, tek etnos, sahip olduğu toprak ve kültürün önemli bir kısmını yitirmiş oldu. Hatta bu süreç o kadar uzadı ki Hunlar kendilerinin anayurdu olan Moğol bozkırını Siyenpillerle paylaşmak zorunda kaldılar.

Bundan sonra Hunlar dört kola ayrıldılar. Bir kolu Siyenpilere bağlandı, diğeri Çin'e gitti. Üçüncüsü esir yaşamak ya da boyun eğmek istemeyenler savaşa savaşa Yayık ve Volga boylarına gittiler. Dördüncü kol ise Tarbagatay ve Savra dağlarına çekildiler ve orada güçlendiler. Daha sonra Yedisu havzasını ve Hungariya'yı zaptettiler. Bunlar daha sonra Altaylarda Kıpçaklarla karıştılar ve yeni "Kuman" etnosunu yarattılar. Onlardan bir kısmı Çin'e dönerek krallıklar kurdular ve M.S. 10. yüzyıla kadar yaşadılar. Kendilerini "Türk-Şato" olarak adlandıırırlarken devamcılarını kendilerini "Ongut" olarak adlandırdı. Ongutlar daha sonra Moğolların içinde eriyip yok oldular.

Gumilev'e göre, yeni etnosun oluşması için kesinlikle mutasyon (iki etnosun birleşmesi) yaşanması gerekir. Passionerlik itici güç sürecinin yaşanması ve yeni etnosların ortaya çıkması için bu durum kesin koşuldur. Dağılma sürecinin zamanı, inkübasyon safhasını (yükseliş evresinin etnosun kopmadan sonra yeni bir etnos olarak ortaya çıkmasına kadar geçen kuluçka-oluşma evresi) dikkate almazsak 1200-1300 yıldır.

Etnosların kaderleri aynı olmasa da, etnogenez dönemi her yerde aynıdır. Mesela insanlar, her yerde aynı tarzda doğar, büyür, evlenir, eğitim alır, yaşlanır ve neredeyse yetmiş seksen yaşlarında ölür gider. Aynı durumu, etnos neredeyse 1200-1500 yıl arasında tekrar eder. (17. 65)

Yani, etnogenezin birinci "açığa çıkma" evresi geleneksel olarak passioner itici güç sayesinde oluşur. Şöyle ki, bu itici güç yeni Mısır'ı, Mit-tan'ı, Hetleri, Güney Kafkasya'da yeni etnosları tarihin sahnesine çıkardı. Akmatik evrede (yükselme evresinden sonra gelen ve passioner basıncının en yüksek seviyeye vardığı noktadaki titreşim evresi) Asur kuruldu ve yeni passionerliği ithal etmeye başladı. M.Ö. 7. yüzyılda bu imparatorluk passionerliği tamamen harcadı ve bitirdi. Bu yüzden bu sü-

per etnosun etrafında yeni etnoslar; Midiyalılar, Haldeyler ve başkaları ortaya çıktı.

Batı Göktürkler, Volga ve Terek nehirlerinin aşağı bölümlerine geldikleri zaman, burada Hazarlar, onları dost olarak karşıladılar. Göktürkler, daha ileri gitmek için Hazar İmparatorluğu'nu sıçrama tahtası, ya da dinlenme yeri olarak görüyorlardı. Çünkü, Tarbagatay'dan Volga'ya kadar gelmek hiç de kolay değildi. Onlar, daha sonra buradan Kafkasya ve Kırım'a saldırılar düzenlediler. Hazarlar, ortadan kalkan Batı Göktürklerden ayrıldıktan sonra, onların büyük kısmı, başta Aşina olmak üzere Volga'nın aşağı sahillerine yerleştiler. Volga, Terek ve Don nehirleri arasında hayvancılıkla uğraştılar. Çünkü bu topraklar, tarım ve hayvancılık yapmak için uygundu.

Gumilev'e göre, bütün etnogenezi süreci aynı tarz programlaşır, fakat etnosların tarihi çeşitlidir. Eğer etnogenezi sürecine kadar doğal şartlar etki ederse, -iklim değişikliği, yahut kuraklık, deprem- onun gelişimi ve gelişim ritmi değişir, bozulur. Hatta bazen durur. Bu yüzden biz Hunların etnik tarihinde iki kırılma anını kaydedebiliriz. M.S. 93 yılında Hunlar, Çin, Siyenpi ve Tinglinglerin birleşik ordusundan ağır bir darbe yer ve 150 yılı civarında Siyenpilere boyun eğmeyen Hunlar, Volga sahillerine kaçarlar. Siyenpiler, bu olaydan sonra Tiyan-şan'a kadar olan büyük ve geniş topraklara yerleşirler. Ama nedense orada kalmazlar. (17. 85) Etnos kendi doğasını, landşaftını (yöresini) daha çok sever ve ona dayanarak gelişir. Hatırlatalım ki, bazen siklon ve musonlar kendi yollarını değiştirir, bozkırda nem getiren rüzgarlar, genelde çok rüzgar esmeyen taygayı (iğne yapraklı ağaç ormanı) ve tundurayı ise suya boğar. Hunlarla ilgili böyle bir olay sadece 2.-3. yüzyılda yaşandı. Ovalar bozkır olmaya başladığında, koyunlar telef oldu, atlar ise oldukça zayıfladı. Bu olumsuz koşullar döneminde, Hunların başkaları üzerindeki hakimiyetleri son buldu.

Galipler de hiçbir şey elde edemediler. Çünkü; ova tamamen bozkır halini almıştı. Siyenpiler küçük nehirlerin aktığı dağların eteklerine doğru çekilmek zorunda kaldılar. Tam olmasa da Balkaş Gölü bile kurudu. Issık Göl'ün su seviyesi aşağılara düştü. Aral Gölü ise bataklık ha-

line geldi. Bu doğal felaket iki yüz yıl sürdü. Siklon ve musonlar 4. yüzyıldan itibaren kendi yollarına döndüler. Kuruyan ovalar yeniden yeşerdi. Volga sahillerinde yaşayan Hunlar, kendilerini yeniden güçlü görmeye başladılar. Gelişimi geciktiren etnogeneze önceki şeklini alarak yeniden gelişmeye başladı. İki yüzyıl süren kuraklık ise olumsuz etkiler yarattı. Hunlar bir daha Moğolistan'a dönmediler.

Gumilev; "Etnogenezin kırılma zamanı öyle bir devirdir ki, bundan sonra etnosun enerjisi ve yanmış passionerlik, sistemi sadeleştirir, basitleştirir. Passionerliği desteklemek için vatanseverler birbirleriyle çatışmaz. Egoist ve kendini beğenmiş olanlar, yönetimden uzaklaşırlar. Onlar kendileri için yaşamaya can atarlar... Atalarından aldıkları emaneti tarihin kaderine bırakırlar.

Bütün bunlar etnosun sonu değildir. Etnosun içinde passionerler kalmamışsa da, onların yerine vicdanlı ve becerikli insanlar kalmıştır. Mahvolmuş yaratıcı gücü yeniden kuramasalar da, kırılma döneminin alevinde yanmayan ne varsa, onları korumayı becerirler. Bu süreçte etnos, ya da süperetnos, önceki yükselişin hareketsizliği içerisinde yaşar. Ve geçmiş, abidelerde, edebiyatta, güzel sanatlarda ve bilimde kristalleştirir. Bu da sonuçta tarihçiler ve güzel sanat araştırmacıları tarafından 'yeniden doğuş' olarak takdim edilir" diye yazar. (17. 86)

Böyle bir süreç 15-16. yüzyıllarda İtalya'da Rönesans döneminde yaşandı. Ressamlar, kiliseleri eserleri ile süslediler. Kiliseler ibadet yerinden çok "gezinti yeri-sanat galerisi" haline getirildi.

Bu şartlarda Roma Cumhuriyeti, asker imparatorluğuna, yarı etnik Fransa krallığına çevrildi. Göçerler ise mucizevi şekilde parçalandılar; bazıları yerli halkla karıştı, diğerleri onlara karşı çıktı. Üçüncü kısım başka bir kültürü benimsedi. Dördüncü kesim ise, kendi örf, adet ve geleneklerini kaybederek asimile oldu.

Burada Gumilev'in yazdığı düşüncelerinden şu sonuç çıkarılabilir: Monoton landşaft, etnosu durağan hale getirir. Çeşitli landşaftlar ve değişiklikler, yeni etnosun oluşması için heveslendirici rol oynar.

Burada ortaya bir soru çıkar; landşaftların çeşitliliği etnogenezin ge-

lişimi için uygun şartlar yaratır mı? Eğer coğrafi koşullar, her zaman yeni etnosun oluşması için itici güç rolü oynuyorsa, bunun şimdi de örneği olmalı ve yeni etnoslar oluşmalıydı. Ama şimdi biz, böyle bir şeyi görmüyoruz. Gumilev'e göre, çağdaş teknik medeniyet bu sürecin önünü kesmektedir.

B- Passionerliğin Biokimyevi Bakış Açısı

Her insanın ya da toplumun, biyosferin (yaşamküre) bir parçası olduğu kesindir. Fakat, sadece etnik birliktelik aracılığı ile insanlığın doğa ile ilişkisi hayata geçirilir. Doğa, teknoferin (teknikğin etkilediği ekosistem parçası) dışında hegomanya kurar. Fizyoloji, psikoloji ile sıkı şekilde ilişkilidir. Çünkü, bunların biri, organizmanın sinirsel, diğeri hormonal faaliyeti ile ilgilidir. İnsan organizmasında adrenalinin azalması korku ve nefret yaratır. İntim hormonlar duygusalılığa ve aşk lirizmine yol açar. Sporcuların kullandığı doping ürünleri, onların sadece fiziki sağlığına etki eder ama psikolojilerini de bozabilir.

İnsanlarda, biyolojik, biokimyevi ve biofiziki alanlar vardır ve bunlar organizmada yer alırlar.

Geçmişte faaliyet göstermiş passionerleri saymak elbette çok zordur. Bunların yerine passioner etnosları saymak daha kolaydır. Etnosların tarihindeki olayları saymak ya da göstermekle, hatta bu olayların çoğu gözümüzden ve dikkatimizden kaçsa da, biz etnosun sarfettiği enerjinin sonucunu bulabiliriz. Böyle bir durumda etnosun passionerliğinin oluş-

ması için önce, enerji hakkında muhakeme yürütmek gerekir.

Bu yüzden, insanın biyolojik değişimi passioner itici güç olmadan da gerçekleşebilir. Fakat böyle koşullarda herhangi bir tipin gelişimi için dar bir yol oluşur, popülarite gecikir, sonuçta mahva sebep olur.

Bu durumda o (etnos) öyle bir kanaate gelir ki, etnogenezi passioner itici güçsüz yaşayamaz, var olmaz. (16-375)

Fakat Gumilev, biokimyevi sürecin passionerliğe etki ettiğini kesin olarak onaylamıyor. Bu noktada Gumilev, "Passionerliğin esasının bir genin, yahut çeşitli genlerin kombinasyonu üzerinde olduğu ülküsünü muhakeme etme düşüncesinden uzaktayız. Bu ya başatlık ya da organizmanın sinirsel ve hormonal faaliyetleri ile ilgilidir. Bırakalım bu tezi başka bilimlerin temsilcileri araştırsınlar" diye yazar. (16.378)

Passionerlik özel bir keyfiyete sahiptir; geçicidir. Bu, insanların daha çok iç güce sahip olmakla beraber, uyumlu olmaları, demektir. Passioner insanların yanında bulunanlar, kendilerini sanki passioner gibi takdim ederler. Hiçbir şey olmayan bu insanlar, sonra passionerin yanından uzaklaşırlar ve kendi günlük psikoteknik doğalarına dönerler.

Böyle durumlar askeri işlerde, yahut toplumsal heyecan gerektiren işler yapıldığında ortaya çıkar. İlk üç passioner, askerlerin savaşçı ruhunu yükseltir.

Mesela, bir alayın passionerliğini, askerlerin kazandığı galibiyeti hayatlarından daha değerli saymaları ile ölçebiliriz. İlginçtir ki, bu şekilde düşünmeyen askerlerin yer aldığı askeri birlikte passionerlik azalır ve mensupları da mahvolurlar.

Bu var olan passionerler askerlerin induksiyon (enerji aktarımı) yolu ile elektrik almalarını sağlar ve onları passionere çevirirler. Böylece passionerlik elektromanyetik alan gibi, insanları kendine çeker ve yöneltir. Bu durumda passioner, insanların ya da askerlerin psikolojisine doğrudan etki eder ve bunu toplumsallaştırır.

"Kahraman ve Toplum" kuramının aksine burada passionerin ordu komutanı ya da toplum lideri olması gerekmez. Esas mesele, uç koşul-

larda passionerin şura etki edebilmesidir. Bu durum sonuçsuz kalmaz. Esas etki yeri psikolojik mekandır. Eğer bunu gerçekleştirememişse, ona, hiçbir şeyin yardım etmesi söz konusu olmaz.

Passioner metafizik enerji, kendini her yerde gösterir. Passioner metafizik enerjiye örnek olarak Fransızlar ve Avusturyalılar arasında 1796 yılında Arkol köprüsü uğrunda yapılan savaşı gösterebiliriz. Avusturya ve Fransa ordularını, küçük ama hızlı akan bir nehir ayırıyordu. Köprü stratejik önem taşıdığından Fransızlar köprüyü ele geçirmek için üç defa başarısız kalan teşebbüslerde bulundular. Hepsi, köprüyü almanın mümkün olmadığını biliyordu. Bu anda Napolyon bayrağı eline alarak ileri atıldı. Onun arkasından da askerleri... Düşmanın attığı bomba ve mermiler ile ileri atılan ilk saf tamamen yok oldu. Fakat ikinci saf köprüyü geçerek düşman saflarına ulaştı. Bunlar, süngü hücumu ile düşmanı yenerek savaşı kazandılar. Napolyon birinci safta hücumla kalktığı sırada, arkasından biri onu iterek köprüden aşağıya düşürdü. O bu sayede ilk safta saldırıya geçenler içinde sağ kalan tek kişi oldu. Bu savaşta passioner metafizik enerji kendi rolünü oynadı.

Bu olayda gördüğümüz gibi istenen etnogeneze süreç, bu durumda kahramanlıkla bitiyor ve o kahraman passionerin arkasından gidenler, passionerin kurbanı oluyorlar. Böyle şartlarda onlara etraflarında bulunan topluluklar da katılır. Yeri gelmişken şunu belirtelim; bu katılma gönülden olur. Bu yüzden katılanlar, sonuç ne olursa olsun hiç üzülmezler. Verdiğimiz bu örnek, Napolyon'u imparatorluğa götürmüştür.

Birinci sırada olan passionerlere, ikinciler, daha çok inanırlar ve onlar uğrunda ölmeye bile hazır dırlar. Böyle bir durumda birincilere organik passionerler adı verilir ve ikincilerin passionerlik ile zehirlenmeleri için imkan verilir. Organik passionerler, ortadan kalktığında ikinciler dağılırlar ve yavaş yavaş yok olurlar. Çünkü, böyle bir durumda önce, passioner metafizik enerjinin jenaratörleri çok kısa bir zaman içinde yok olur.

Böylece, istenilen etnogeneze -bu ya da başka şekilde- passioner sistemde etnogenezin kaybı ile karşı karşıya kalır. Başka bir deyişle, passionerin yok olması, onun kendi geninde yok olması demektir. Böyle durumlara, gerçekte büyük savaşlar zamanı daha çok rastlanır. Çünkü

passionerler kendi olanaklarından tam yararlanamadan genç yaşlarında ölüp giderler ve passionerlik genini gelen nesillere veremediği için yok olurlar.

Bu konuda Gumilev, passioner baskı yalnızca savaşlar (çünkü, esas passionerlar savaşlar döneminde daha çabuk ölürler. Y.O.) döneminde değil, hatta uzun barış dönemlerinde de çok aşağıya düşer. Kendisi de zaman içinde sertliklerle karşılaştığında, ölüm ya da yok olma daha hızlı ve süratle gerçekleşir.

Barış içinde yaşayan bir etnosun, başka bir etnosun saldırısı karşısında kendini savunmaya mecbur olması, o etnos için en dehşetli durumdur. Böyle bir durumda etnos, eğer yok olmazsa kınılır" der. (16.338)

Savaş zamanında kadınlar, savaşa giderek kahramanlık gösterenleri daha çok severler. Passionerler eğer evli iseler, kendilerinden sonraki varisi belirleyerek savaşa giderler. Bu evlatlar büyür ve babalarının passionerliğini sürdürürler. Herkes, savaş zamanı bu passionerlere benzemeyi ve onların arzularını tekrar etmeyi ister. Barış zamanında ise kadınlar, sakin ve bilgili insanlara daha çok değer verirler. Passionerler ise kendilerine yaşamda bir yer bulamazlar.

Böylece anlaşılmaktadır ki Gumilev'e göre, passionerlik, sadece "aptalca hareketler" değildir, önemli bir varislik işaretidir. Bu öyle bir işarettir ki, hayatta etnik substratlar da (ilk kaynak) yeni kombinezonlar ve yeni süperetnik sistem için uygun koşullar hazırlar. Bunun sebebini, yerli ekolojide ve ayrı ayrı insanların şuurlu faaliyetlerinde aramak gerekmez. Bu bilinçaltı oluşuma aittir. Fakat faaliyetler ferdi değil, kolektifin, toplumundur. Bu yüzden kendisi de yıllarla değil, yüz yıllarla ölçülür. Gumilev bu konuda; "... passionerlik biyolojik bir işarettir. Onun ilk itici gücü ise sükunet ve durgunluk halini dağıtır ve bu insanlar, var olan şartlarla bir arada olmak istemezler" diye yazar. (16.383)

Passionerler etrafa karşı koymakla başkalarıyla birleşirler ve koşullar onları aynı tarz hareket etmeye mecbur eder. Böyle durumlarda, önce gayr-i resmi olarak konsorsiyumlar ortaya çıkar ve bunlar, duruma bağlı olarak sosyal süreç haline gelir.

Passionerlerin mahkum oldukları doğrudur. Onlar her zaman hiçbir şey yapmadan yok olsalardı, o zaman biz, ağaları kurban gibi keser, yaşlıları öldürür, cesetleri yerdik. O zaman piramitler de olmaz, Amerika'yı keşfe çalışmaz, çekici gücünü keşfederek uzaya da uçmazdık. Böyle durumda çağdaş Türkler, Fransızlar, Almanlar değil, hala İskitler ve Sümerler yaşıyor olurlardı. Etnogenezin son safhasında passionerler daha feci şekilde ölürler. Bu öyle bir zaman olur ki, passionerler, toplumun içinde parmakla gösterilirler ve artık passioner ile toplum arasında var olan anlaşma kendi gücünü yitirir. Etnogenez içinde passionerlerin rolü büyük olmasına rağmen, onların sayıları çok az olur. Çünkü, onlarda başkalarını düşünme duygusu, kendini koruma iç güdüsünden çok güçlüdür. Bazen instentif (yoğun) gelişme etnosun hayrına olmaz. Bu durumda etnosun yanma aşamasına geçmesi mümkündür. Bu öyle bir zamanda olur ki, passionerlik, akıllı ve maksada uygun kontrolden çıkar ve onun gücü, yıkıcı bir güce döner. Böyle bir durumda birbiri ile uyumlu fertler, etnosu belirli sınırlara kadar koruyabilirler.

Bu tarz fertler, bu durumda, etnosun oluşumunda çok gerekli elemente dönerler. Bu fertler, yıkıcı güce sahip passionerlerin önünü kesmekte eşsiz bir rol oynarlar. Onlar, maddi ve manevi kültürün korunup geliştirilmesi için kendi güçlerini oraya verirler. Dış düşman tehlikesi ortaya çıkana kadar, onlar, passionerler olmadan da toplumu yaşatır ve kendileri de yaşayabilirler.

Mesela, İzlanda'da Vikinglerin yerine gelenler yavaş yavaş passionerliklerini kaybettiler. 12. y.y.da artık denize açılmaz oldular. 13. y.y.da aileler arasındaki savaflara son verildi. 1627 yılında Cezayirli deniz korsanları, bu adaya geldiklerinde hiçbir karşı koyma ile karşılaşmadılar. İzlandalılar, korsanların evlerini yakmalarına, kadınlarına tecavüz etmelerine, çocuklarını esir alarak götürmelerine ses çıkarmadılar. Hiç kimsenin aklına korsanlara karşı koymak ya da silah çekmek gelmedi.

Aynı olay 13. y.y.da Moğol-Tatarların Orta Asya'ya saldırıları sırasında da olmuştu. Bir Tatar bir köye gelir. Yirmiye yakın köylüyü esir almak ister. Ama silahı yoktur. Köylülere, silahını alıp gelene kadar, bir birlerinin el ve ayaklarını bağlayarak kendisini beklemelerini söyler.

Köylülerden hiç biri, savaşçı yanlarından ayrıldığı zaman kaçıp kurtulmayı düşünmez. Ve savaşçı geri dönerek hepsini esir alır ve götürür.

Yukarıda verdiğimiz iki örnekte açık olarak görülüyor ki, kendini (hayatını) koruma iç güdüsü her şeyden daha güçlü olduğu için, insanların hiç biri karşı koymak istemiyor. Yani karşı koyarsa öldürüleceğinden korkuyor.

Etnosun oluşumunda her zaman, olumsuz enerjili passionerler de olabilir. Onların davranışlarını iç güç yönettiğinden, onlar, passioner baskı altında kalarak hareket ederler.

Tarihte böyle subpassionerler (passioner itkisi daha az olan alt passioner) "avareler" olarak takdim edilir. Var olan sistemi değiştirmiyorlar ve sistemi korumuyorlar da, yalnız o sistemin varlığı ile kendilerini koruyabiliyorlar. Bunlar, kendi hareketlerinin sonucunda etnoslarının bağımlı hale gelmesinde de önemli rol oynuyorlar. Bu durum, onların asıl passionerler ile birlikte, herhangi bir yeri işgal ettiklerinde, ya da herhangi bir ayaklanmaya katıldıklarında gerçekleşiyor. Gumilev, "Passionerler subpassionerler olmadan yaşayabilirler; subpassionerler, passionerler olmadan hiçbir şey değildirler. Onlar, yakıp yıkmaya meyillidirler. Onların kurbanları, adet üzere sıfır derece passionerlik taşıyanlar, yani halk olur. Böyle durumlarda 'avareler' mahkumdurlar; onlar istenir ve mahvedilirler. Ama her nesilde böylelerine rast gelinebilir." diye yazar. (16.391)

Etnosun "start anı" da, etnosun içinde birkaç passionerin ortaya çıkması ile oluşur. Yükselme safhasında, passionerlerin sayısı durmadan artar; akıcılık safhası -bu safhada passionerlerin sayısı en yüksek düzeye ulaşır; kırıma safhası- passionerlerin sayısı aniden azalmaya başlar ve onlar toplum tarafından sıkıştırılır; (obskürasyon, atalet) durağanlık safhası -yavaş yavaş passionerlerin sayısı azalır; tam olarak bitme -tükenme safhası- passionerler, subpassionerler ile yer değiştirirler. Subpassionerler karakterlerine uygun olarak etnosu ya tam mahvederler ya da etnosun mahvolmasına kadar, bir dış müdahale olur.

Bu iç etnik gelişim safhalarını bütün etnoslar geçer.

Bu oluşumları biz tarih içinde izleyebiliyoruz. Bu, esasen subetnik olan Sibirya Kazaklarında kendini açık olarak gösterir.

14. yy.da Ruslaşmış Hazarlar Rus sözü olan “gezeyen”i, Türk sözü olan “kazak” sözü ile değiştirdiler. 15-16. yy.larda Kazaklar, Nogay bozkırında etnosu korkuttuktan sonra savaşlarını Sibirya’da sürdürdüler. Ve sonuncu Han Kuçum’un sonunu getirdiler. Moskova hükümetinden yardım ve destek aldıktan sonra Sibirya’dan Büyük Okyanusa kadar ilerlediler. Askerleri azaldığında Rusları büyük bir memnuniyetle aralarına kabul ettiler. Fakat, kendilerini her zaman onlardan farklı tuttular ve kendi geleneklerine uygun bir hayat tarzı yaşadılar.

17.yy.da, gururlu ve kimse ile anlaşma yapmak istemeyen bir topluluk halindeydiler. Hatta Kazaklar, Moskova’dan, Amerika’ya verilen altın kadar altın alıyorlardı. 18.yy.da Sibirya’nın Rus halkı kristalleşti. Teşebbüs ve faallik bir defalık kayboldu. Kahramanlık, tembellik ile yer değiştirdi. Nihayet Kazakların varisleri 19. yy.da Sakalardan (Çukçalar) büyük bir darbe yiyerek yenildiler. Daha sonra devlet yönetiminde işgalcilerin yardımcıları oldular. Her biri, devlet memurlarının hukukları olmayan kulları olarak yaşadılar.

Burada görüldüğü gibi passioner enerjinin harcanması ve katma enerjiye alıştırma sonucunda, önce sıcak, sonra soğuk küller ortaya çıkar.

Öyle görünüyor ki, ferdin, yahut sistemin, passionerliği ne kadar yüksek olursa, sosyal kurumların yaratıcılık hayatı daha zengin oluyor ve etnosun kültür düzeyi daha da yükseliyor. Fakat İtalya’da 150 yıllık savaşlar sonucunda entelektüeller yavaş yavaş ortadan yok olmaya başladılar. 1563’de kilise yeni aksi (ters) süreç prensiplerini kabul etti. Bu prensiplere halk içinden hiç karşı çıkan olmadı. Campanella, günlerini zindanda geçirmeye mecbur oldu. Galile itirafta bulundu. Giardino Bruno’yu ise Katolik kilisesinin emri ile yaktılar. Passionerlik İtalya’da bitti.

Gumilev, V.İ. Verodski’ye dayanarak, “Biosfer, planetin üstündeki canlı alemin” hem tül katıdır, hem de jeolojik zaman bakımından hayat faaliyetinin ürünüdür; yer, yağışlar, metaformik tabiat ve havanın oksijeni de buraya dahildir. Bu dinamik eşitlik, zamanın hareketi neticesin-

de durgun eşitliğe gelir. Var olma ne kadar uzun olursa, eğer bununla beraber aksi yöne doğru yönelen görünüm yoksa, o zaman sifıra yakın enerji özgür olacaktır” diye yazar. (16.437-438)

Planetin dış alemi, entropinin büyüme yasasına bağlıdır. Canlı alem ise aksine antientropi özelliklere sahiptir. Bütün bunlar, canlı ve dış alem birbirleri ile “atomların biyogen güçleri” veya “biosferin canlı aleminin biokimyevi enerjisi” ile ilişkilidir. Fakat, biosfer, organizmalar için bir sınır belirler. Biosfer mozaığe benzer; hayvanların ya da bitkilerin bir çeşidi, diğerini azaltır. Böyle durumlarda heyecan armonisi (uyumu) ortaya çıkar ve bu heyecan armonisi, biosferin bu veya diğer ölçüde dinamik eşitliği ile sonuçlanır. Yer küresinde iklimlerin şartları çeşitlidir. Bu çeşitlilik, okyanustan uzaklığına göre bölgelerle belirlenir ve karakteristik olarak siklonların değişmesi, yahut başka sebepler varsa, bunlar atmosferin baskısının sonucudur. Bu durumdaki organizma içinde, şartlara adapte olmaya istek belirir, onun toprak üstüne yayılması azalır. Belli bir yerde meskunlaşır. Etnosların büyük çoğunluğu, sayıları dikkate alınmazsa, belirli topraklara yerleşir ve var olan landşaftın biosenozuna dahil olur. Böyle bir durumda “kapalı sistem” kurulur. Başkaları ise, çoğalır, gelişir, kendi yerlerinin dışında başka yerlere yayılmaya başlarlar. Bu şartta onlar bir numaralı etnosa dönerler. Buna benzer, kozmik termodinamik süreçler beklenir. Gumilev’e göre, organizma, yahut etnos, sistematik olarak büyüyen entropiyi dışarı atmalı, kendinden uzaklaştırmalıdır. Bu yüzden, canlı alem civardaki muhitlerle temas kurarak enerji almalı ve bu enerji entropinin yerine doldurmalıdır. Bu yerini doldurma ya da yer değişme, sistemin yönetimi ile düzenlenir ve bilginin aktarılması için uygun şartlar ortaya çıkarır. (16. 439-440)

Buraya kadar söylediklerimizi toparlarsak şöyle bir kanaate gelmek mümkündür: Bilginin aktarılması tarihçilerin dilinde “anane”, biyologların dilinde ise “veraset sinyali” olarak isimlendirilir. Yazdığımız gibi, etnogeneze enerjetik (doğal enerjinin üretilmesi ve kullanılması) süreçtir, passionerlik ise o enerjinin efektif görünüşüdür ki, (enerjinin tesir etme gücü) etnogeneze onunla beslenir.

Passionerliğin Yükselme ve Azalma Safhaları

Etnogenezin başlangıcının en sade ve basit varyantı statik (durağanlık-hareketsizlik) durumunda yeni etnosun ortaya çıkma zamanıdır. Birbirinin komşusu olan, çeşitli üretim biçiminde yaşayan ve ayrı bir kültüre sahip olan etnoslar aynı bölgede yaşarlar. Bu farklılıklar yüzünden bunlar, büyük ve şiddetli olmasa da, her zaman çekişme ve münakaşa içinde olurlar.

Böyle bir bölgede yaşayan halk dinamik olur, gelişmeye başlar. İlk aşamada eski ilişkilere karşı sanki bir patlayış olur. Bu durum bir ya da iki nesil boyunca devam eder. Sonraki nesil içerisindeki bir çok fert, dedelerinin ve babalarının koyduğu adet, gelenek ve yasalarla yaşamak istemez. Yaşamları süresince, toplumda yeteneklerine, becerilerine, enerjilerine, kahramanlıklarına uygun yer isterler. Eski ve geri düşünceli toplum, onlara karşı çıktığından değişim için ilk harekete geçenler mahvolurlar. Bunlar, ancak yeni düşünceleri benimseyen insanlar çoğaldıkça, kendi görüş ve düşüncelerini etnosa kabul ettirebilirler.

Isıtılmış gaz nasıl genişler ve yayılırsa, passionerliğin yükselme zama-

nı da genişleşme ile ilgili olur. Bunu şöyle bir örnek üzerinden açıklayabiliriz: 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda birbirini takip eden, iki yüz yılın kaderini belirleyen yeni görüş ve düşünceli insanlar ortaya çıktı. Elbette bunlar, anatomik ya da fiziki olarak diğer insanlardan farklı değillerdi. Bunlar, sadece düşüncelerine ve ülkülerine göre diğer insanlardan farklıydılar.

Hristiyan toplumunun üyeleri "Bizans ordusunun" esas yapısını, temelini oluşturuyordu. Bu durum nasıl olmuştu?

330 yılında Roma imparatorunun kardeşi Konstantin, Roma'daki iç çekişmeler yüzünden kendi başkentini Bizans'a götürdü ve Konstantiniye'yi (İstanbul) bir megapolise çevirdi. Buraya her yerden passionerler gelmeye başladı. Çeşitli dilli etnoslar, Gotlar, Suriyeliler, İskitler ve başkaları Bizans süper etnosunun esasını oluşturdular. Fakat bunlar kendi aralarında kendi ana dilleri ile konuşuyorlardı.

O dönemde Bizans tarihine, ya Roma İmparatorluğu'nun devamı, ya Hristiyanların "Yunan Krallığı", ya da Doğu Avrupa'nın feodal sistemi gibi bakıyorlardı. Buna rağmen, yani ona nasıl bakıldığına bağlı olmadan, orada olan passionerler tarafından Bizans etnosu süperetnos haline getirildi.

Gumilev; "Bizans tezahürü, 1.-2. y.y.da, passioner itici güç sayesinde Filistin'de, Suriye ve Küçük Asya'da "Kilise" gibi kurularak bütün akım ve sapmalarla dünyevi hakimiyetin (imparatorun) isteklerine karşı çıkıyordu. Pasionerlik sayesinde oluşturulan bu Hristiyan dünyası, bütünlükle Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarında çok etkili idi" diye yazar. (16.514-515)

Bütün Doğu Roma topraklarındaki Hristiyan toplulukları passionerliğin yoğunlaştığı konsorsiyumlar halinde idiler. Roma İmparatorluğu görünüşte bütünlük (sosyal-ekonomik-kültürel) arz ediyordu. Fakat gerçekte "Doğu" ve "Batı" olarak ikiye bölünmüştü. Başka türlü söylersek, her iki imparatorlukta da hem passionerler, hem de subpassionerler vardı. Ama Doğu Roma İmparatorluğu'nda, yani Bizans'ta passionerler, Hristiyanlık eğilimleri ile daha çok fark ediliyorlardı.

Gerçekte, Bizans'ın ortaya çıkması etnogenezin yeni "başlangıç" safhasını oluşturdu ve böylece Bizans, ilk yükselme safhasına adımını attı.

4.y.y.da Hristiyanlar Roma süperetnosunun içinde artık kendi başlarına bir etnos haline gelmişlerdi. Konstantin bunu itiraf etmeye mecburdu. Aynı yüzyılın başlarında Roma'nın Doğu İmparatorluğu hâlâ kendi oluşumunu gerçekleştirememiş, etnos bakımından Bizans hala bütünleşememişti. Daha doğrusu burada rekabet Hristiyanlar, Mitraistler, neoplatonikler ve Arianlar arasındaydı.

4.y.y.da Hristiyanlardan başka bütün etnoslar, Gal-Romalılar, Britler, Batavlar, Fris ve İberler subpassioner hale gelmişlerdi. Yalnız bu dönemde daha düzenli ve savaşçı topluluklar her yerde Hristiyan toplulukları idi ve onlar Roma lejyonlarının temelini oluşturuyorlardı. Fakat onlar, kendi inançlarını taşıyanlara karşı savaşmıyor ve böyle bir duruma karşı çıkıyorlardı. Bunlar için ırk oluşumu bir şey ifade etmiyordu. Esas olan Hristiyan olmaktı.

Bizans, Avrupa'yı kasıp kavuran (dini ve dünyevi toplumun antogonizmi dikkate alınmıştı) hastalıklardan çok uzakta idi. Bizans'ın kucusu olan Konstantin'den itibaren bütün imparatorlar taht, taç sahibi olunca, "Diakon" unvanını alıyorlar ve kilisenin bütün toplantılarına katılıyorlardı. Çünkü "İmparator" kilise için baş yönetici ve koruyucu sayılıyordu. (18.71)

Bu durum patriği ikinci adam yapıyordu... Bizans İmparatorluğu'nda, ordunun başkomutanı İmparator, dindarların ve rahiplerin başkomutanı da patrik idi. Böyle olunca güçler oranı eşitleniyordu. Bu nedenle etnik bütünlük güçlü idi. Peki kültür ne haldeydi ?

Gumilev; "Antik düşüncenin yönleri olan doğa felsefesi ve etik o günün insanları için önemini yitirdi. Onlar artık ölen insanın yeniden dirileceğine inanıyorlardı. Bu yüzden de ölümden sonra ruhun kurtarılması sorunu gündeme geldi." diye yazar. (16. 523)

İtkinin ortaya çıkmasından üç yüz yıl sonra passionerliğin sonucunda konsorsiyum ortaya çıkar ve bu konsorsiyum sosyal kurum özelliği kazanır. Bizans'ta böyle sosyal kurum özelliği kazanmış olan kurum,

Hristiyanlığı yaymaya çalışan rahiplik idi. Bu dönemde bütün rahipler passionerliği oluşturuyorlardı. Bu şartlar içinde bütün rahipler tüm Hristiyan dünyasının passioner parçası idiler.

Bizans'ta rahip passionerler kendi aralarında bile tartışmalı toplantılar yapıyorlar, İsa peygamberin kimliği hakkında sert münakaşaların içinde yer alıyorlardı. 4.y.y.da İsa peygamber hakkında iki temel felsefi düşünce toplum katmanlarında hakimdi. Samosatlı Pevell'in öğretisine göre, İsa, Tanrı-Baba, Ariye göre ise İlahi Lapos, yani düşüncedir.

Bu görüş ayrılığının sonucunda insanlar üç yüz yıl birbirlerini öldürdüler. Çünkü, bu tartışmalara rahiplerle birlikte halk da katılıyordu. Nihayet 321 yılında Ariyan'ı dinden attılar ve onun bütün eserlerini yak-tılar.

Bu olaylardan açık olarak görülüyor ki, dini alandaki passionerlik Bizans'ı zayıflatmıştır. Müslüman olan Araplar, Suriye'yi, Mısır'ı, Kartaca'yı, Gürcistan'ı ve Azerbaycan'ı kolay işgal ettiler ve Bizans'ın elinden aldılar. Slavlar ise Balkan yarımadasına yerleştiler.

Gumilev "Biz şimdi biliyoruz ki, passioner itici gücün durgunluğu, en elverişli şartlarda bile 1200 yıldan sonra kaybolur. Tarihte çeşitli yaşlarda olan etnogenezlerin kırılmasını gözlemleyebiliyoruz. Fakat burada da statik (durağanlık) kanununa uygunluk vardır" diye yazar. (16.532)

Gumilev'e göre, etnogenez'in birinci aşamasında ortaya çıkan etnosun kesin olarak tabi olmaya ve kırılmaya meyilli olmadığı buradan açık olarak anlaşılır. Etnos gelişim aşamasını değiştirdikçe, passioner olan komşu etnosun kurbanı haline gelebilir.

Bu söylediğimizin örneği olarak Roma ve Bizans imparatorluklarını gösterebiliriz. Doğuda imparatorluk "kaynadığı", passionerliğin daha güçlü olduğu zaman, batıda, yani Roma'da her şeyin "soğuduğu" gözlemleniyordu. 5.y.y. başlarında sınır nehirleri olan Ren ve Tuna sahillerindeki olaylar, sert bir şekilde terse dönmeye başladı. 402 yılında Batı Gotları İtalya'ya girdiler. 405 yılında Burgontlar, ve Alanlar yeniden Batı Roma topraklarında göründüler. Fakat yenilerek geri çekildiler. Aynı olaylar İspanya'da da tekrar edildi. Alanlar ve Vandallar burada

yerleşmeye başladılar.

410 yılında Gotlar, Roma'yı işgal ettiler, kiliselerden başka her yeri yağmalayarak yakıp yıktılar. 412 yılında Güney İtalya'yı da işgal ettiler. 419 yılında ise İspanya'ya yerleşmiş etnosları Afrika'ya kovdular. 476 yılında da Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdılar.

Roma ve Bizans imparatorluklarında aynı sosyal düzenin ve aynı dinin, aynı ortak düşmanı -barbarlar- olduğunu kaydetmeliyiz. Bu benzerlikler olmasına rağmen, Doğu kendini korudu, Batı ise çöktü. Çünkü, Batı "çökme" safhasını yaşıyordu. Roma'yı yakıp yıkarak küle çeviren barbarların on altı bin kişilik bir ordusu vardı. Peki Batı niçin bu az sayılı ordunun önünde duramadı? Roma passionerliğini o kadar kaybetmişti ki, Roma artık savunulmuyordu, diye düşünmek mümkündür.

Gumilev, "Burada esas soruna yaklaştık; böyle kültürler arası münasebetler -ideolojik, teknik ve etnos- biosferin tezahürüdür. Ortaya çıkması, görünmesi (erken Hıristiyan kültürü-4.-7. y.y.) sadece Roma İmparatorluğu değil, başka ülkeleri de kapsıyordu" diye yazar. (16.541)

Etnos akmatik safhasına girince en zayıf rakibi tarafından bile mahvedilebilir. Etnosun bir safhadan başka bir safhaya geçiş zamanı, etnosu yok edecek tehlikeler ortaya çıkar. Yılan, derisini değiştirenceye kadar, nasıl korumasız ve tehlikesiz oluyorsa, etnos da böyledir. Bu durumdaki yılanı mahvetmek zor bir iş değildir. Aynen bunun gibi, etnos safha değiştirirken korumasız ve çok zayıf olur ve "etnik ruhunu" değiştirmeye başlar, yeni sosyal kültür istenmeyen duruma dönebilir. Gelin söylediklerimizin onanması için Orta ve Güney Amerika'da etnosların etnogenezine bakalım.

Son zamanlarda, yaşam tarzlarının iyi ve güzel olması yönü ile Amerika etnogenezini belirlemek mümkün olur. Meksika ve Peru'nun Kızılderili kültürü birden bire yok olmamıştır. Meksika körfezinde yaşayan Olmekler, 6. yüzyılda yerlerini sonradan gelen Tolteklere bıraktılar. Toltekler de kendi kültürlerini yaratarak büyük bir devlet kurdular. (720) 8. ve 10. yüzyıllar arası Peru'da Aymar etnosunun kültürü yok oldu. Çünkü etnoslar arası savaşlar, birinin tam olarak yok olması ile sonuçlanır-

dı. Burada yalnız İnkaları istisna etmek mümkündür. (19.25-29)

11. yüzyılda birinci İnkalar -Manko Kapak ve Mama Oklo- meydana çıktılar ve 1068 yılında Azteklerin varisleri olan başka boylarla birlikte güneye gittiler. 12. yüzyılda Çiçimekler, Tolteklerin dağılan etnosunu kendilerine bağımlı hale getirdiler. Böylece bağımlı hale gelen etnosun, kültürü adet ve ananesi kırıldı. (Zincir koptu) Yalnız on dördüncü yüzyılda Aztekler, Tolteklerin kültürünü benimsediler.

1437 yılında İnka Paçakutek, Ranlar üzerinde parlak bir galibiyet aldı ve etnosun sağlam kalan kısmını Amazon kıyılarına kaçamaya mecbur etti. Daha sonra hakimiyeti ele geçiren Paçakutek bütün alimleri idam ettirdi, yazıyı ortadan kaldırdı. Bunları yaparak da İnka medeniyetinin temelini attı.

Paçakutek'in varisi Turak Yupank 1476 yılında Çim devletini (Kuzey Ekvador) işgal etti ve esir alınan Kızılderilileri ve ülkeyi sömürmek için sert bir yönetim tarzı uyguladı.

Son İnka hükümdarı, Kızılderilileri İspanyollara karşı özgürlük ve bağımsızlık savaşına çağırdığında, onun bu çağırışına pek kulak asan olmadı. Bu da birkaç yüz İspanyol askerinin onları yenmesine ve devletin ortadan kalkmasına yetti.

Böylece 13. yüzyıldan başlayan passioner itici güç 300-500 yıl sürdü. İspanyol passionerleri Güney ve Orta Amerika'yı bu gücün sayesinde işgal ettiler. Osmanlı Türkleri 1529 yılında Cezayir'i işgal edince, İspanya'nın sahil sınırları tehlikeye düştü. Aynı zamanda Moğollar Hindistan'a, Şeybaniler bütün Orta Asya'ya, Safeviler Bağdat'tan Herat'a kadar bütün topraklara, Ruslar, Tatarların topraklarına sahip oldular. Dikkat ederseniz, on üçüncü yüzyıldan başlayan passioner itici güç yerkürede aynı zamanda ve aynı çizgide başlamıştı.

Passionerliğin Kırılma Safhası

Bizans örneğinde gördüğümüz gibi, passioner enerjinin izafi (görece-
li) olması etnik sistemde her zaman hayırlı olmaz ama passionerliğin
tamamen kaybolması daha öldürücü olmaktadır. İmparator Jüstinyen'in
Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma isteği, yedinci yüzyılda başarı-
sızlık ile sonuçlandı. İmparator, halkının gücünü doğru olarak hesap
edemedi. Tek ciddi rakibin Sasaniler olduğunu düşünüyordu.

Gumilev; "...Sasaniler vezir Mazdek'in (488-529) reformları sonu-
cunda bir hayli zayıflamıştı... Bu arada Behram Çubin'in isyanı (590-
591) daimi ordunun en güçlü kısımlarını mahvetmişti. Fakat 604-608
yılları arasındaki savaşı, Bizanslılar Türkütlerin (aslında Göktürkler.
Y.O.) yardımı ile kazanabildiler. Bu savaşlarda hem Sasaniler, hem Bi-
zanslılar güç kaybettiler ve sindiler" diye yazar. (16.556)

Bunu şöyle yorumlamak da mümkündür: Dört yıl süren savaşlar so-
nucunda her iki taraftan passionerler mahvolmaya başladılar. Bunun so-
nucu bellidir; Arabistan yarımadasında İslam bayrağı altında toplanan
Arapların passionerliğinin çoğalmasına ne Bizans ne de Sasaniler engel

olabildi. Bu ise her iki taraf için de facia ile sonuçlandı. Irak, Araplar tarafından işgal edildi. Araplar bir müddet sonra Sasani İmparatorluğu'nu yerle bir ettiler. Bizans Suriye'yi, Mısır'ı, Kartaca'yı, Kilikya'nın düzlük yerlerini kaybetti. 718 yılında Konstantinapol'u alamayan Araplar, savaşları Küçük Asya'ya kadar yaydılar.

Balkan yarımadasında da Bizans'ın kayıpları yeteri kadar çoktu. 679 yılında Hazarların takibinden kaçan Bulgarlar, Tuna'yı geçerek Tuna ile Balkan arasındaki topraklara yerleştiler. Doğu Roma İmparatorluğu, böylece bir Yunan krallığına benzedi. Bizans, dünya hakimliğinden, yağma ve talan imparatorluğuna döndü. Güneyden Araplar, doğudan Avarlar, kuzeyden Vikingler artık bu ülkede yağma ve talan yapıyorlardı. Gumilev'in dediği gibi, passionerler olmadan bu tür düşmanları önlemek, durdurmak çok zordu. Böyle olunca da Bizans passioner baskının kınılma safhasına geldi. İtalya Bizans'tan ayrıldı. 751 yılında Longobardlar başkent Ravenna'yı aldılar. 756 yılında Papa dünyevi devlet kurdu. Gumilev; "Passionerlerde her şey karmakarışıktır... Sistemde passionerlerin olması onu baskılara uzun süre direnmesi için plastik gibi yapar. Çünkü onlar en karmaşık şartların içinden çıkmayı becerirler... Passioner safhalarının değişmesi anında ilişkiler bozulur ve sistem gevrekleşir, yumuşar, dışarıdan baskılara uğrar. Bu koşullar içindeki etnos kolaylıkla mahvolabilir" diye yazar. (16.559)

Etnosların gösterilen tartışmaları sonucunda Arap süperetnosu facialar yaşadı. Halifeliğin ayrı ayrı bölgelerinde işgalcilerden passioner enerji alan insanlar Bağdat'a karşı seslerini yükseltmeye başladılar. 779 yılında Marakeş, 820 yılında Horasan, 867 yılında Sistan halifelikten ayrıldı. 872 yılında Tulun Han, kendini Mısır'da bağımsız hakan ilan etti. 877 yılında Karmatiler Bahreyn'e, Fatimiler Tunus'a sefer düzenlediler. Passioner baskı, istenilen sistemin temellerini dağıtabilir ve dağıtmıştır da. Burada görüldüğü gibi elli yıl zarfında gelişen, büyüyen, kanunları seven, kültürünü Arap süperetnosundan alan insanların içinde rahat olarak yaşadığı topraklar, daha sonra etnosların savaş alanına döndü. Her etnos, mensup olduğu etnosun adını formalaştırmaya çalışıyordu. Büyük Müslüman süperetnosu kendi sisteminde boğuldu. Hilafetin

gelişmesi artık arka plana düştüğünden, kendilerini etnos olarak onaylayan boylar, İslam'ın sadece inancını ve kültürünü almakla yetindiler.

Bütün bu söylediklerimizden şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün olur: Etnogenezin safhaları, çeşitleri ile birbirinden farklıdır ve her hangi bir passioner baskının derecesi ile belirlenir. Gomestaz için subpassionerlik karakteristiktir. Ama birkaç passioner nesil geçip gittikten sonra o da kendi önemini kaybeder ve var olan sistem içinde gereksiz hale gelir.

Kırılma döneminde ise subpassionerlerin, iç savaşta kadroların formalaşmasında önemi yeniden artar. "Böylece passionerliğin kırılma safhasında etnik popülizmin derecesi yapay olarak önemli ölçüde aşağıya düşer. Bununla devletin gücünün azaldığı ve etnosun zayıfladığı hiç kimsenin aklına gelmez". (16.576)

Mesela, Batı Avrupa, batıdan deniz ile korunduğu için buraya tehlikeye doğudan ve güneyden geliyordu. Bizans'ın varlığına son veren Türkler, 16-17. y.y.da geniş alanda saldırıya geçtiler. Macaristan çöktü. Sırada Almanya ve İtalya vardı. Bu dönemde Batı Avrupa'nın en gerisinde olan Polonya, passionerliği koruduğu için, kahramancasına Türklerin karşısına çıktı. Jean Sobiyeski'nin süvarileri 1683 yılında Viyana'yı kurtardılar.

Etnik süreçlere iki yürütücü etken katılır. Biricisi, itici gücün durgunluğunun kaybolması, yani yaşlanma ve komşu etnoslara baskı aracılığı ile müdahale etmek ve onlara karışmaktır. İkincisi ise, doğal olarak programlanmış etnogenezi dağıtmaktır. Yanlış safhalara geçiş zamanında bu dağıtma işi facia ile bitebilir.

Durgunluk-Atalet Safhası

İnsanlar, çektikleri acılardan, gördükleri eziyetlerden sonra, sakın bir yaşam ararlar. Bu durumda olanlar, kişisel düşüncelerinin, orijinal ülkülerinin etrafındakiler için tehlikeli olabileceğini anlarlar. Böyle bir durumun oluşmaması için kabul edilmiş sosyal zorunlulukları değiştirmek gerekir. Hatta uydurulmuş bile olsa bir ideal canlı gibi düşünülmeli, o anlatılmalı ve sosyal düşünce alanında onu kabul ettirebilmek için çalışılmalıdır. Bu yeterlidir. Herkesten propagandist gibi hareket etmesi, kendisini ona benzetmesi istenmelidir. Mesela, eskilerde şahlar ilahi hale getirilmişti. Yani şahlara Tanrı gibi bakıyorlardı. İskender Mısır'ı işgal ettikten sonra Mısır kahinleri onun, Tanrı Amon olduğunu söylediler. Amon, Yunanlıların Zeus'u ile aynıdır. Bu yakıştırma, İskender'in hoşuna gitti, ama onun komutanları bu yakıştırmaya kesin olarak karşı çıktılar.

Bu Tanrılaştırma görüşü bir müddet sonra unutuldu. Roma'da Augustus, bu fikri yeniden gündeme getirdi. İmparatorlar etraflarından ve halktan, Tanrı'ya nasıl bakıyorlarsa, ona nasıl yaşıyorlarsa, onları nasıl düşünüyorlarsa, kendilerine de öyle bakmalarını, yaşamalarını ve

öyle düşüncelerini istiyorlardı. Bu, hakim kişiyi özelliğine bakmadan ilahileştirmek demektir. Bu da imparatorlar için taklitçilikti ve hepsi Tanrı taklidiydiler. Romalılar, kendi imparatorlarının eşkıya, haydut, zorba, gaddar, yalancı olabileceğini ve onları öldürmek gerektiğini anlıyorlardı. Fakat “İlahileşmiş Sezar” prensibi zoraki olarak kabul ediliyor ve durum böyle olunca da önceki düşünceler bir kenara bırakılıyor, kural ve yasalara saygı ve bağlılık gösteriyorlardı. Geçmişte yaşanan kanlı olaylar hafızalarda o kadar canlı idi ki kurallara güven bu yüzden isteniyordu.

Ortaçağda “cengaver” miti yaratıldı. Bu, vicdanlı ve terbiyeli insanların ideali idi. Herkes onlara benzemek istiyordu. Bu idealden sapmalar, yasalarla değil, çok zaman, sosyal kınama ile cezalandırılıyordu. Doğuda ise böyle bir ideale daha çok eski zamanlarda kahraman layık görülürdü. Herkes bazen uydurulmuş olan kahramanlara benzemek isterdi.

Etnogenezin durgunluk safhasında etnik sistemin ve toplanan maddi, manevi kültürel değerlerin düşüşünün başladığı açıktır.

Süperetnos ölçüsünde adetlerin, ahval-i ruhiyenin ve anlayışın değişmesi, kendini yönetme kuralı gibi görünmeseydi, yahut yayılmasaydı, çok ilginç ve şaşırtıcı olurdu.

Bu konuda Werner Sombart: “... Kapitalizme kadar olan insan, yani ‘doğal insan’ nasıl oldu ki, hayduda, hırsıza, yalancıya döndü? Kapitalizm ortaya çıkana kadar esas üretim faaliyete talebe bağlı idi; ne kadar gelir elde edersen, o kadar harcayacaktın... Servet toplamak sadece ahmakların işiydi” diye yazar. (20.7)

Gumilev, onun bu düşüncelerine şöyle karşılık verir:

“... İki sınıf vardır. Varlıklı senyörler ve halk kütlesi. Senyör, hayatını tehlikeye atarak zenginleşebilir. Hemen kazandığını, kadınlara ve konuklarına sarf eder. Para biriktirmeye değmez, çünkü, ilk savaşta ölmezse, ikincisinde kesin olarak ölecektir. Bu yüzden ne kadar yaşarsa, hayattan o kadar zevk almasının gerekli olduğunu bilir. Köylüye ise yalnız kendini ve ailesini geçindirebilecek kadar toprak lazımdır. Şehirli ve sanatçılara, çalışmadan eğlencesine yetecek kadar para gerekir”

(16.580-581)

Görüldüğü gibi, durgunluk safhasında her şey, konulmuş bulunan kurallara uygun hareket eder. Fakat kapitalizmde bu böyle değildir. Zaman geçtikçe insanlarda tamahkarlık ve gelire can atma görünür. 12. yüzyıla kadar bu yönelim yalnız Yahudiler’de vardı. Daha sonra bu duygu rahiplere, sonra şehir halkına, en sonunda da ülkenin bütününe geçti. Sonuçta etnos, tüccar bir halka dönüştü. Tüccar halkta passionerlik, sadece ticari işlerde olur. Diğer işlere yabancısıdır, diğer oluşumlara durgunluk içinde bakar ve yaşar.

16-17. y.y. da Roman-Alman süper etnosu “soğumaya” başlar. Yani passionerliğin atalet safhasına geçilir. Passionerler, yeni topraklar için göç ederler, orada ölürler, yahut herhangi bir hastalığa yakalanarak geri dönerler. Bir kısmı, evde, tarlada, üniversitede çalışır ve pratik olarak mülkiyet uğrunda mücadele yürütmezler, çünkü, mülkiyet onlara artık ulaşılmaz görünür.

Böyle bir durumda boşalan passioner yerleri tüccarlar tarafından doldurulur. Maceraperestler, ara karıştıcılar, diplomatlar, esasen tüccarlar arasından çıkar ve bunlar, yavaş yavaş devleti kendi çıkarlarına uygun yönetmeye başlarlar. Şehirler, güzelleşir, gelişir ama bu safha etnosun faciası ile sonuçlanır. Şehirler, polietnik (çok etnikli) bir sisteme döndükçe, ferdin etnosu ile ilişkisi zayıflar. Fert yalnız tek bir yönle ilişki kurar. Zaman geçtikçe sonraki nesillerde bu ilişki de tamamen yok olur, kopar. Bu nasıl böyle kolayca olur? Gumulev’in dili ile söylersek; “Su önce soğur, sonra donar”. Su bütünüyle donduktan sonra obskürasyon-tıkanma (passioner gerginliğin seviyesinin düşmesi) safhası gelir. Tüccarlar ise etnosu içinden yiyen bakteriler gibidir. Bu duruma düşen etnos, sonunda ölüme mahkum olur.

Burada anlattıklarımızla hangi sonuca ulaşmamız mümkündür ?

Etnosun durgunluk safhasında toprakların genişlemesi durur. Etnos kendi ülkesinin landşaftına etki eder ve onu sömürmeye başlar. Bu konuda Gumilev; “... teknofer büyüyor ve genişliyor, yani gerekli ve gereksiz binalar, abideler ve diğer eşyalar ülkenin yararına hazırlanıyor” di-

yor. (16.597)

Bu safhada etnos “toprakla” ilgisini kaybeder. Daha doğrusu etnosun sonu gelmek üzeredir. Bu düşünün önden görünüşü çok aldatıcıdır. San-ki insan yüzüne maske takmıştır. Bu maske gelişimin ve her şeye razı olmanın maskesidir. Bu durum içinde yaşayanlara, bu durumun ebedi olduğu ve ülkenin ihtiyatlarının bitip tükenmez olduğu sanısı hakim olur. Bu ise kendini aldatmaktan başka bir şey değildir. Bu serap, sonuncu ölüm safhasına geçildiğinde uçup gider.

Obskürasyon Safhası (Passioner Basınç Seviyesinin Düşmesi)

Bu safhada etnos “medeniyet” içinde yaşadığını ve medeniyetin bütün nimetlerinden yararlanma hakkı olduğunu düşünür. Bu medeniyetin esas özelliklerinden birisi, etkenlik unsurlarının hayli azalması ve heyecana bağlı edilgenliğin temel alınmasıdır. Böyle bir etnosta, yaratıcı olmayan, çalışmayı, zahmet çekmeyi sevmeyen, heyecana dayalı ve geri zekalı insanlar önder olurlar. Kendileri de bu duruma razıdırlar. “Kahramanlık epsosunda” böyle insanların yaşama ve yüksek mevkilere ulaşma şansları azdır. Ancak “medeniyet” döneminde, toplumun her şeyinin temin edildiği yerde böyle insanların şansları ve kendilerine ait imperatif (zorlayıcı-mecbur bırakıcı) kuralları vardır. Bu kuralların temel söylemi; “siz de bizim gibi olun, hiçbir şey arzu etmeyin, hiçbir şeye can atmayın” şeklinde özetlenebilir. Böyle bir durumda hiçbir gelişmeden söz edilemez, yaratıcı insanlar sokağa düşer, entelektüeller ise antipati toplar. Güzel sanatlarda stil aşağı düzeye iner, gerçek olan ne varsa onlara baskı uygulanır, sosyal yaşamda çetecilik “yasal” hale gelir. Orduda erler subayları isyan ile korkutur, onları kendi etkileri altına alır. Herkes satılmıştır, kimseye inanmak ve güvenmek olmaz. İktidar ise eşkıya-hay-

dut-ataman (Rus Kazaklarında kabile başkanı) taktiğinden yararlanır; şüphelenmek, izlemek ve kendi silah arkadaşlarını hapse atmak ya da öldürmek...

Bu safhada kabul edilen kurallar obskürasyon (tıkanma, passioner basınç seviyesinin düşmesi) olarak adlandırılır ve bunu demokrasi ile karıştırmamak gerekir. Bu safhada daha çok toplumun olumsuz özellikleri ön plana çıkar. Beceri değerlendirilmez, aksine beceriksizlik daha çok değer kazanır. Cahil olmak, düşüncelerinden vazgeçmek, dayanıksızlık ve prensipsizlik üstünlük aracı olur. Böyle insanlar ne yeni bir şey ortaya koyabilirler ne de olanları koruyabilirler. Onlar halkı içinden yerler ve sonuçta halk ile birlikte kendileri de mahvolup giderler.

Bu safha hakkında Gumilev "Obskürasyon safhası topluma girdikten sonra onun yürütücüleri yok olurlar. Onların yerinde durgunluk safhasındaki varisleri kalır ve bunlar, kendi çocuklarına, sakın yaşamayı, komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı öğretirler. Anatomik ve fiziki bakımdan onlar tam sağlıklıdırlar. Fakat passioner baskı o kadar zayıftır ki, etnos gelişme sağlayamaz. Hatta bunların arasında tesadüfen passioner olarak doğan olursa, o, passionerliği vatanında değil, başka bir yerde uygulamak için ülkesini terk eder. Burada iki imkan ortaya çıkar; ya passioner ülkesinde kalarak mazlum yaşamı sürdürür ya da yurdundan dışarıda, iyi şartlarda birkaç dağılmış etnostan yeni bir etnos ortaya çıkarır ve bu yeni etnos içinde, kendi tarihini biraz duman içinde de olsa betimleyebilir. Çünkü, onu etnosun yeni doğum tarihi de çok yakından ilgilendirir. Yine de proses aynı düzeyde, -dış baskılar tesadüfen bu yeni etnosun hayatını yarı yolda kırmazsa- tekrar edilecektir" diye yazar. (16. 600-601)

Örneklere geçelim:

M.Ö. 4.y.y.da Akdeniz kıyılarında Keltlerin passionerliği sonucunda İspanya ve İtalya toprakları zapt edildi. Bu suretle gelişmekte olan Etrüsk medeniyetine büyük bir darbe vuruldu. Bu topraklar üzerinde sadece Kartaca'nın askeri ve ekonomik gücü gelişme imkanı buldu ve onlar Etrüsklerin bağımlılığından kurtularak özgürlüklerini kazandılar.

Esas rolü ise Ellinler oynadılar. Onlar, kendilerinin en parlak yüz yılını yaşayarak etnoston süperetnosla döndüler. Bu süperetnos, -Makedonya dahil- topraklarını doğuda Hindistan'a, batıda İspanya'ya kadar genişletti ve kendisi ile rekabette olan Puniy ve Etrüsk etnoslarını geride bıraktı. Her iki etnos bağımsızlıklarını korusalar da denizdeki hakimiyetlerini kaybettiler. Passionerlik sonucunda aynı durumu Ellinlerden sonra İtalya yaşadı. Yedi tepeye dağılan cumhuriyetten Roma, "Ebedi Şehir" haline geldi. Burada ilgi çekici bir husus ortaya çıkıyor. Yiğitlikte hiç de geri olmayan Samnitler, kendi gençlerini savaşmak üzere, kâh Kartaca'ya, kâh Sirakuza'ya ya da Tavent'e paralı asker olarak gönderiyorlardı. Macera ve varlık edinmek için gidenlerin büyük çoğunluğunun geri dönmemesi doğaldı. Romalılar ise, kendi gençlerini evlerinde tutuyor ve böylece passioner ruhu koruyorlardı. Bu sayede Romalılar Pir ve Annibal'ı yenilgiye uğrattılar. Ak denize tamamen hakim oldular.

Her yerde olduğu gibi Roma'da da passioner ruh zaman zaman eriyip yok oluyordu. Qay Mari tarafından kurulan, iş bilir ordu passioner safhada yönetimin yerini aldı. Roma'nın etnik kuruluşu parçalandı ve ikiye bölündü. Sanat ve ordu... Sezar döneminden başlayarak ordu, sanatın üzerinde galip gelmeye başladı. Üç yıl içinde ordu, halkın passioner kısmını içine alarak büyük bir süperetnos yaratmayı başardı. Fakat bu süperetnosun içinde, etnik kavgalar durmak bilmiyordu. İsyancılar, acımasızca bastırılıyordu. Bu yüzden ordu artık halktan ayrılmıştı ve sanata da nefretle bakıyordu. Barış zamanlarında lejyonierler, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için toprağı ekip biçiyorlardı. Onlara evlenme izni verilmemesine rağmen birçok hanımları vardı. Doğan çocukları, doğuştan savaşçı sayılıyordu. Böylece Roma İmparatorluğu'nda askerler bağımsız olarak subetnos yarattılar. Bu subetnosun önemi, yıllar geçtikçe daha çok arttı. Demek ki, toplumda kurallara bağlılık ömür boyu askeri hizmet görenlerin iradesine bağlı oluyordu.

Bütün bunlarla birlikte Roma halkı siyasi sistemi korumak için uğraşırken passionerliğini kaybetti. M.Ö. 2-1.y.y.larda iç savaşlar, passioner enerjinin artması sonucunda sosyal sistemi dağıttı. Miladın 1. yüzyılında ise passionerlik yalnız kurallara uymaya ve sosyal yapıyı sakınleştiren

meye yetiyordu. 1. yüzyılın sonunda eyaletlerden gelen askerler kaybolmuş güçlerin yerini doldurmakla birlikte, kendileri ile yeni bir passionerlik de getirdiler. Bu sonun başlangıcı idi. Böylece, yeni passioner askerler, yeni kurallar koymaya ve bunları uygulamaya başladılar. Ordu içinde prensipsiz olanlar ve hainler üstün duruma geldiler. Her isyan zamanı, askerlerden kural -yasa, nizam- intizam isteyen subaylar öldürüldü.

İnersiya (durgunluk, atalet) safhasının var olan sistemi yalnız ikinci yüzyılın sonlarına kadar sürdü.

Etnogenez safhaları birbirinin yerini o kadar göze görünmeden alıyordu ki, çağdaşları bunu gözleyemiyorlardı. Roma etnosunun kırılma anı 193 yılında imparator Konmod'un yatağında kılınçla doğranarak öldürülmesi ile başladı ve etnos obskürasyon safhasına girdi. Askerler ya da başka etnosun temsilcileri, imparatorluk makamını ya satıyor, ya da istedikleri şahsı imparator yapıyorlardı.

284 yılına kadar onlarca imparator öldürülmüş, yahut tahttan indirilmişti. Bu yılda imparator olan Diokletian yüz yıldır süren isyanları önlemeyi başlıyordu.

Bütün bunları yazmaktan maksadımız etnik gelişimin gidişine belirli bir açıklık getirmektir. Yüz yıl içerisinde onlarca imparator öldürülmüşse, sıradan halktan ve askerlerden kim bilir kaç kişi öldürülmüştür? Bu durum, obskürasyon (tıkanma) safhasıdır.

Gumilev; "Yetenekli komutanın nizam-intizam kurma isteğine askerler, düşmanın isteği gibi bakıyorlardı. Ama esas düşman bu bakışın şekliydi... Passionerliğin kaybedilmesi Roma ordusunu hain ve bedbaht etti. Passionerlerin sayısı azaldıkça, toplumun kendini yönetme kuralları da değişiyordu. Barbarlar Roma'ya saldırmadan önce, Roma etnosu çürümüş ve ölmüştü" diye yazar. (16. 607-608)

Diekletian, Roma'nın dışındaki eyaletlerin Roma'yı kurtarabileceğini düşündü. Bu yüzden başkenti Roma'dan uzağa, Küçük Asya'da olan Nikomediya'ya (İzmit) götürdü. Orada, yeni bürokratik devlet kurumunu oluşturdu, çünkü darmadağın olmuş eski topluma artık inanmıyordu.

Hıristiyanlar ve Maniheiztler takip edildiler. Çünkü, bunlar, imparatorun kanunları ile değil, kendi inançlarının getirdiği kanunlarla yaşıyorlardı. Kısaca, etnosun gücü tükendiğinden önceki nesillerin yarattığı kültürden yararlanarak Akdeniz sahillerindeki bütün etnosları birleştirdi. Diokletian'ın devleti, Roma devleti özelliğini sadece isminde taşıyordu. Bu devletin topraklarındaki etnik birliktelik tümünden bozulmuştu. Devletin geniş kısmı tıkanma (obskürasyon) safhasında olduğundan, süperetnosun içinde etnik kimlikler kaybolmuştu. Halkı birbirine kültürel değerler, yani sadece Roma kültürü bağlıyordu. Bu durumda devletin içinden tesadüfen çıkan insanlar, devleti vatan sevgisi üzerine kurulmuş esaslarla değil, yasa ve kurallarla yönetmeye daha çok önem ve öncelik veriyorlardı.

Aynı süreç Bizans'ta da gerçekleşmişti. Bizans tıkanma (obskürasyon) safhasına 1204 yılında girmişti. Hatta Yannis Kantakuzen'in kahramanlığı imparatorluğun çöküşünü durduramadı. 1453 yılının mayıs ayında Osmanlı Türkleri tarafından Bizans devletinin varlığına son verildi. Bizans etnosu da tarihten silindi. Çünkü bu halk, İstanbul'un alınmasından çok çok önce bozulmaya ve yozlaşmaya uğramıştı.

Tıkanma (obskürasyon) safhası, bu safhada passioner seviyenin sık sık düşmesinden dolayı dehşetlidir. Sık sık değişen passioner seviyeye uyum göstermek çok zordur ve çoğu zaman gecikmeler olur. Bu da etnosun mahvına sebep olabilir. Hatta bütün sistemin mahvı gündeme gelebilir.

Olayı şöyle anlamak mümkündür; passionerlik etnosun içinden hiç kimseyi dışarı atmıyor, aksine, kendisinin enerjisi sonucunda rengarenk ve karmaşık etnik bir sistem yaratıyor. Karmaşık sistemler ise, basit sistemlerden daha dayanıklıdır.

Verdiğimiz örnekler bir daha ispat eder ki, etnogenezin dinamik safhasının sonucunda, bu safhadan kurtulmuş insanlar yalnız ve aptal degillerdir, aksine böyle insanlar etnosta çoğunluğu teşkil ederler. Burada insanlar değişmiyor, değişen bütünüyle etnik sistemdir. Önceleri bir çoğunun yanında passioner "titreme" vardır. Safha değiştikçe gelişim tutuklaşır. Agresiflik ise sistemden dışarı çıkar.

Subetnos gelişme gücünü kaybettikten sonra ölmeye mahkumdur. Yaşamak için ancak bir imkanı vardır; kendi etnosunun içinde başka subetnoslara karışmak. Burada hiç kimse öldürülmeyecektir çünkü hepsi kendini diğlerinin içine karıştırmış, ondan olmuştur. Ama, dışandaki etnoslardan gelenler onlara hiç acımayacaktır.

Hatıra safhası ise, toplumu meydana getiren fertlerin, kültürel gelenekleri, adetleri koruması ve gelecek nesillere taşıması ile fark edilir. Passionerlik ve etnik başatlık sona erdikten sonra, bunlar tarafından ortaya konulan kültür, yerlerine gelenler tarafından hayranlıkla kabul edilir, onlar bu kültürle iftihar ederler. Şöyle ki, Frank ve Lombardlar, antik anlayışa saygı ile bakıyorlardı. Ruslar, Bizans ikonlarının ve dini musikisinin karşısında saygı ile eğiliyorlar, Türkler Gök Tanrı inancı ve Şamanlıkla iftihar ediyorlardı. Çin'de Tang sülalesi kendini, Konfiçyus ve Taoizmden bir an bile ayırmıyordu. Doğadan farklı olarak insan yaratıcılığı gelişmiyor, ya var oluyor, ya da mahvolup gidiyordu. Yalnız bu suretle, bu kültürün sonucunda bizim karşımızda bilim için görünmeyen görünüm, görünür hale geliyordu. Bundan başka bizim her birimizde genetik hafıza yaşar. Bu, günlük yaşantımızda hissedilmese de, her zaman bilinçaltında alevlenir, ne varsa hafızaya kaydedilir.

Hafıza, geçmiş passioner nabzın hareketliliğinde daha uzun süre yaşar-yaşatır. Passioner dönemde yazılan eserler, şiirler, ressamların yaptıkları resimler ve yaratılan kültür abideleri, bu safhada ortaya konan, güzel folklor eserleri, ya da güzel abideler, resim eserleri, halı işlemeleleri, kıymetli inci dizileri gibi şeyler özenle korunur, saklanır. Geçmişte vatani korumak için çarpışanlar, bu yolda ölenler, bu safhada efsane haline getirilir.

Etnogenezin dinamik (hareketli) safhasından geriye kalan insanlar hiç de aptal ve zayıf olmuyorlar. Çünkü, değişen insanlar değildir, bütünüyle etnik sistemdir. Yükselme safhasında insanlar passioner olduklarından, etnosun karşı koyması ve değişikliğe can atması çok güçlü olur. O zaman ülkü, daha doğrusu uzaktaki hedef ülkenin gelişmesidir. Bu safhada ise her şey daha korunumlu olur, bozulmayacak bir hal alır. Etnik sistemin agresifliği sifra düşer.

Subetnos, gelişme hızını yitirdiğinden mahvolmaya mahkum olur. Onun oluşumunda görev alan insanlar ise, kendi etnosunun içinde olan başka subetnoslara karışırlar, kaynaşırlar.

Bu konuda Gumilev şunları yazar:

“Savunmasız bir etnos, başka süperetnosun temsilcileri tarafından kuşatılırsa, o zaman, insanın kanını donduran bir manzara ortaya çıkar. İngilizler, Tasmanları insan saymadıkları için, onların kütleli şekilde avlanması için av partileri düzenliyorlardı. Arjantinliler, Taylcileri kütleli şekilde öldürüyor, onların topraklarına hastalık taşıyan örtüler atıyorlardı. Etnos, zalim düşmandan korunmak için kalan passionerini de harcamaya mecbur oluyordu. Subpassionerler ise, kendilerini kurtarmak için, düşman nereden gelirse gelsin ortalıkta görünmüyor, saklanıyorlardı, ömürlerini uzatabiliyorlardı. Bu durumda, bir galibiyetten söz edilemezdi. Bu etnosun faciasının mekanizmasıdır.” (16.619)

Bu safhada insanlar, önce kendi biyografilerinde, sonra etnosun tarihinde, zaman mefhumunu yitirirler. Son aşamada ise yılın, ayın, günün kavranması ile yetinirler. Kısaca, kronolojinin olmaması onların yaşamasına engel olur.

Gumilev şunları yazar:

“ Böyle, geçmişteki passionerliğini kaybeden etnoslar, komşu etnosun yararına varlığını sürdürür... Burada tek tehlike, bu etnik temas sonucunda asimile olmadır. Fakat bu durum, her zaman final safhasının akıl hastalıklarından biridir.

Bundan anladığımıza göre, etnogenezin final passionerlik, dışarıdan alınsa bile gereklidir. Bu yüzden passioner itici güçler, etnosu sadece mahvetmez, bazen de kurtarır. Eğer bu itici güç komşu topraklar üzerinde ise, ya da bu safhada tam olarak dışlanmışsa ve passioner itici güçler ona dokunmadan geçiyorsa, son, daha feci olur. (16.620)

Etnos mahvolur.

Passionerlik kuramını sonlandıralım. Toplum ve tabiatın karşılıklı olarak birbirini etkileme tarihi (landşaftın antropogen tarihi) en küçük

ayrıntılarına kadar baktığımız zaman, insanın, şuurlu bir şekilde can atması ve yaratıcılığı ile birlikte, biosfer ile teması sonucunda kendiliğinden süreçler de meydana gelir. Bu ise doğanın görünümüdür. Bu doğal görünümde coğrafi mekan ve fizyolojik faaliyet insanın etrafında şekillenecektir. Bunların her ikisi ayrı ayrı kişilere, ya da birleşmeye, yani etnosa, kuraklık, sel, v.s. ya hastalık, ya da kozmik ışıma aracılığı ile etki eder. Gumilev'e göre, etnogeneze, doğal bir süreç gibi biosfer için tehlikesizdir. Ama iki koşulda öldürücü de olabilir:

Safhaların değişmesi zamanı etnos ona özgü olan elastikiyeti ve karşı koyma gücünü kaybeder; daha doğrusu bu durumda etnos hastadır.

Etnoslar arası ilişkilerde (göçler gibi) etnos yenilmezdir. Yani göç zamanı komşu etnosu mahvetmek için, onun, en az komşuları kadar enerji sarf etmeye gücü olmalıdır ki, yapacağı için çok enerji sarf edebilsin.

Yenilen etnos ile birlikte doğal coğrafi yapıda da deformasyon (bozulma) olur. Çünkü, etnos ekosistemin bir parçasıdır. (16.638-639)

Bu yüzden, passioner itici güçler, insanların gelişimindeki dalgalardır. Hem de temizleyici bir güçtür. Bu doğa gücü hem biosferde, hem de insanların cisminde ayarlama yapar.

Gumilev şöyle yazar:

“Doğal itici güç, ya da patlayış sonucunda passionerliğin olumsuz sonucu az da olsa biosferi deforme eder. Yerineyse süperetnik düzeyde geri dönmez süreçler başlar.” (17.40)

Bununla birlikte Gumilev; “Tarihi zamanın rengarenkliliğinde etnogeneze iki sebebin birbiri ile karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkar; 1. Passioner baskının büyüklüğünden ve yönünün değişmesinden. (Bu baskı artar ya da azalabilir.) 2. Komşularla alaka ve kurulan ilişki. Bu alaka ya güzel komşuluk, ya da düşmanlık şeklinde olabilir” diye kaydeder. (17.9)

Bazı Terimlerin Açıklanması

ETNOGENEZİN ADAPTASYONU: Etnosun doğa koşulları ile uyumlu hale gelmesi. Bu anda etnosta yeni streotip kurallar ortaya çıkar.

BİYOSFER: Yerin kürenin canlılardan oluşan kısmı, yaşamküre.

ETNİK KİŞİLİK VARYANTI: Etnik sistemlerin karşılıklı ilişkilerinin çeşitliliği

ETNİK SİSTEMİN DİNAMİK DURUMU: Etnik sistemin hali. Passioner itici güç sonucunda biyokimyevi enerjinin kıpırdanması ve etnik sistemin bir safhadan diğerine geçmesi.

LANDŞAFTIN ANTROPOGEN TARİHİ: Etnik sistemin mekanizması vasıtasıyla doğanın ve toplumun karşılıklı ilişkiler tarihi.

PASSİONERLİK: Doğal ihtiras. Kişilerde passioner davranışın nabızı, kendini koruma iç güdüsünden birkaç kat fazla olur.

PASSİONER ENDÜKSİYON: Passioner alanın etkisi vasıtası ile harmonik fertlerin ve subpassionerlerin transformasyon zamanındaki

davranışları.

PASSİONER BASKI: Etnik sistemdeki passionerlerin sayısının, etnik sistemdeki fertlerin sayısına bölünmesi ile açıklanır.

PASSİONER ALAN: Nakt olarak biyokimyevi enerjinin oluşması.

PASSİONERLİK DAVRANIŞ ÖZELLİĞİ : Görünür amaç adına biyokimyevi enerjinin canlı cisimlerde artması.

PASSİONER NABİZ : Mikromutasyon, passioner koşulların meydana gelmesi ve etnik sistemin ortaya çıkması.

PASSİONER TEKAN (İTİCİ GÜÇ): Davranış nabızı, kendini koruma iç güdüsünün aleyhine yönelir.

ETNOSFER ÇEŞİTLİLİĞİ: Passioner itici güç sayesinde tarihi zamanda enerjetik potansiyelin birlikte olmayışı.

STREOTİP DAVRANIŞ: Standart davranışın zaman zaman değişmesi.

SUBPASSİONERLİK: Kişilerde, passionerlik ölçüsünün, kendini koruma iç güdüsünden aşağı seviyede olması.

SUBETNOS: Etnos yapısı içinden etnik sistemin unsurunun alt sistem olarak ortaya çıkması, alt etnos

SÜPERETNOS : Bir landşaft bölgesinde aynı zaman içinde birkaç etnostan oluşmuş sistemin ortaya çıkması.

YÜKSELME SAFHASI: Passioner itici güç sayesinde, passioner baskının kararlı olması.

AKMATİK SAFHA: Yükselme safhasından sonra etnos sisteminde passioner tazyikin titremesi (güçten düşmeye başlaması).

KIRILMA SAFHASI: Etnik yapının parçalanması ile anlaşılan akmatik safhadan sonra passioner baskının aniden düşmesi, azalması.

İNERSİYA (ATALET) SAFHASI: Kırılma anından sonraki sistemde passioner baskının zamanla düşmesi.

OBSKÜRASYON SAFHASI: Etnosun yok olması ile görünen pas-

sioner baskının homeostas düzeyinden aşağıya düşmesi.

HATIRA SAFHASI: Obskürsyon safhasından sonra, kişilerin geleceklerini, değerlerini koruması.

EMOSYONEL: Heyecana bağlı.

İMPERATİF: Zorunlu, mecburi.

POLİETNİK: Çok etniklilik.

ENERJETİK: Enerji üretilen süreç.

EFEKTİF: Etkin.

TERMODİNAMİK: Isı enerjisi ile kinetik enerji arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı.

ENTROPİ: Mekanik enerjiye çevrilemeyecek termal enerji. Karmaşa ve rastgeleliğin artması.

METAMORFİK: Başkalaşmaya uğrama.

İMPULSİF: İç güç olarak gelişen itki.

İNTENSİF: Yoğun, şiddetli

İNERSİYA: Atalet, durgunluk, durağanlık.

II.
Gumilev'in Eserlerinde
Doğu Sibirya-Altay-Hazar Havzasında
Yaşayan Eski Türkler

Eski Hunlar

Hunların tarihini araştırırken ister istemez Sibiry'a'dan ve civarında yaşayanlardan da söz etmek gerekir. Hunlar hakkında ilk yazılı kaynak M.Ö. 1764 yılında yazılmış olan Çin tarihidir. Hunlar hakkındaki sonraki belgeler M.Ö. 822 ve 304 yılına aittir. Bu duruma göre, Hunların tarihi 1500 yıl kadar karanlıkta kalmıştır. (21.28) A.P. Okladinov; "Baykal öncesi bu topraklarda Evenklerin, Yukarlerin ataları sayılan, birbirine akraba olan boylar yaşıyordu. Onların medeniyetleri... kuzey Amur'da, Kuzey Mançurya'da, Ordos'ta ve Çin seddine kadar olan topraklarda yaşayanların medeniyetleri ile birliktelik gösteriyor. Büyük bir toprak parçasına yerleşmiş olan eneloit ve erken tunç döneminde avcılık ve balıkçılıkla uğraşan bu boylar, eminim ki, birbirleri ile, akraba olan bir dille konuşuyorlardı." diye yazar. (22.8)

Daha sonra Gumilev, "Bunlardan güney bölgelerinde yaşayanlar, Hunların ataları ile karşılaştılar ve onlarla kaynaşıp karıştılar" diye yazar.

M. Ö. 1200 yıllarında Minisu'nun düzlüğünde var olan medeniyet,

Karasuk medeniyetini sıkıştırır ve ortadan kaldırır. Yeni medeniyet ile birlikte Moğol ve Avrupa ırklarının karışımı yeni bir ırk meydana gelir. (23.68) Q.E. Grumm-Grijmay ile Di ve Tingling boylarını aynılaştırarak şunları yazar: "Neolit döneminde Sarı nehir havzasında yaşayan Di, ya da Tinglinglerin güney Sibiry'a'da yaşayan uzun kafalı ırkla hiçbir genetik ilişkisi yoktu" (24.43)

Belirtmek gerekir ki, M.Ö. 4. yüzyılda sadece Yenisey Kırgızlarını Tinglinglerle ilişkilendirmek mümkündür. Tinglinglerin güney kolu Hunların ataları ile karıştı ve M.Ö. 2.yüzyılda tarih sahnesinden silindiler. Bu satırların yazarı, Gumilev ile bu konuda uyuşmuyor. Bu konuya biz üçüncü bölümde değineceğiz, ama Lev Nikolayeviç Gumilev ilk Türk devletinin kurulmasını sadece Hunlarla ilgili görüyor. "Avrasya'nın Kalbi -Büyük Çöl- eski Türklerin toprağıdır. Çin seddinden Karpatlara kadar uzanır. Güneyinde Afganistan ve İran, kuzeyinde ise Sibiry taygası yer alır. Çok eski zamanlarda bu sahrayı Yunanlılar Skifya, Farslar Turan, Çinliler 'kuzey barbarlarının alanı-Beyhu' olarak adlandırmışlar. İsa'nın doğumundan iki yüz yıl önce bu geniş alanın bir bölümünde ilk Türk devleti kurulur" diye yazar. (17.3, 74-75)

Huanhen'in kuzey vadisinde yaşayan göçebeler çağdaş Moğolistan'a ve Sibiry topraklarında yerleşmişlerdi. Çin kaynaklarında bunlar çeşitli isimlerle gösterilir. Şöyle ki, Syu sülalesi döneminde Türklere Şun-Vey, İn sülalesi döneminde ise Syunnu (hunnu) diyorlardı. (25.13)

Çinliler bin yıl içinde Hunları ve Moğolları yavaş yavaş kuzeye doğru sürerek yerlerine yerleşiyorlardı. Bu süreç bin yıldan fazla sürdü ve bu bin yıl içinde Hunlar sürekli Çinliler ile savaştılar. Bütün bu savaşlar toprağı çok verimli olan Ordos için yapıyordu. Ordos hayvancılığın gelişmesi için özel önemi olan bir yerd. Otların kapladığı tepeler, tatlı su birikintileri ve yüzlerce tatlı su gölleri, Çinlileri bu topraklar için savaşmaya adeta teşvik ediyordu.

M.Ö. 222 yılında, Çin'de iktidar uğrunda iç savaş başladı. Bu iç savaştan imparator Şi-Huan galip çıktı. Çinliler iç savaş halinde iken Hunların Şanyusu Tuman, kendilerinin olan Ordos'taki topraklara yeniden sahip oldu.

İmparator Şi-Huan 215 yılında iç savaşı bitirerek 300.000 kişilik bir ordu ile Ordos'a yürüdü. Çinliler ile yaptıkları savaştan sonra, Hunlar Ordos'tan çekilmek zorunda kaldılar. Ama savaşı bitirmedi. Hunların ani baskınlarını önlemek için İmparator 215 yılında dört bin kilometre uzunluğundaki Büyük Çin Seddinin yapılması için emir verdi. Bu seddin yapımı 212 yılında bitirildi. Aynı yıl içinde İmparator Ordos'a yol yapılması için emir verdi. Bu yol ile Ordos merkez ile birleşti. Daha sonra Ordos'u otuz dört parçaya bölen Şi-Huan, imparatorluğun merkezinden halkın büyük kısmını Ordos'a göç ettirdi. Onları oraya yerleştirdi. Fakat M.Ö. 210 yılında Şi-Huan aniden öldü. Yerine büyük oğlu Hu-Hay geçti. M.Ö. 206 yılında İmparatora karşı büyük bir isyan çıktı. İsyanın sonunda Sin sülalesi iktidarı ele geçirdi. M.Ö. 202 yılında Han sülalesi, Sin sülalesini devirerek iktidarı ele geçirdi. Lyu Ban, Han sülalesinin temelini attı.

Şanyu Tuman'ın iki oğlu vardı. Geleneklere göre, büyük oğul, babadan sonra tahtın ve tacın sahibi oluyordu. Fakat, Hunların hakani küçük oğlunu varis yapmak istiyordu. Bunun için büyük oğlu Mete'yi (Çinliler ona Mode diyorlardı) Kuzey Türkistan'da yaşayan Yüeci boyuna rehin olarak gönderdi. Sonra kendisi, bu boya ani bir saldırı yaptı. Şehirlerini yağmaladı. Bunları, Yüecilerin rehin olan oğlunu öldürmeleri için yapmıştı. Ama Mete, çok hızlı hareket etti. Saldırıyı duyduğu zaman, bir at çalarak babasının yanına geldi. (21.72) Şanyu oğlunun bu kaçışından memnun olmasa da, toplumun baskısı ile onu on bin kişilik -bir tümen- bir birliğin komutanı yapmak zorunda kaldı.

Bu tümene komuta eden Mete'nin askeri yeteneği ve ordu yönetme becerisi bu şekilde ortaya çıktı. Tümeninde önce çok güçlü bir disiplin yerleştirdi. Mesela ordusuna, kendisinin attığı ıslık çalan okunun arkasından aynı yere ok atmasını emrederdi. Bunu yapmayanları ise hemen cezalandırırdı. Bazen emir dinlemeyenlerin başını kestirirdi. Bu suretle, tümünün bütün oklarını önce atına, sonra hanımına, daha sonra ise babasının üzerine yöneltti. Ve M.Ö. 209 yılında kendini Şanyu (Tankut, Hakan) ilan etti.

Mete'nin Şanyu olduğu devlet, Hunların kurduğu ilk devlettir. Şanyu

olan Mete, derhal tüm orduyu sıkı bir disiplin altına aldı. Ve eski Hun toprakları için Çin ile savaşa hazırladı.

Çin ile savaşa hazırlanırken Hunların Dunhu (Moğol) boyu ile ilişkileri aniden bozuldu. Kendilerini Hunlardan güçlü gören Dunhular, birkaç yıl önce bir iç isyan yaşayan Hunlara elçi gönderdiler. Mete Şanyu'nun, bir günde birkaç yüz kilometre yol alan atını istediler. Hun beylerinin hepsi atın verilmesine karşı çıktılar. Fakat Mete, bir at için komşuları ile iyi olan ilişkileri bozmak istemedi ve atını Dunhulara gönderdi.

Aradan bir zaman geçtikten sonra Dunhular, Mete'nin kendilerinden korktuğunu zannettiler. Elçi göndererek Şanyu'nun büyük hanımını istediler. Mete beylerini topladı. Beyler; "Dunhular edep erkan kurallarını bilmedikleri için onlarla savaşmalıyız" dediler. Mete, beylerin bu fikrine karşı çıktı. "Komşu devletle ilişkilerimizi bir kadın yüzünden bozamaz" dedi ve büyük hanımını Dunhulara gönderdi.

Dunhu başçısı bu durumdan daha da şımardı. Hunların kuzey topraklarına göz dikti. Hunlar ile Dunhular arasında kalan ve yüzlerce kilometre uzanan taşlık, topraklık, kumluk bir toprak parçası vardı ve üzerinde canlı bile yaşamıyordu. Dunhu başçısı bu toprağı istemek için elçi gönderdi ve vereceğinden emin olduğu için de "Bu toprağı bundan sonra hiçbir Hunun giremeyeceğini bildirdi. Şanyu Mete, beylerini topladı ve onların fikirlerini sordu. Onlar "Bu bomboş toprakları vermek de olur, vermemek de" dediler. Mete yeni bir devlet kuruyordu ve ona yeni fikirli beyler gerekiyordu. Ama bu beyler, kabile şuurunu, devlet şuurundan üstün tutuyorlardı. Onların düşünceleri hakana uygun değildi. Bunlarla devlet yönetmek mümkün olmazdı. Mete, toprağı verebileceklerini söyleyen beylere "Toprak, devletin temelidir. Onu birilerine vermek, hediye etmek olur mu? Toprak, Tanrı tarafından her halka ayrı ayrı verilir. Toprak varsa, halk vardır ve o zaman devlet kurmak mümkün olur!" dedi. (25.17.18)

Daha sonra Mete, toplantıya çağırdığı bütün beylerin boyunlarının vurulmasını ve cesetlerinin toprağı gömülmesini emretti.

Hakan elçiye cevap vermeden aniden Dunhulara saldırdı. Dunhular, saldırıdan haberdar olana kadar Mete onları darmadağın etti. Bu boyun kalanları Siyenpi ve Turan dağlarına kaçtılar.

Bu zafer ile güçlenen Hunlar, akınlarına devam ettiler. Önce kuzey Türkleri olan Tinglinglileri tam olarak yenilgiye uğrattılar. Oradan İrtiş nehrine, sonra da doğuya döndüler. Karşılarına kim çıkarsa yenilgiye uğratarak Pasifik Okyanusuna (Büyük Okyanus) ulaştılar.

Bu zaferlerden sonra Mete, Çin ile savaşa hazırlandı. Eski ata topraklarının Çin tarafından işgal edilmiş olmasını bir türlü içine sindiremiyordu.

Çin ordusu, Hunlardan on beş-yirmi kat fazla idi. Ama Hunların savaş yeteneği ve taktiği Çinlilerden çok üstündü. Çin ile yapılan savaşta, Hakanın savaş taktiği ve Hun askerlerinin üstün savaş yetenekleri öne çıktı.

Mete yetenek ve sayıca üstün rümenleri kanatlara yerleştirdi, ihtiyata ayırdı. Zayıf savaşçıları ön safa ve merkeze yerleştirdi. Savaş başladıktan sonra, merkezdeki zayıf savaşçılar düşmanın saldırısına dayanamayarak geri çekildiler. Düşman geri çekilen Hunları takip etmeye başladı. Bu takip sırasında Çin ordusunun safları ve düzeni bozuldu. Aynı anda Mete sağ ve sol kanatlardan savaşa yeni birlikler sürdü. Düşman, sağ ve sol kanatların kapatılması ile çembere alındı ve yok edildi. Hakan ilk defa bu savaşta, atıldığında ısıklık çalan okları kullandı. Binlerce ısıklık çalan ok öyle korkunç bir ses çıkardı, öyle dehşetli bir manzara oluşturdu ki, düşman psikolojik olarak çöktü ve ağır bir yenilgiye uğradı.

Çin ile savaşlar uzun yıllar sürdü. Bu savaşların sonucunda Mete, eski Hun toprağı olan Ordos'u geri aldı. İmparatorluğun sınırları o kadar büyümüştü ki, çağdaşları, onu, Han imparatorluğu ile karşılaştırıyorlardı. Hakan bir savaş için üç yüz bin okçu toplayabiliyordu. Savaş ise artık sınırı aşmıştı, tamamen Çin topraklarında oluyordu.

M.Ö. 200 yılında imparator Lyu-Ban 300 bin kişilik bir ordu ile Mete'ye dersini vermeye karar verir. İki ordu karşılaşır. Mete eski taktiğini aynen uygular ve İmparatoru çembere alır. Yedi gün onu çemberin için-

de ve soğukta tutar, ama saldırımaz. İmparatorun hanımının ricası üzerine çemberi açar ve İmparatorun başkentine dönmesine izin verir.

Mete, Çin akınlarına ara vermiyor, ardı ardına Çin'e saldırılar düzenliyordu. Lyu-Ban'ın beylerinden biri "Büyük kızınızı Mete'ye verirseniz, bu saldırılar durur. Bu evlilikten doğacak olan torununuz, dedesinin ülkesine hücum etmez. Belki gelecekte Hunları Çin'e bağlar" diye akıl verdi. (21.74-75)

Nihayet M.Ö. 198 yılında Çin ve Hun devletleri arasında "Barış ve akrabalık" anlaşması imzalandı. Çin İmparatoru hem kızını Mete'ye veriyordu, hem de yıllık vergi ödemeyi kabul ediyordu.

Hunların Dili Hakkında

L.N. Gumilev; “Hunların dili hakkında -şimdi bunların çoğunun önemini kaybetmesine rağmen- geniş bir literatür vardır. Siratori, bize gelip ulaşan Hun dilinin Türk dili olduğunu ispat eder. Hunlardan bize ulaşan tek söz Türkçe'dir. Fın alimlerinin düşünceleri farklıdır. Kastren ve Ramstedt; ‘Hun dilinin, Türk ve Moğollar için genel bir dil olduğunu’ ileri sürerler. Fakat bazı alimler var ki, ‘Sağdak’ sözünü Türkçe kabul etmek istemiyorlar. 16. ve 17. yüzyıllarda ok kabına “sagaydak” deniliyordu. Bu yüzden Hun dilini Türklerin Prototürk dili saymak mümkündür. Bütün bunlarla birlikte Hunların Türk dilli olmadıklarını göstermeye çalışanların belge diye sundukları esassız ve temelsizdir. Çünkü, kaynaklar Hun dilinin, Tales yani Uygur diline yakın olduğunu kanıtlamaktadır. Hatta bu iki dil aynı gibidir” diye yazar. (21.53-54)

Hunların Sosyal ve Siyasi Yapıları

Hunların sosyal yaşamının esası aile idi. “Yurt” sözü burada iki anlamda kullanılıyordu. Biri ailenin yaşadığı yer, ikincisi ise heyet, topluluk, aile anlamındaydı.

Göçebe yaşam tarzı, başı boş gezmek olarak algılanmıyordu. Göçebe yaşam tarzı onlarda “yayla” ve “kışlık” yaşam anlamı olarak kullanılıyordu.

Hunların hayvan sürüleri, atlardan, küçük baş hayvanlardan, az kısmı da deve ve eşeklerden oluşuyordu.

Akraba olan birkaç yüz, yahut bin “yurt” kendilerine bir büyük, ya da başçı seçerdi. Ona “İrken” diyorlardı. Bütün boyların başçısına ise “Şanyu” deniyordu. Sonraları bu söz “Hakan” sözü ile değiştirildi.

Şanyunun iktidarı çok güçlü idi, fakat mutlak değildi. Onun iktidarını her birinde iki binden on bine kadar savaşçısı olan kabile aristokrasisi -aksakallar- kısıtlıyordu.

Şanyunun komutanları iki kısma ayrılıyordu. Sağlar ve sollar. Sollar

güçlü ve varlıklı beylerden, sağlar ise biraz daha zayıf ve fakir olan beylerden oluşuyordu. Hakana, yönetim işlerinden beylerden oluşan bir kurul yardım ediyordu. Onlar da kendi olanakları içinde binbaşısı, yüzbaşısı ve onbaşısı tayin ediyorlardı.

Hunların devleti kurulduktan sonra bütün kabile başçıları devlet çatısı altında birleşme taraftarı oldular. Çünkü, böyle bir durumda, Çin saldırısından korunuyorlar, gerektiğindeyse karşı saldırıya geçebiliyorlardı. Devletin kurulması ile birlikte askeri yapı da kuruldu. İnsanların devlete bağlılığı, onlara sürü yerlerinin ayrılması ile bitmiyordu. En gerekli bağlılık askeri yükümlülüktü. Halkın tüm erkekleri asker, savaşçı kabul ediliyordu. Bütün savaşçılar ok atmayı ve at sürmeyi bilmek zorundaydılar. Hunlara ait tüm topraklar Şanyunun hakimiyeti altında sayılıyordu. O da toprakları kendi erkek çocukları ve akrabaları arasında bölerdi. Toprak alanlar da, aldıkları toprakları kendi içlerinde, yakınları ve akrabaları arasında paylaştırırdı.

Hunlarda devlet hiyerarşisi ve yapısı şöyle idi; devletin başçısı Şanyu idi. Sonra tümen başçıları (geleneksel olarak şanyunun çocukları ve akrabaları), binbaşılar, yüzbaşılar ve onbaşılar geliyordu. Hunların ordusu genelde süvarilerden oluşuyordu. Süvarilerin esas savaş aracı ok, mızrak ve kılıncı. Hunların önemli savaş taktiği önce düşmanı yormak, elden ayaktan düşürmek ve sonra da vurmak üzerine kuruluydu.

Hunlar ataerkil bir aile yapısına sahiptiler. Yani çocuklar ananın değil, babanın yanında olurlardı. Hunlar, eğer bakabilirlerse yüz kadar kadın alabilirlerdi. Başlık kızın anasına verilirdi. Kadın erkek evine çeyiz olarak hiçbir şey götürmezdi. Birinci kadın, birinci ve büyük ve hürmetli sayılırdı. (26.131)

Kadının kocası ölürse, o zaman kadın, kocasının başka kadından olan büyük oğlu ile evlenirdi. Büyük kardeşin dul kadını ise, küçük kardeş ile evlenir ve onun kadını olurdu. Böyle evlenmeler, kadını rezaletten, fahişlikten ve fahişelikten uzak tutuyor, onu koruyordu. Zina en büyük suç sayılıyordu.

Hunlarda birbirlerine yardım etmek ve sosyal dayanışma çok yüksek

düzeyde idi ve bunu bozanlar şiddetli şekilde cezalandırılırdı. Hunlar kendi aralarında tartışmaz ve dövüşmezlerdi. Hatta sarhoş olsalar bile...

Hırsızlık yapılırsa, bundan bütün aile sorumlu tutulurdu. Bu yüzden hırsızlık yok denecek kadar azdı. Bu durum Cengiz Han'ın yasalarında da yer alacaktı.

Hunların tek Tanrısı vardı ve ona "Tengri" diyorlardı. Geleneklerine göre yılda üç defa Tanrılarına kurban kesiyorlardı. Ruhlarla ilişkilerde çok ciddi idiler ve onlara da kurban keserlerdi. Gündelik hayatlarında saçlarına özel önem verirlerdi. Gece dahi dağınık saçlarla dışarı çıkmak yasaktı. Çünkü, kötü ruhların bu dağınık saçlara yapışacağını ve insanlara birlikte yurtlara gireceğine inanırlardı. Kadınlar, bilhassa evli kadınlar, başlarını bu kötü ruhlardan korumak için saçlarını örterlerdi. Saçlarını hiç kesmiyorlar, uzayan saçlarını ömür boyu koruyorlardı. Öldükten sonra, yakınları onun saçlarını kesiyor, örüyor ve mezarının üzerine koyuyordu. Saçları hiçbir zaman yere atmazlar, ya yakarlar, ya da saklarlardı. Aksi takdirde (Lyoy-Honu) hasta olabileceklerine inanıyorlardı. (27-21)

Evleri teker üzerine yapılmış küçük barınaklardan meydana geliyordu. Bunlar doğal yaşama çok uygundular. Birincisi, tahta ve taştan farklı olarak böyle evler, insanları soğuktan, yağıştan ve rüzgardan daha güzel koruyordu. İkincisi ise tekerler üzerine yapılan evler daha tehlikesiz idi ve tehlike anında hemen hareket eder ve bunlarla kolayca göç edilebilirdi. Bu şekildeki evlerden sonradan bütün Türk boyları yararlanmıştı.

M.Ö. 195 yılında Çin İmparatoru Lyu-Ban öldü ve ülkeyi hanımı Lyuy-Hou yönetmeye başladı. Mete bundan yararlanmayı düşündü ve İmparatoriçe'ye mektup yazarak evlenme teklifinde bulundu. İmparatoriçe, evlenmeyi istiyordu, ama, oldukça yaşlı idi. Yaşlılığını bahane ederek teklifi reddetti. Lyuy-Hou'nun ölümünden sonra iktidara Ven-di geldi. Bunun döneminde Hunlar ile yapılan anlaşmaya göre iki imparatorluk birbirinin eşiti sayıldı.

Mete bu anlaşmadan sonra yönünü Orta Asya'ya çevirdi. M.Ö. 117 yılında Hunlar, bir Türk boyu olan Yüecileri mağlup ettiler ve Doğu Türkistan'a sahip oldular. Böylece Hun İmparatorluğu Kore'den, Doğu Türkistan'a kadar uzandı. (88)

Mete'nin passioner enerjisi ve akli olmasaydı, Hunlar, kısa zaman içinde iç çekişmeler yüzünden tarihten silinip gideceklerdi. Mete, halkını kurtardı ve halkının altı yüz yıl tarih sahnesinde en savaşçı Türk boyu olarak kalmasını sağladı.

Mete'nin reformları Hun devletinin kurulmasına uygun zemini yarattı. "Bütün erkekler savaşçıdır ve toprak devletin temelidir" ülküsü bu reformların merkezi oldu.

Bazı kaynaklar, Mete'yi Oğuz Han ile aynı gösterir. (25-27) Mete'nin toteminin öküz olduğunu ve sonradan öküz sözünden, Oğuz sözünün türediğini söylerler. Mete Şanyu, 174 yılında öldü. Onun varisleri büyük Hun İmparatorluğu'nun şöhretini daha da arttırdılar. Mete'nin kurduğu Hun Hakanlığı M.Ö. 209 yılından M.S. 216 yılına kadar varlığını sürdürdü.

Mete'den sonra oğlu Giyuy Laoşan Şanyu ünvanıyla hakan oldu. M.Ö. 165 yılında Doğu Türkistan'da Yüecileri son defa darmadağın ederek onları, Siri Derya'nın karşı kıyılarına attı. Onların bırakıp gittiği topraklara vassalı olan Türk boylarını yerleştirdi.

Daha sonra yüz kırk bin kişilik ordusu ile sınırı geçerek Çin'in batı topraklarına girdi. Buraları yağmalatan Hakan, İmparatorun oturduğu şehri de yaktırdı.

M.Ö.152 yılında Çin imparatoru Ven, Hakan Laoşan'a barış anlaşması yapmak için başvuruda bulundu. Bu anlaşma Çinliler için tahkir edici ve alçaltıcı bir anlaşma idi, ama yapacakları başka bir şey de yoktu.

L.N. Gumilev; "Laoşan Şanyu M.Ö. 161 yılında öldü. Oğlu Günçene, şanyu oldu. Günçene Şanyu, Çin ile henüz çözölememiş ticaret sorununu çözdü. Dört yıl Çin ile barışı korudu ve hiçbir şey yapamadı. M.Ö. 158 yılında savaş başladı. Her biri otuzar bin kişiden oluşan iki

Hun birliği kuzeyden ve batıdan Çin'e girdi. Çin topraklarını yağmalayarak geri döndü. Çinliler hazır oluncaya kadar, bu ordular çoktan yerlerine dönmüşlerdi. 157 yılında Çin İmparatoru Vendi öldü. Ülkede iç savaş başladı. 154 yılında Çin hükümeti iç isyanları bastırdı. Hunlar bu süre içinde isyancılara destek vermediler. Bunun karşılığında Çinlilerden her istediklerini aldılar. 152 yılında yapılan anlaşma ile sınır ticareti de başladı... Aynı yıl, Hun gücünün kulminasiya (en üst düzey, zirve) noktasıydı" diye yazar. (21.101)

Doğu ve kuzey batı topraklarının esas sahibi Hunlardı. Dunhuları Mete darmadağın ettikten sonra, onlar, Hunların sadık bendeleri olmuşlardı. Dunhu zaman içinde yok olup gitti. Onların bir kısmı Uhuana dağına yerleştikleri için Uhuanlar, diğer bir kısmı Siyenpi Dağında oturdukları için Siyenpi boyu olarak adlandırıldılar. Doğu Baykal'da ise Tyubalar yaşıyordu. O zamanlar çok zayıf oldukları için Hunlara vergi veriyorlardı.

M.Ö. 140 yılında Çin tahtına U-di geçer. Derhal Hunlarla savaşa hazırlanır. Birkaç saldırıda bulunurlar, fakat her defasında yenilerek geri dönmek zorunda kalırlar.

M.Ö. 129 yılında Çin, Hunlara sınır ticaretini yasaklar, savaş için asker toplamaya başladı. 128 yılında Çin komutanı Vey Sin büyük bir ordu ile Hun topraklarına girdi ve Ordos'u işgal etti. M.Ö. 126 yılında Mete'nin torunu Güncene Hakan ölür. Ölene kadar dedesinin kurduğu devleti şerefle yönetti ve korudu. Yerine oğlu İçisi, hakan oldu. O da, sık sık Çin'e saldırılarda bulunarak Çin'i sarssa da Ordos'u elinde tutamadı.

Çin İmparatoru U-di, savaşı Hun topraklarına taşımayı düşündü. M.Ö. 124 yılında Çin, yüz bin kişilik bir ordu ile Hun topraklarına girdi. Hun yurtlarına saldırdı. Az daha Hakan'ı bile esir alıyorlardı. Bu saldırıda on beş bin Hun esir edildi.

Hunlar bu saldırıya karşılık olarak Çin'e batı sınırlarını geçerek saldırdılar, ülkenin içlerine kadar ilerlediler. Daygün şehrini işgal ettiler, yakıp yıktılar, binlerce insanı esir alarak geri döndüler. U-di, Hunları

kendine bağlamak için bütün gücünü harcıyordu. Kazanmanın dışında onu hiçbir durum tatmin edemezdi. Bu yüzden, yeniden yüz bin kişilik bir ordu ile harekete geçti. Bu sefer maksadı, Gobi Çölü'nü geçerek Hakan'ın esas oturduğu yeri ele geçirmektir.

Çin ordusu Gobi Çölü'nü geçerken İçisi Hakan saldırıyı haber aldı. Kadınları, çocukları ve yaşlıları gerilere gönderdi. Savaşa hazırlandı. Gobi Çölü'nün kuzey kısmında Çin ve Hun orduları karşı karşıya geldi. Akşama kadar süren savaştan iki taraf da bir sonuç alamadı. Akşama doğru Çinliler, Hunları çembere aldılar. Savaş, gece yarısına kadar göğüs göğse sürdü. Sonra Hakan çemberi yarı ve büyük bir birlik ile oradan ayrıldı. Çin komutanı, Hakanı takip edemezdi. Çünkü, büyük kayıp vermişti ve Hunlar, aniden geri dönebilirlerdi. Hunlar, geri çekilmelerine rağmen, Çin ordusuna, küçük birlikler halinde saldırılarını sürdürdüler. Çin komutanı bu yüzden geri dönmek zorunda kaldı.

Doğu bölgesinde Çinliler başarılı oldular. Çinliler, Doğu Hunlarını mağlup ederek onları, başkent İanşan'ı terk etmeye mecbur etti. Çin ile Hun devleti arasındaki sınır Gobi çölü oldu.

M.Ö. 114 yılında İçisi Hakan öldü. Yerine oğlu Uvey geçti. Bu dönemde, Çinliler ile bir müddet savaş olmadı. Ama yine de Çin'in esas düşmanı Hunlardı. Çin İmparatoru U-di yedi yıl Hun savaşına hazırlandı. Yedi yıl Çin halkı, toplanan yüksek düzeydeki vergilerden büyük sıkıntı çekti. Nihayet M.Ö. 90 yılında Çin, büyük bir ordu ile sınırı geçti. Yetmiş bin süvari ve yüz bin piyade Ordos'tan çıkarak kuzeye doğru hareket etti. Bu ordunun esas maksadı Hunların vurucu gücünü yok etmektir. Bu ordunun arkasından Büyük Çin Seddi'ni geçen otuz bin süvari, on bin piyade, Syusian eyaletinden ise kırk bin süvari Tyanşan'a doğru hareket etti. Bu onların esas ve önemli saldırı gücüydü.

L.N. Gumilev "...Hulugu Şanyunun istihbaratçısı beklenen saldırıyı Hakan'a bildirdi. O, derhal kadınları ve çocukları gerilere gönderdi. Sayan dağından ve Baykal gölünden büyük ordusu ile vasalları Tinglingler, Hakaslar, ... Baykal etrafından Tobalar, ... Hingan'dan savaşçı Siyenpiller geldiler... Doğu Asya ikiye bölünmüş gibiydi. Yalnız Usunlar bu savaşa katılmadılar. Çünkü, Usunlular arasında Çin taraftarları ile Hun

tarafatları arasında büyük bir mücadele vardı" diye yazar. (21.154)

Genel seferberlik olmasına rağmen Hunlar, sayıca Çinlilerden azdı. Fakat savaş yetenekleri ve savaşçı ruhları üstündü.

Çin'in esas ordusuna karşı Hakan, Hunları ve Tinglingleri gönderdi. Çin süvarisileri bunları kolayca yenilgiye uğrattı ve geriye çekilenleri Selenge ırmağı kıyılarına kadar takip etti. Burada Hakan'ın elli bin kişilik ordusu ile karşı karşıya geldiler. Hulugu Şanyu, Çin ordusunu kolaylıkla tuzağa düşürdü. Gece Hunlar ön cephede çok derin hendekler kazdılar. Sabah ise arka cepheden saldırıya geçtiler. Çinliler şaşırıyorlar, öne doğru gidemediler. Ve komutan Zoran teslim olmak zorunda kaldı. Hunlar, Çin ordusunu tümüyle yok etti. Çinlilerin şimdiye kadar, Hunlar üzerinde kazandıkları galibiyetlerin hiçbir önemi kalmamıştı. Bu yenilgiden sonra Çin, uzun zaman kendine gelemedi. İmparator yeni bir ordu kuramadı. Çünkü, ülkede asker olacak erkek kalmamıştı. Böylece Hunlar, geçmişte kendilerine yapılanların intikamını aldılar. Doğu Asya'nın yeniden hakimi oldular.

Çin, Hunları bir türlü bağımlı hale getiremedi ve İmparator, Büyük Sahrayı işgal etme düşüncesinden vazgeçti. Hunların bu galibiyeti dünya tarihini de etkiledi. Şöyle ki, bu zafer, Çinlilerin Büyük Sahra'ya (Orta Asya) yerleşme imkanını ortadan kaldırmıştı. Çin İmparatorunun Avrupa'ya doğru yapacağı saldırı önlendi. Bu başarı, Hunların kahramanlığı, cesareti, toprağa ve Tanrı'ya olan sevgileri ile kazanıldı.

Bu galibiyetten birkaç yıl sonra Hulugu Şanyu, Çin İmparatoru'na bir mektup gönderdi. Mektupta "Güneyde Büyük Han Devleti, kuzeyde ise kudretli Hun Devleti var. Hunlar, Gök Tanrı'nın sevgili evlatlarıdır. Bu yüzden kendimi, küçük ve basit işlerle meşgul etmek istemiyorum. Şimdi sizinle sınırda bir ticaret yeri açmak ve Han sülalesinden bir kızla evlenmek istiyorum. Her yıl bana on bin pirinç şarabı, on bin metre ipek kumaş, bunlarla birlikte eski anlaşılmamızda göndermeyi vaat ettiğiniz şeyleri de göndermenizi istiyorum. Bunları yaparsanız, sınır emniyetinde olacak, hiçbir kötülüğe izin verilmeyecektir" diyordu. (28. 23)

Hunların vassalı olan Türk Usunlar, Çin'e çok uzak olmalarına rağmen bakışlarını Hunlardan Çinlilere çevirdiler. Bu durum yıllar içinde Çin'in Usun'a kültürel baskısının artmasına neden oldu. Kültürel baskı bilhassa kadınlar aracılığı ile hayata geçiyordu. Usun Hanı'na gönderilen ilk Çinli prenses erken öldü. Yerine gönderilen ikinci prenses hanım enerji dolu idi. Ve sarayın içinde çabucak Çin taraftarı bir grup kurmayı başardı. Bu prenses hanım, Çin ordusundan daha büyük ve daha önemli işler yaptı. Onun çocuklarından biri göç işleri kurumunun başına getirildi. Kızını ise Usun boyunun en meşhur adamına verdi. Usun Hanı Unguyı her meselede hanımını dinliyor ve onun düşüncelerine göre hareket ediyordu.

Hunlar, tam bu sırada içeride başlayan ve gittikçe şiddetlenen iç mücadele ile uğraşıyorlardı. İktidarı ele geçiren Çin taraftarlarının sayısı artıyor ve etkileri genişliyordu.

M.Ö. 80 yılında, halk ayaklandı, yalancı hakanı ve onun Çinli anasını iktidardan indirdi ve yeniden iktidara karışık olmayan Hunlar geldi. Onlar, Doğu Türkistan'a -Usun'a- bir mektup gönderdiler. Usun Hanı'ndan Çinli prensesi geri göndermesini ve Çin ile kurdukları bütün ilişkileri kesmesini istediler. Mektubu alan Usun Hanı, kansı ile Çin elçiliğine giderek Hunlara, birlikte saldırmayı teklif etti. Çin'in yeni imparatoru bu teklifi memnuniyetle kabul etti.

M.Ö. 72 yılında Çin yüz altmış bin kişilik bir ordu ile Ordos'tan Hunların üzerine yürüdü. Bazı küçük savaşları dikkate almazsak Çinliler, pek başarı kazanamadılar. Çünkü, Hunlar zamanında göç ederek yerlerini değiştirmişlerdi ve Çin ordusuna yakalanmamışlardı. Çin saldırısına iyi hazırlanan Hunlar, Usun saldırısına karşı iyi bir hazırlık yapmamışlardı. Çünkü onlardan bir saldırı beklemiyorlardı. Aniden saldırıran elli bin kişilik Usun ordusunu durduramadılar. Usunlar Batı Hun Hakanlığı'nın olduğu şehre girdiler, yakıp yıkarak yağmaladılar. Binlerce insanı esir alarak Usun'a götürdüler.

Hunlar bu baskının intikamını korkunç bir şekilde aldılar. M.Ö. 71 yılında bütün güçlerini toplayarak Usun topraklarına girdiler. Önlerine çıkan her şeyi ve herkesi mahvetteler. Şehirleri yağmaladılar, yakıp yık-

tılar. Ancak dağlara kaçabilenler kurtuldu. Hunlar geriye dönerlerken müthiş bir tipiye ve soğuğa yakalandılar. Ordularının önemli bir kısmını kaybettiler. Bu doğal felaketten yararlanmak isteyen iki bey, kendilerini Hakan ilan ettiler. Doğu Hunlarından Huanhey, Batı Hunlarından Çiçi (Çuçu) birbirlerine karşı savaşmaya başladılar. Mete'den bu yana ilk defa Hunlar ikiye bölünerek birbirleri ile savaşmaya, birbirlerini yok etmeye hazırıldılar.

Çiçi, Huanhey'e hücum ederek onu yendi ve Hangey şehrini ele geçirdi.

Huanhey'in durumu oldukça kötüydü ve bu yüzden yardım istemek üzere Çin'e baş vurdu. Çin'in vassalı olmaya razı oldu.

Hun halkı ikiye bölündü. Hunların büyük çoğunluğu Çiçi'nin yanında yer aldı. Sakinlik ve rahatlık isteyen Hunlar ise güneye, Huanhey'in yanına gittiler.

Çiçi, Mete dönemindeki Hun İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyordu. Bunun için önce isyan eden Usunları cezalandırmak ve kendine yeniden bağlamak istiyordu. Ganguy boyu ile birleşen Çiçi'nin ordusunu dondurucu soğuklar vurdu ve Çiçi, askerlerinin büyük bir kısmını kaybetti. Sadece üç bin asker ile Orta Asya'ya gelebildi. Fergana vadi-sinde yağma ve talan yapan Hunlar, Usunları kesin bir yenilgiye uğrattılar. Talag nehrinin kenarında kendilerine bir kale yaptılar. Çiçi'nin toplam üç bin savaşçısı kaldığını öğrenen Çin, derhal Orta Asya'ya büyük bir ordu gönderdi. Bu ordu, Talag nehrinin kenarındaki kaleyi kuşattı. Çiçi, kaleyi uzun süre başarı ile savundu. Fakat çok üstün olan Çinliler kaleyi ele geçirdiler. Başta Çiçi olmak üzere kalede sağ olan herkesin boynunu vurdular. Çiçi'nin başını Çin'e gönderdiler. Şehirlerde gezdirdiler. Çinliler bu suretle Orta Asya'ya kesin olarak yerleştiler.

Çiçi'nin ölümünden sonra Huanhey bütün Hun topraklarını ele geçirdi. Hun tahtında Çin'in koruması altında oturan Hakan, M.Ö. 47 yılında Çin ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmada himaye açık olarak yer aldı. "Han ve Hun evleri aynı hukukludur!" (25.41)

Çin'in vassallığında yaşayan Hunlar birkaç on yıl buna sabır göster-

diler. Huanhey öldükten sonra onun yerine ard ardına birkaç şanyu görev yaptı. Hunlar, hâlâ atalarının kahramanlıklarını unutmamışlardı. Yeni nesiller büyüyordu ve hafızalarda kalan kahramanlıkları yeniden yaşamayı düşlüyorlardı.

M.Ö. 8 yılında Uçjulyu hakan oldu. Aynı yıl Çin'in Han sülalesinin İmparatoru ona elçi göndererek Çin topraklarının içinde kalan Hun topraklarını vermesini istedi. Şanyu elçiye şunları söyledi:

“Benim babam ve kardeşlerim hakanlığı birbirlerine vermişler. Fakat Çin, hiçbirinin zamanında bu toprakları onlardan istememiş. Ben hakan olunca benden niye istiyorsunuz? Ben batıda yaşayan Hun çobanlarının araba ve yurt yapmak için o topraklarda bulunan ormanlardan yararlandıklarını biliyorum. Bundan başka, bu topraklar benim babamundur ve ben, cesaret ederek bu toprakları size veremem!” (28)

Hakan, Çin İmparatoru'nun teklifini reddetti. Bu günlerde Çin-Hun ilişkileri eskisi gibiydi. Sınır boylarında sakinlik vardı. Çinliler, Hunları Çin medeniyetine alıştırmaya ve paralı asker yapmaya çalışıyorlardı.

Çin ordusunda, ordunun önemli sayılabilecek, muhbirler bölümü vardı. Bunlar, ne görürlerse ve ne duyarlarsa üstlerine bildirmek ile görevliydi. Hunlar ise muhbirlerden nefret ediyorlardı. Onları görmeye bile tahammülleri yoktu. Muhbir olduğunu öğrendiklerini derhal öldürüyorlardı.

Hunların esas yemekleri süt ve et olduğu halde, Çinliler pirinç yiyorlardı. Bu yüzden Hunlar, Çin medeniyetini kabul etmek istemiyorlardı. Fakat, yine de barışı sürdürebiliyorlardı.

Miladın birinci yılında Çin İmparatoru Han sülalesinden Ay-di esrarengiz bir şekilde öldü. Küçük yaştaki oğlu Pin-di imparator ilan edildi. Yaşı çok küçük olduğu için annesi onun vasisi oldu. Gerçekte ise iktidarı, annesinin sevgilisi olan Van Man ele geçirmişti.

Van Man bir müddet sonra imparator ilan edildi. Ve Han sülalesinin iktidarı son buldu. Yeni İmparator, Çin'i geliştirmek ve zenginleştirmek için bir takım reformlar yapmaya girişti. O, reformları hayata geçirebilmek için halkın desteğini kazanmak istiyordu. Bunun için de orduya

her çeşit insanı -cani, katil, hırsız, eşkıya, kaçak- almaya başladı. Bu yol- la, imparatorlukta mutlak bir iktidarın sahibi oldu. Kendi iktidarını ve kendisini yükseklerde gören İmparator, Hun Hakanlığı'nı ortadan kal- dırarak yerine vassal bir sınır beyliği kurmak için harekete geçti. Bu ko- nuda Gumilev şunları yazar: "...Bunun için devletin resmi mühürünün değiştirilmesi gerekiyordu. M.Ö. 47 yılında yaptırılan mühürde 'Hun Şanyusu' ya da 'Hun Şanyusunun devlet mührü' yazısı vardı. Van-Man emir verdi ve yeni mührü 'Hun Şanyusunun yeni işareti' sözü yazıldı. İmparator, onun mühür değil, sadece bir işaret olduğunu yazdırarak Şanyu'nun bağımsız olmadığını gösteriyor ve bağımsız Hun devletini ortadan kaldırıyordu.

9. yılda Çin elçisi Şanyu'nun yanına geldi. Çin'de iktidar değişikliği olduğu için mührü değiştirmek zorunda olduklarını bildirdi. Doğu beyi Şanyu'ya, yeni mührü incelemeden, eskisini vermemesini söyledi. Fakat elçinin ısrarı üzerine, her yalana inanan Şanyu eski mührü verdi ve yeni mührü aldı. Hatta mühürde yazılanlara bile bakmadı. Sonra Çin elçisi- ne bir ziyafet verdi. Çin elçisi, ziyafetten sonra eski mührü kırıp attı.

Ertesi sabah Şanyu yeni mührü tercüme ettirdi. Duyduklarına inana- madı. Derhal, eski mührü almaları için Çin elçisinin yanına adam gön- derdi. Elçi, mühürlerin değiştirilmesinin İmparator'un emri olduğunu ve Şanyu'nun yeni duruma razı olmasını kesin bir dille istedi. Şanyu bu şekilde durumu değiştiremeyeceğini anladı ve görünüşte duruma razı oldu. İmparator tarafından kendisine gönderilen hediyeleri aldı.

Bundan cesaret alan elçi, Şanyu'dan Uhuan göçmenlerinin kendileri- ne verilmesini talep etti. Şanyu kabul etti ve güya o göçmenleri yakala- ması için sınıra on bin süvari gönderdi. Gerçekte ise bunlar Şofan kale- sini kuşattılar" (22.295-206)

Aynı günlerde Çin'in batısında yaşayan göçebe boylar Van-Man'a is- yan ettiler. Şanyu, isyancıların başlarına geçmesi için yaptıkları teklifi kabul etti. Onlara yardım olarak asker gönderdi ve Hunlar batıdaki sı- nır garnizonlarına saldırdılar. Böylece barış bozuldu. Savaş başladı. Hunların süvari birlikleri sınır kasabalarını bastı, yağmaladı ve yaktı. Çok sayıda esir aldı, büyük baş hayvan sürülerini yanlarında götürdü.

Seksen yıldır düşman görmeyen ve durmadan zenginleşen eyaletler, bir anda yangın yerine döndü ve hızla fakirleşti.

İmparator neler olduğunu duyunca Hun beylerini elde etmeye çalıştı. Ama beyler, İmparator'un tekliflerini kesin bir dille reddettiler. Bu konuda her şeyi bilen Hakan kesin adımlar atmaya başladı. Önce, hakan, Van-Man'ın Han sülalesinden olmamasını bahane ederek kendisini imparator olarak tanımadığını ilan etti. Daha sonra sınır boylarındaki kasabaları, şehirleri yağmalamaya devam etti. İmparator üç yüz bin kişilik bir ordu ile Hunları, Sayan Dağlarına kadar sürmeyi düşündü. Fakat, Hun darbeleri altında dağılan ve ruhunu kaybeden asker ve subayları bir araya toplayamadı.

Van-Man'ın şansına, Şanyu M.S. 13 yılında aniden öldü. Yuy, Hakan oldu.

17 yılında Çin'de büyük bir isyan çıktı. Bürokrasinin halkı ezmesi, memurların halka devamlı hakaret etmesi, halkı soyması, en küçük bir kabahatinde cezalandırması isyanın önemli nedenleriydi. 23 yılının kış aylarında, Han sülalesinden prens Lyu-Syu ve eski bakanlar, beyler isyanı bütün Çin'e yaydılar ve genişlettiler. Başkent Çanani isyancıların eline geçti. Sarayda saklanmaya çalışan Van-Man yakalanarak idam edildi.

30 yılında yeni imparator Lyu-Syu M.Ö. 47 yılında yapılan anlaşmaya geri dönülmesini teklif etti. Hakan bu teklifi kabul etmedi. Ona, Çin'in, Hun Devletini eşit hukuklu devlet olarak resmen tanımasını teklif etti. Görüşmeler uzadı. Bu arada savaş da devam ediyordu. Hunlar, Mete'nin imparatorluk için çizdiği sınırlara yeniden ulaştılar. 44 -45 yıllarında Hunlar, artık Çin'in merkezi vilayetlerini de tehdit etmeye başladılar. Çinliler savaşı kaybettiklerini anlıyorlardı. Onları sadece bir mucize kurtarabilirdi. Maalesef bu mucize de gerçekleşti. Mete dönemindeki bütün toprakları yeniden ele geçiren Hakan Yuy, 46 yılında aniden öldü. Arkasından tahtın sahibi olan oğlu da esrarengiz bir şekilde ölüverdi. Hakanlığa Yuy'un ikinci oğlu Papu getirildi. Papu'nun hakanlık yılları Hunlara bela üstüne bela getirdi. Kuraklık oldu. Çekirge baskını yaşandı. Sıtma salgını baş verdi. Kıtlik oldu. Açlıktan ve hasta-

lıklardan binlerce Hun öldü. Kalanlar da elden ayakta düştü, savaşımayacak hale geldi.

“49 yılında sekiz Hun kabilesi, tahta ikinci Huanhey adı altında Bin'i çıkarma kararı aldılar. Onlar, Bi'nin hakan rütbesini alarak tahta çıkmasını istiyorlardı. Çünkü, onun babası, zamanında, Çin'in desteği ile elde huzur ve rahatlık yaratabilmişti. Aynı şeyi onun da yapacağına inanıyorlardı.

Teklifi kabul eden Bi, güçlendirilmiş istihkamları olan Uyuan'a geldi. Çin'e bağlı olduğunu bildirdi. Çin ile kuzey barbarları arasında büyük bir engel oluşturacağını ilan etti. Çin İmparatoru, onun istediklerini verdi. Aynı yılın kış aylarında Bi, İkinci Huanhey adıyla tahta çıktı” (28. 210) Bi'nin Çinliler tarafına geçmesi ile Hun halkının kaderi belirlendi. Halk yine ikiye bölündü. Bi, Çin'i Hunlardan ve kuzey barbarlarından korumakla Çin'i ve Han sülalesini kurtardı. Hun İmparatorluğu ise parçalandı.

49 yılında Bi, Papu'ya saldırarak onu darmadağın etti. Papu, Halhaya çekildi ve rakibine, kuzey ve doğu topraklarını bırakmak zorunda kaldı. Yavaş yavaş, Papu'ya bağlı olan boylar da Çin tarafına geçtiler.

50 yılında Hunların kuzey ve güney boyları birbirleriyle savaştılar. Güneyliler yenilerek geri çekildiler. Bu yenilgi üzerine Bi, Çin'den yardım istedi. Bu bağımsız yaşam ile veda ederek vassal hale gelmek demekti. Bu hareketi onu halkının gözünden düşürdü.

52 yılında Papu, Çin ile anlaşma yapmak istedi. Fakat Çin İmparatoru bu anlaşma teklifini kabul etmedi. Hemen ardından Siyenpilerle birlikte Hunlara saldırdı. Saldırı sonucu Hunlar, Mançurya'yı kaybettiler. Çin ile yapılan savaşlar 55-58 yılları arasında çok yoğun olduğu için bıkkınlık ve yorgunluk getirdi.

91 yılında Çinli komutan Qen, Kuzey Hunlarını darmadağın etti. Şanyu kurtuldu ve kaçtı. Ama, bir daha ondan ses-seda çıkmadı. Kuzey Şanyusunun kaçmasından sonra, Hun topraklarına Siyenpiler yerleşmeye başladılar. Bu topraklarda kalan yüz binlerce Hun ailesi de zaman geçtikçe kendilerini Siyenpi olarak adlandırmaya başladılar. Böylece,

Hun topraklarında Siyenpiler çoğunluk teşkil ettiler. Uzun yıllar bu coğrafyada hükümrân olan Türk dilli boyların yerini, bu tarihten sonra Moğol dilli boylar aldı. (25.50-51)

93 yılında birleşik Çin-Güney Hun ordusu, Kuzey Hunlarına saldırdı. Kuzey Hunları tam bir yenilgiye uğradılar. Bu savaşta Uyçugan Şanyu öldü. Uyçugan, Mete neslinden son hakandı. Bu tarihten sonra, Hunların başına Mete sülalesi yerine Huan sülalesi geçti.

Rakipleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılan Hunlar geri çekilmeye başladılar. Bir kısmı Siyenpilerle birleşerek kendilerini Siyenpi olarak adlandırdılar. Diğer bir kısmı ana yurtlarını terk ederek özgür yaşamalarını sürdürmek için çağdaş Kazakistan ve Aral Gölü etrafındaki düzlüklere yerleştiler. Kuzey Hunlarının toprakları Barkul gölünden Hazar denizine kadar uzanıyordu. Batı vilayetleri Hunların eline geçtikten sonra Çin ile elli yıl sürecek olan savaş başladı. 155 yılında Siyenpiler, Hunlara öldürücü darbeyi vurdular. Bundan sonra Kuzey Hunları bir daha kendilerine gelemeler. Bir kısmı göç ederek İdil (Volga) nehrinin sahillere yerleştiler. Tam 150 yıl burada yaşayan Hunlardan, bir ses-seda çıkmadı.

Hunların Güney Hakanlığında durum başka idi. Çinlilere sadık bir kul olan Şanyu Bi, 55 yılında öldü. Onun varisleri olan kardeşleri Ma (55-56), Han (56-59), çocukları Di (59-63), Çan (63-85) Şanyu oldular.

Güney Hunları, Çinlilerin içinde yaşadıkları için, onların kültürlerini ve yaşam tarzlarını benimsediler. Çin giyimlerini sevenler, onların yemeklerini de kabul ettiler. Giyim tarzı, yüzyıllar boyu, insanları etnik olarak cemiyette hem farklı kılar hem de birleştirir. O zamanlar giyim tarzı, etnosun hem kimlik belgesini, hem cinsini, hem yaşını, hem de toplumun sosyal durumunu belli ediyordu. Yemek ise etnosun, etnik özelliklerinin gerekli öğelerinden biriydi.

Güney Hun Hakanlığı'nda yaşayan Hunlar, yukarıda sıraladığımız özelliklerini yavaş yavaş kaybettiklerinden asimile olarak Çinlilerin içinde eridiler. Çok sayıda sıradan Hunlar Çin'de yaşarken hiçbir şey

hakkında, sakın yaşamdan başka hiçbir şey düşünmüyorlardı. Bu sakın yaşam tarzı, Güney Hunlarını çabucak zayıflattı ve sarstı.

Düşman onun kahramanını öldürür. O ise şöyle düşünür; "Alt tarafı bir kişi öldü. Ne olmuş ki? Ben ölmedim, esas olan bu! Şimdi gideceğim, atımı sağacağım, yemek yapacağım, sarhoş edici içki içeceğim. Bir koyun keserek kendime yemek pişireceğim. Güneş doğuyor, otlar büyüyor. Daha neyi düşüneceğim? Bak o savaşçıydı, o da öldü. Onun ölümünden hayırlı bir sonuç da çıkmadı. Ben niye öleyim?" Ona istediğiniz kadar "Düşman gelecek, seni de öldürecek" de inanmaz. Ama düşman gelir ve onu da öldürür. Kendini korumak ister, ama çevresinde kimse yoktur ve geç kalmıştır.

Böyle düşündükleri için insanlar ölüyor, halk ölüyordu. Böylece, Hun devleti de tarihten silindi, göçtü gitti. (29.34)

Ancak bazı Şanyular, Çin'e karşı çıkarak Hun İmparatorluğu'nu yeniden kurmaya çalıştılar. Fakat, artık Hun muhteşemliği geride kalmış, Hunlar yaşam tarzlarını değiştirerek, haşmetli günlerini kaybetmişlerdi.

Bütün bunlara rağmen 109 yılında Güney Hunlarının şanyusu Vanshi isyan etti. Fakat Hunlar, Çin ordusu tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Şanyu esir düştü. Elleri, kolları bağlanarak Çin askerlerinin önünden geçirildi.

Güney Hunlarının son dönemi 142-215 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde yine ikiye bölünmüşlerdi. Hangisinde passionerlik kalmışsa o Çin'den nefret ediyordu. Bunlar Çin'de kalmıyorlar, kuzeye göç ederek Siyenpilere karışıyorlardı. Çünkü, Siyenpiler de onlar gibi bir yaşam sürüyorlardı. Kültür benzerliği, uzaktan olsa da dil akrabalığı vardı. Güneyde kalanlar ise Çinli kızlarla evlenerek onların içinde eridiler.

Güney Hunları kendi devletlerini 215 yılında kaybettiler. Son Şanyu hapsedildi ve onun yerine, Hunları yönetmek için vali tayin edildi.

Böylece Çin İmparatorluğu ve Hun Hakanlığı arasında üç yüz yıldan çok süren savaş, Çin'in galibiyeti ile sona erdi. Ancak bu galibiyetin nedeni ne Çin'in tekniği, ne de ordusu idi. Bu galibiyeti Çinlilere, yürüttükleri politika ve diplomasi kazandırdı. L.N. Gumilev, üç yüz yıldan

fazla var olan Hun Hakanlığı'nın yok olmasının nedenlerini doğru olarak gösterir:

“Birincisi, Kuzey Hunları ilkel iktidardan, askeri-demokratik yönetime geçtiğinde, hâlâ ilkel halde yaşayan Güney Hunları, Siyenpiler, Uhuanlar, onların en büyük düşmanı haline geldiler. Çinliler, artık onlar için esas düşman değildi. İki sistem, -ilkel ve askeri demokrasi- arasında amansız bir mücadele vardı.

İkincisi, Şanyu'nun etrafındaki insanlar arasında; alacakları görev ve yapacakları etki uğruna mücadele başladı. Çünkü, ilkelikten gelen ah-laka, manevi değerlere ve tanınmış ilkelere burada yer yoktu.

Üçüncüsü, kitle sakin bir yaşam tarzı arzu ediyordu. Bu yüzden başarılarında bulunanları gönülsüzce destekliyordu. Sahiplerinin değişmesi, halka hiçbir şey kazandırmayı kaybettirmiyordu. Hatta bazı önemli yerlerde, bu yüzden Şanyu'yu savunmuyorlardı.

Kuzey Hunlarını öldürmek mümkündü, ama, onları mağlup etmek mümkün değildi. Onları tam olarak mahvetmek bu yüzden mümkün olmadı. Kalanlar Batıya doğru gittiler, Avrupa'da ise onlar...” (21.233)

Böylece üç yüz yıldan fazla bir zaman Çinlilerle birlikte yaşayış ve karşılıklı evlenmeler yavaş yavaş Hun halkının tipini ve psikolojisini değiştirdi. Miladi üçüncü yüzyılda tek olan Hun halkı yerine onun dört kolu ortaya çıktı:

- 1) Kuzey Hunları Ogurlara karıştılar, Sibirya'nın en uzak köşelerine giderek yerleştiler.
- 2) Hun-Yuebanlar Sogd kültürünün etkisi altına girdiler, yabancılaştılar.
- 3) Çin Hunları, asimilasyona uğradılar ve bu uygulama beşinci yüzyıla kadar sürdü.
- 4) Hunlar ve Siyenpiler, birbirlerine karıştılar. Halha ve Çahara'da etnik birliktelik teşkil ettiler ve Orta Çağ'da bu etnik birliktelikten Türk dilli ve Moğol dilli boylar ortaya çıktı.

Avrupa Hunları

155 yılında Hunlar Siyenpilerin takibinden Volga sahillerine kaçarak kurtulabildiler. Gumilev'e göre orada yaşayan Hunlardan iki yüz yıl hiçbir haber alınamadı. Bu iki yüz yıl içinde Hun halkında öyle değişiklikler ortaya çıkmıştı ki, alimler Doğu ve Avrupa Hunlarının aynı kökten olmalarına bile şüphe ile baktılar. Nihayet alimler bunu olumlu anlamda tasdik ettiler.

B.A. Serebrennikov; "Çuvaş topraklarına gelen Türklerin dilinin kaynağını nerede aramak gerekir?" diye bir soru ortaya atar ve sorunun cevabını kendisi verir: "Türk dillerinden biri, çağdaş Çuvaş dilinin öncesi, zannederseniz Baykal gölünün etrafında kullanılıyordu, o dilin komşusu ise Moğol dilleri olmuştur. Sonra ise Fin-Ogur halkı göçle gelen Türklerin diline etki etti." (30.42-43)

İdil (Volga) nehrinin sahillerinde doğan Balamir, 374 yılında Hunların başbuğu seçildi. Balamir ordu toplayarak o zaman doğu Avrupa'yı kontrolleri altında tutan Gotların üzerine yürüdü. Gotlarla çok çetin bir savaş oldu ve Hunlar parlak bir galibiyet kazandılar. Bu rakibi sindire-

cek kadar ciddi bir galibiyetti. “Bu galibiyetten sonra Ostrogotların bir kısmı Hunlara tabi oldu, diğer kısmı ise, mücadeleyi sürdürmek için Vizigotlar'ın yanına sığındı. Ostrogotların kralı Qermanrih bu korkunç savaşta öleceğini anlayınca, kendini kılıncı ile öldürdü.” (17.127)

Bundan sonra Hunlar 375 yılında Dinyeper nehrinin sahilinde Vizigotlarla karşılaşır ve onları da ağır bir yenilgiye uğratırlar. Gotların büyük kısmı Tuna'ya doğru çekilirler ve Bizans İmparatoru Valentin'den sığınacak bir yer isterler. Gotların kralı Atanarih ise Hunlara karşı yürüttüğü mücadelenin bir sonucu olmayacağını anlayarak 378 yılında Bizans İmparatorluğu'nun emrine girer. Böylece Hunlar yavaş yavaş Batı Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladılar.

378 yılında Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına yaklaştılar. Bununla da “halkların büyük göçü” (Kavimler Göçü) başladı. Yalnız bundan sonra Hunlar, esas yerleşim yerlerini Volga sahillerinden Karadeniz kıyısına getirdiler. 395 yılında Roma İmparatoru Birinci Feodosios öldü. Aynı yıl Hunlar iki yönden Roma İmparatorluğuna saldırdılar. Doğrudan Anadolu'ya ve Dinyeper üzerinden Balkanlar ve Anadolu yönüne saldıran Hun kuvvetlerinin komutanları Basık ve Kursık idi. Anadolu'da Roma ordularını darmadağın eden Hunlar, Suriye'ye girdiler ve orayı da işgal ettiler. Bu ordunun bir kısmı Anadolu'ya yerleşti. Küçük Asya'yı ve Suriye'yi ele geçiren Hunların esas ordusu Azerbaycan'da bulunuyordu.

Avrupalılar kendi yenilgilerinin nedeni olarak Hunların “vahşiliğini ve acımasızlığını” ileri sürüyorlardı. Fakat L.N. Gumilev; “... Hunlar ve diğer Türk boyları öyle şeyler keşfettiler ki, bunlar o dönemde insanların aklına bile gelmezdi. Atın başına takılan koşum takımı 200-400 yılları arasında Orta Asya'da ilk defa kullanıldı. Tahtadan yapılmış göç arabaları, deriden yapılmış küçük barakalar takip etti. Bu da Hunlara dağlık yerlerde, kayalıklarda, ormanlarda manevra yapma imkanı sağladı. Türkler, düz kılıncı kıran ve işe yaramaz hale getiren eğri kılıncı, yedi yüz metreye kadar uçan uzun menzilli oklar keşfettiler. Daire şeklindeki yurt, dönemin en çağdaş yaşam yeri.” diye yazar. (17. 84)

400 yılında Balamir öldü. Yerine Ulduz (Yıldız) Han başbuğ seçildi. 409 yılında Tuna'yı geçen Ulduz Han, Bizans ile savaşmaya başladı.

Aynı zamanda Anadolu'dan Basık ve Kursık, Bizans'a baskıyı arttırdılar. İmparator barış istemeye mecbur oldu. Ulduz Han'ın ölümünden sonra 410 yılında Karatun Han başbuğ ilan edildi. Bu başbuğ, devleti güçlendirmek için bütün akınları durdurdu. 415 yılında ise onun oğlu Muncuk Han, Başbuğ seçildi. Balkaş gölünden, ta Dinyeper'e kadar dağılmış Türk boylarını birleştirmeyi başardı. Muncuk Başbuğ, Türk halklarının tarihinde büyük bir siyasetçi ve devlet adamı olarak anıldı. Muncuk Han'ın iki oğlu vardı: Buda (Bleda) ve Attila. Muncuk Han'ın ölümünden sonra kardeşi Rua, başbuğ oldu. Muncuk'un Rua'dan başka iki kardeşi daha vardı. Oktar ve Aybars.

Rua Hakan, Ulduz Han'ın "Batıya akın" taktiğini sürdürdü. 422 yılında Panonya'yı (bugünkü Macaristan) işgal etti. 430 yılında ise Hunlar Ren Nehri sahillerine ulaştılar. Roma İmparatorluğu'nun iki komutanı Banifasis ve Aetyüs arasında savaş çıktı. Bu savaşta Banifasis öldürüldü. İmparator tarafından cezalandırılacağından korkan Aetyüs Hunlara sığındı. Rua, onu kabul ederek sığınma hakkı verdi. Rua'nun iktidarı zamanında Hunların arasında yaşayan Aetyüs, Hunların savaş taktiklerini, silah çeşitlerini mükemmel derecede öğrendi. Rua 434 yılında öldü. Aynı yıl Aetyüs, Revanna'ya döndü ve ikinci defa konsül tayin edildi.

Aynı yılda ise kırk yaşındaki Attila, başbuğ seçildi. Attila, İdil sahillerinden Deşt-i Kıpçak'a gelen Hun-Türk boylarındandı. Söylenenlere göre orta boylu, kara saçlı, geniş göğüslü ve omuzlu idi. Çekik gözlerinin bakışı insanı delip geçerdi. Güzel konuşan bir hatipti. Sönmüş yürekleri tutuşturmayı, alevlendirmeyi güzel beceriyordu. Sinirlendiği zaman gözü hiç kimseyi görmezdi. Düşmanına, yaltakçılığa ve iki yüzlülere karşı sabırsız olur ve onların derhal cevaplarını verirdi. Ancak, vicdanlı ve sadık soydaşlarını ve dostlarını her şart ve zeminde korurdu. Attila çok misafirperver olmasına rağmen, kendisi sade yaşamı severdi. Bütün Hunlar gibi, o da çok kadınlı idi. Üç oğlu vardı. Dengiz, İrnik, Ellak... Paniyalı Prisk hatıralarında; "Attila, İmparatorun hediyelerini mağrurcasına kabul etti. Elçileri dinlendiği karargaha davet etti. Orada elçilik heyetini beyaz elbiseler içindeki kızlar karşıladı. Onlar İskit şiirleri okuyorlardı. Attila'nın sarayı tahtadan yapılmıştı ve yüksek bir te-

penin üzerine kurulmuştu. Sarayın etrafı ağaçlarla çevrelenmişti. Her sabah, huzurunda halkı kabul eder ve gereken emirleri verirdi. Günortasında (öğle üzeri) ise elçileri kabul ederek onlarla yemek yerd. Konukları yemeklerini altın ve gümüş tabaklarda yerlerken o tahtadan yapılmış tabaktan yemek yerd. Öğle yemeğinden sonra, Hun şairleri onun kahramanlığı hakkında şiirler okuyorlardı. Bu arada savaşçılar övüldükleri için, savaşa giremeyen ihtiyarlar üzülyüyorlar, ağlıyorlar ve dertleniyorlardı” diye yazar. (31. 249)

Attila tevazu sahibi, alicenap ve adil bir insandı. Bu yüzden Hunlar onu çok seviyorlardı. Attila, kahramanlığı ve cömertliği ile bütün çağdaşlarından çok farklı idi. Tarihte büyük askeri deha ve büyük siyasetçi olarak yer aldı. Avrupa'daki Hun Hakanlığı'nı daha da güçlendirdi. Bu hakanlık 375-454 yılları arasında Avrupa'nın en güçlü ve en etkili imparatorluğu idi.

İktidara gelir gelmez Attila, Roma akınına hazırlanmaya başladı. Başkentini Panoniya'ya taşıdı. Komutası altında çok çeşitli boylar, ona bağlılık içinde ve onur duyarak savaşa gidiyorlardı. Türk boylarından beş oğur, altı oğur, on oğur, Şara (Sara) oğur, Sabirler ve başkaları, bunlarla birlikte German boylarından Gotlar, Gepidler, Venedler, Antlar, Sklavenler ve diğerleri, Alanlar, Roksanlar ve daha başkaları onun ordusunun esasını meydana getiriyorlardı.

Attila'nın esas kuvvetleri Balkanlara yöneldi ve buralar 441 yılında kısa zamanda fethedildi. Akınlara ara verilmedi. 447 yılında ise Hun orduları İstanbul (Konstantinopol) surları önünde at sürüyorlardı. Bizans İmparatoru İkinci Feodosiy elçilerini barış yapmak için Hun Hakanı Attila'nın yanına göndermek zorunda kaldı. Attila, Bizans'tan savaş tazminatı istedi. Surlarının önünde Hun ordusunu gören ve her an bir saldırı bekleyen Bizans ister istemez bu alçaltıcı ve tahkir edici anlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya “Anadolu Anlaşması” adı verildi. Bizans bu anlaşmaya göre, Hunlara her yıl altı bin altın para verecek, Tuna'nın güney kıyıları Singidun'dan Naise kadar Hunların toprağı sayılacaktı. Fakat, İmparator bu alçaltıcı anlaşmayı bir türlü kabullenemiyor, Attila'yı öldürtmek için çeşitli yollara başvuruyordu. Hunların

içinde Attila'ya karşı bir isyan hazırlamaya çalışıyordu. Bizans'ın yardımı ile ilk isyanı Burgontların kralı Kundukar çıkardı. Attila onun üzerine amcası Oktar'ı gönderdi. Zorlu savaşımlardan sonra Burgontlar yenilgiye uğradılar ve Kundukar savaşta öldürüldü. Bizans tarafından verilecek vergi geciktiriliyor, suikastlerin sayısı ise durmadan artıyordu. Bir defasında Attila kendi sarayında Roma ve Bizans elçilerini kabul ediyordu. Ona sadık olanlar, bu görüşme sırasında Hakan'a suikast hazırlandığını ispat ettiler. Hakan, elçileri cezalandırmadı, sadece onları ülkesinden çıkardı. Büyük savaşa hazırlanmaya başladı. Savaşın sebebi, Bizans ve Roma'nın anlaşma şartlarına uymaması ve yükümlülüklerini yerine getirmemesi idi.

Ordusunu önce çağdaş Almanya ve Fransa topraklarına yöneltti. Hunların, Batı Avrupa'ya bu saldırısı heyecan, dehşet ve şaşkınlık yarattı. Sayısı bilinmeyen atların ayakları altından kalkan toz bulutu bütün Avrupa'yı bürümüştü. Attila, Galya'da Burgontları ezerek onların krallığını ortadan kaldırdı ve bütün şehirlerini ele geçirdi. Metz ve Reims şehirlerini de aldıktan sonra Hunlar Orleans'a doğru çekilerek Katalon düzlüğüne doğru hareket ettiler. Orada onları başlarında Aetyüs olmak üzere Roma ordusu bekliyordu.

Bu savaşa Hunlar safında yüz bin Türk süvarisi ve yüz bin de çeşitli boylardan savaşçılar katılıyordu.

Roma İmparatoru'nun bayrağı altında ise bütün Avrupa'dan çağırılan Hristiyanlar toplanmıştı. İki büyük ordu Katalon ovasında karşı karşıya geldi. Attila'ya karşı Roma ordusuna komuta eden Aetyüs, uzun zaman Hunların içinde yaşadığından Hunların savaş taktiklerini iyi biliyordu. Aetyüs, iyi at biniyor, ok atıyor, Alman ve Türk dillerini de güzel konuşuyordu. Attila ile eski dosttular. Fakat Katalon ovasında düşman olarak savaşıyorlardı. Bütün kaynaklar, Avrupa'da o güne kadar sayıca, bu kadar büyük orduların savaştığının görülmediğini yazıyorlar... Savaş başladı. Birbirlerini gün boyunca öldürdüler. İkinci savaş günü, Roma ordusundan bazı boylar askerlerini alarak ülkelerine döndüler. Bununla da savaşın kaderi belli oldu. Attila, Aetyüs'ü takip etmedi. Ama bütün dünya, Türklerin yenilmez olduğunu bir daha anladı.

Hakan savaşçılarına yirmi gün kadar istirahat verdikten sonra, ordusunu Roma üzerine yöneltti.

452 yılında Attila, Roma topraklarına girer ve imparatorluğun en güçlü kalesi olan Akveliyan'ı zapteder. Po vadisini ele geçirir ve Roma yolu açılır. Attila, Roma'nın kapılarına dayanır.

“Başkent, halk, senato ve papa, hepsi heyecan içindeydi. Teslim olmaktan başka bir yol görmüyorlardı. Durum böyle olunca, Papa Leon, bütün din adamları ve İmparatorun elçisi ile birlikte Attila'nın yanına gittiler. Attila'ya şehre dokunmaması için yalvardılar.” (32.4)

Papa Leon, Hakan'a, insan eli ile yaratılan bu büyük medeniyeti mahvetmemesi için yalvarır. Attila, Papa'yı dinler ve şehre dokunmaz. Büyük miktarda haraç alarak geri çekilir. (33) 453 yılında Attila ölür. Batı Hun Hakanlığı'nın varlığı bu ölüm ile sona erer.

Batı Hun Hakanlığı'nın faaliyetleri Avrupa'yı temelden değiştirdi. Hunların Avrupa'yı zaptetmesinden yirmi yıl sonra (473) bu topraklarda yeni devletler, yeni medeniyetler ortaya çıktı. Hunların Avrupa'ya kültür, musiki ve dilde büyük etkileri oldu. Attila, Avrupalılar için büyük bir komutan ve efsane oldu. Daha sonra hakkında yüzlerce kitap yazıldı.

L.N. Gumilev Batı Hunları hakkında şunları yazar: “... ama hiçbir tarihçi etnosun yaşı hakkında sorun ortaya koymuyor, yani, hiç kimse gencin, yaşlının ve tam gücünde olan kişinin tek başına karşılaştırılmasını yapmıyor. Sadece yirmi yıl zarfında etnosların kaderini belirleyen şartlar böyle idi. 5. yüzyılda Roma süperetnosu obskurasiya (tikanma) durumunda idi: Artık miadını doldurmuştu. Fakat Doğu Roma İmparatorluğu hâlâ kendi gücünü koruyordu ve Küçük Asya'da yaşayanlar akmatik safhayı yaşıyorlardı. Orada passioner itici gücün oku iş başındaydı ve Hristiyan, Gnostik, Maniheizt toplumları kendi içine passionerleri çekiyordu... Fakat enerjili passionerlere, üç yüz yıldır imparatorlukta rahat yaşayan ve çoğalan subpassionerler mani oluyorlardı. Onlar sadece bugünü düşünerek yaşıyorlar, gelecek onların düşüncelerinde hiç yer almıyordu ...” (21. 642)

"Tanrı'nın Kırbağı", yani Attila öldükten sonra Avrupa'da her şey değişti. Attila'dan sonra çocukları, Gotlarla mücadeleyi sürdürdükleri sırada doğudan bir bela daha geldi. 463 yılında, Konstantinopol'a (İstanbul) Yurogur, Onogur ve Saragur boylarının elçileri geldi. Sabirlerin baskısına dayanamayarak ülkelerini terk ettiklerini ve Bizans topraklarına sığınmak istediklerini bildirdiler. Sabirler, Avarları da sıkıştırıp kovmuşlardı. Yukarıda ismini sıraladığımız bu boyların Bulgarların ataları olduğunu hatırlayalım. Hunların müttefiki sayılan Akasirler, Bulgarlara yenildiler ve bu yüzden Hunların arka cephesi savunmasız kaldı. Sabirler, Desna nehri sahillerine kadar ilerlediler ve Hunların müttefiki olan Antların doğuya doğru akınını engellediler.

Yukarıdaki tabloyu nasıl açıklamak gerekir? Geçen iki yüz yıl zarfında Sibiryalı halkları güneyden hiçbir baskıya ve sıkıntıya uğramamışlardı. Durum böyle iken birden bire boylar neden Batıya göçe başlamışlardı?

Gumilev bunu şöyle açıklar:

"... 4. yüzyılın ortalarında Atlantik siklonları doğal yönlerini değiştirmeye, kuzeyin değil, güneyin doğasını yumuşatmaya başladı. Kuru toprakları yeşil otlar sardı ve buraları rahat geçmek için uygun koşullar ortaya çıktı. O zaman Doğu Avrupa'da meydana gelen olayların yankısı, Orta Asya'ya gelmeye başladı... Büyük sahra ikliminin optimal (en uygun, en elverişli) değişmesi üç etnosa felaket getirdi. Akasirlere, Sabirlere ve Bulgarlara. Siklonlar orman bölgesinden geçerken Volga'nın kaynağında yağışlar ve rutubet daha da çoğalıyordu. Bunun sonucunda Hazar denizi üç metre yükseldi ve Volga deltası ortaya çıktı. Burada Terek nehrinin aşağısından çıkan Hazerler (Azerler) yerleştiler." (21.649-650)

Bulgarlar tarafından arkalarından vurulan darbe ile Hunların durumu kötüleşti. Fakat, Hunlar, eski Türk liyakatini ve Ugor sabrını koruyorlardı. Şöyle ki, onların her iki atası onlara savaşta ölümden korkmamayı öğretmişlerdi. Dengiz bu nedenden dolayı Gotlarla savaşı sürdürüyordu. Onun yanında üç Hun boyu (Ultzinzur, Bittogur, Bardor) ve Gotlara düşman olan Angiskir boyu vardı. Angiskir boyunun yanında

ise, Panoni'de kalan Hun boyu olan Sadaklar yer alıyordu.

460 yıllarında Gotlar, Sadaklara saldırdılar. Dengiz bir Got şehri olan Basian şehrine saldırarak Sadakları tamamen mahvolmaktan kurtardı. Bunun üzerine Gotlar, esas kuvvetlerini Hunların üzerine yönelttiler.

469 yılında Dengiz, Alanlara yenilir ve öldürülür. 471 yılda ise Hunlar Tuna nehrini geçerek İmparatorun vasalı olmayı kabul ederler. Onlara küçük Skifya'da topraklar verilir. Bununla da Hunların tarihi sona erer. Erken Bulgarlar -Kuturgur, Uturgur- bunlarla birlikte Ogorlar, Hunların topraklarına yerleşir. 6. yüzyılda Don ve Karadeniz havzalarını Hazarların yardımı ile Türkütler kendilerine bağladılar.

Türkütler

L.N. Gumilev “Eski Türkler” kitabında şunları yazar: “Altay dağları etrafında göçmen olan ve Hun boylarından ortaya çıkanlar, Türk dili ile konuşuyorlardı. Bu yerleşik halka Aşina da bağlandı, bunlar ‘Türk’ ya da ‘Türküt’ adını aldılar.

‘Türk’ sözünün anlamı bin beş yüz yıl zarfında birkaç defa değişmiştir. Beşinci yüzyılda Aşina etrafında toplanan Ordaya ‘Türk’ adını verseler de... komşu halklar Türk dilinde konuşmalarına rağmen onları Türk olarak adlandırmıyorlardı.

... Şimdi Türkçe olarak adlandırdığımız dil, çok çok eskilerde şekillense de, ‘Türküt’ halkı 5. yüzyılda ortaya çıkmıştı... Yüz yıl zarfında birbirine karışmaları o kadar güçlü olmuştu ki, bu bütünlüğü eski Türk halkı ya da Türkütler olarak adlandırmaya başladılar.

Türk dilli alan ise Altay’dan çok çok uzaklara, batıya yayıldı. Oralar da Gutlar, Kanglar ve Peçenekler, eski Bulgarlar ve Hunlar yaşıyorlardı.” (34.24-25) 6. yüzyılda artık Çin bütünlüğünü kaybetmişti. Birkaç parçaya bölünerek kendi aralarında savaşıyorlardı. Kuzey Çin’de iki dev-

let vardı. Doğu Vey İmparatorluğu ve Batı Vey İmparatorluğu. Doğu Vey İmparatoru Juanjunlarla anlaşarak Batı Vey İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başladı. Her şey ile ilgilenen Çin istihbaratı, Altay'da-Erge-nekon'da daha gücünü göstermeyen güçlü bir ordanın yaşadığını öğrenmişti. Batı Vey İmparatoru, bu orda ile ilişki kurmak maksadı ile An Nopanto adlı bir Hun'u elçi olarak onların yanına gönderdi. Bumin Hakan, Çin elçisini güzel karşıladı. Onun düşüncesinde, yeniden "Büyük El"i kurmak vardı.

Batı Teles boyları Juanjuan esaretinden kurtulmak için Batı Çungarya'dan ayrılarak, Halha tarafına gitmek için yola çıktılar. Yolu yarılamlışlardı ki, Altay Gobisinde, onları uzun mızrakları ile boylu-poslu Hunlar karşıladılar. Savaş görmeyen atlar tırnakları ile yeri kazıyorlardı. Telesler önlerinde böyle bir güç görmeyi beklemiyorlar, hem de Hunlarla savaşmak istemiyorlardı. Telesler, derhal Hunlara bağlılıklarını bildirdiler. Juanjuanlardan intikam almalarını istediler. Kendini güçlü hisseden Bumin, Juanjuan hakanı Anuhuan'dan kızını kendisine vermesini istedi. Bu istek, bozkır kurallarına göre Bumin'i, Hakan ile aynı düzeye getirmek demektir. Buna çok kızan Hakan kendi vassalı olan Bumin'e şöyle cevap verdi: "Sen benim demirlerimi eriten birisin. Ne cesaretle böyle bir teklifte bulunabiliyorsun" (26.250)

Juanjuan elçisini öldürten Bumin, Batı Vey İmparatoru ile ilişkilerini sıkılaştırdı. 551 yılında İmparatorun kızı Çanlen ile evlendi. Nüfuzu güçlenen Bumin 552 yılının kış aylarında Juanjuanlara ani bir baskın yaptı. Anuhuan bu ani baskın karşısında şaşırıp, karşı koyamadı ve intihar etti. Bu zaferden sonra Bumin kendini El Hakan (Ülkenin Hakanı) ilan etti. Hunlar ise kendilerini Türk (kuvvetli) olarak adlandırmaya başladılar. Sonradan bu ad, bütün Türk boylarının ortak adı haline getirildi.

552 yılının sonunda Bumin Hakan öldü. İktidara gelen oğlu Kara İssık, hakan unvanını aldı ve 553 yılında bir savaşta hayatını kaybetti. Taht ve tacı sahiplenilen küçük kardeşi Kuşu Mugan, hakan unvanını alarak büyük bir hakanlık kurma düşüncesine kapıldı.

Hâlâ, bütün Türk topraklarının bir elde birleştiği ve bir bayrak altın-

da savaşıldığı günler hafızalardan çıkmamıştı. Mugan Hakan akıllı ve cesaretli bir hakandı. Tam otuz üç yıl, Juanjuanlarla savaştı. Ve onları tam olarak kendisine bağladı. Daha sonra Kitanları ve Otuz Tatar boyunu kendine bağlayarak Sarı Denize ulaştı.

Türkütlerin batı kısmının komutanı İstemi Han, yetenekli bir komutan idi. Üç yıl zarfında, 554-557 yılları arasında, Altay dağlarının batı kısımlarını kontrolü altına aldı. Oradan Orta Asya'ya yönelen İstemi Han, Aral Gölü'ne, Issık Göl'e ve Tanrı Dağlarına kadar uzandı. Altıncı yüzyılın ortalarında çağdaş Kazakistan, Yedisu ve Harezm topraklarında yaşayan bütün Türkleri kendisine bağladı. Daha sonra çağdaş Afganistan topraklarını ele geçirerek kuzey Hindistan'a girdi. 558 yılında ona bağlı olmayan bir Türk boyu olan Avarları takip ederek İdil (Volga) nehrine kadar geldi.

İstemi Han, Avrasya üzerine akın yaptıkça, bütün boylar birbiri ardına ona bağlandılar. İnsan bu ordunun ölmek için gittiğini sanırdı. Fakat, garip olaylar da oluyordu. Hiçbir yerde orduya karşı direniş gösteren yoktu. Yedisu, Çuy vadisi, İdil'in aşağı kısmı, Kuba, İrtiş ve İsim Türkleri, Aşina sülalesine tam bir uyumla bağlanıyorlardı. Hatta yerleşik hayata geçmiş boylar ve Kafkasya'da yaşayan dağlılar da Türküt hakimiyetini tanıdılar. Bunun nedeni açıktı; daima küçük savaşlardan yorulmuş ve fakirleşmiş boylar, rahat hayatın ne olduğunu anlamışlardı. Onlara barış içinde, savaşırsız bir hayat gerekli idi. Bu savaşırsız dönem, onlara göçebe üretim tarzını geliştirmeleri için gerekli zamanı veriyordu. Parçalanmış ve yoksullaşmış Türk boyları, bu birlik içinde, kendilerini güçlü ve kudretli görüyorlardı. İstemi Han, sanki işgal etmiyor, boyları birleştirmek ve bütünleştirme görevini yerine getiriyordu. İstemi Han, hemen her eyalette, merkezi hükümete bağlı bir devlet kurumu kurar, o ulusa Aşina sülalesinden prenslerden birini tayin eder ve onun yanına büyük olmayan bir askeri birlik bırakırdı.

Böylece, Aşina sülalesi kısa bir zaman zarfında Hun boylarından Büyük Bir Türk hakanlığı kurmayı başardı. Bu konuda L.N. Gumilev "Hazar Çevresinde Bin Yıl" adlı eserinde; "Bu bir daha ispat eder ki, siyasi bakımdan dağılmış ve zayıflamış Türk boylarında ideal bütünlüğü

korunmuş ve geleceğe aktarılmıştır. Etnik adet ve gelenekler, veraset için sinyal olarak kalmış ve dağılmamıştı. İstemi Han'ın batıya akını ideoloji bakımından Hunların 2. yüzyılda yaptıkları göç ile ilgili idi.(Attila'nın Avrupa'ya akını)

Yani, dört yüz yıl zarfında bu iki akın arasındaki etnik hafıza bozulmamış, aksine bu zaman içinde tarihi gerçeğın yeniden ortaya çıkması şansı doğmuştu. Geçmiş estetik yönden anmak kendi başına bir kuvvettir. Bu öyle bir kuvvettir ki, halka büyük işler yapmak için maneviyat kazandırır. Türkler, Aşına sülalesinin başçılığı altında, atalarının büyük arzularını hafızalarından çıkarmayarak büyük kahramanlıklar yaptılar” diye yazar. (17.145)

Peki Türkütlerin elinden kaçarak batıya göç eden Türk boylarının kaderi nasıl oldu?

50 yılının sonlarında Karadeniz havzasında siyasi koşullar çok karışık ve çok gergindi. Dinyeper'in altındaki bölgede ve Don nehrinin etrafında Bulgarların Kuturgur boyları yerleşmişlerdi. Onların akrabası olan Uturgurlar Kuban'da yaşıyorlardı. Bizans, Kuturgurların, kendisine ait olan Frigya topraklarına devamlı akınlarını bir türlü engelleyemiyordu. Konstantinopol, bu durum karşısında, akrabaları olan Uturgurları, Kuturgurların üzerine göndermeyi başardı. Jüstinyen'in bu ince politikası sonucunda, iki kardeş boy, tarihin sahnesinden silinceye kadar birbirleriyle savaştılar.

Uturgurlardan doğuda Dağıstan'da Kum nehrinin kenarında savaşçı Sabirler yaşıyorlardı. Sabirler, Bizans-Sasani savaşına faal olarak katıldılar. Önce Sasani, sonra Bizans tarafında savaştılar.

Sabirler, 552 yılında Albaniya'yı işgal etmeyi başarsalar da, 554 yılında, aldıkları yerleri terk etmek zorunda kaldılar.

Bizans'ın müttefiki olan Alanlar da Kuban nehrinin sahillerinde yaşıyorlardı. Bizans, Alanların sayesinde, yeni bir halkın -Avarlar- bulundukları topraklara geldiklerini haber aldı.

Türküt baskınlarından kaçan Avarların durumu önceleri oldukça kötü idi. Arkalarından onları güçlü bir ordu takip ediyordu. Önlerinde

ise onları, savaşlarda devamlı galip gelen çok sayılı boylar bekliyordu. Avarlar ise sürülerini ve vatanlarını kaybetmiş, rezil ve perişan bir durumdaydılar. Peki nasıl oldu da onlar, sadece takipten kurtulmakla kalmadılar, galibiyet kazanmayı da başardılar? L.N. Gumilev; "Eski Türkler" isimli eserinde;

" ... O dönemin siyasi durumunu öğrenmeden bu soruya cevap vermek oldukça zordur. Avarların ilk işi kendilerini takip eden düşmandan kurtulmaktı. O dönemde, Orta Asya'da Eftalitler (Ak Hunlar) faal hale geldiler ve İstemi'yi takipten vazgeçirdiler. Bu sayede takipten kurtuldular. Bu olay üzerine İstemi 'Avarlar kuş değil ki, gökte uçup Türk kılıncından kurtulsunlar, balık değil ki, suyun içinde yok olsunlar. Onlar toprağın üzerinde dolaşıyorlar. Ne zaman olursa, Eftalitlerle meselemi bitireceğim, o zaman da Avarlara tekrar saldıracağım. Onlar benim gücümden kurtulamayacaklar' dedi.

Sasani Şahı Hüsrev Anuşirvan, 561 yılında Jüstinyen ile barış anlaşması imzaladıktan sonra İstemi Han harekete geçti. Orta Asya'da 571 yılında barış anlaşması imzalandıktan sonra Türkütler, yeniden Avarlara dikkat etmeye başladılar. Ancak Avarlar, bu aradan o kadar iyi yararlanmışlardı ki, İstemi Han'ın elinin uzanamayacağı yerlere çoktan gitmişlerdi." diye yazar. (34.363)

Türklerden kurtulan Avarlar, ilk önce kendilerine müttefik aramaya başladılar. Alan Hanı'ndan, Bizans ile iyi ilişkiler kurmaları için yardımcı olmalarını istediler. Alanlar, Avarların temsilcisini Konstantinopol'a (İstanbul) götürerek İmparator Valentin ile görüşmesini sağladılar. Fakat Bizans onlara pek güvenmedi. Buna rağmen onlara hediyelerle birlikte bir elçi gönderdi. Dostluğun ve iyi ilişkilerin başlaması için, Bizans'ın ebedi düşmanı olan Sasanilere karşı birlikte savaşmalarını teklif etti. 558 yılında bununla ilgili bir anlaşma imzalandı. Fakat Avarlar, Bizans'ın düşmanı olan Sasanilerin yerine, Bizans'ın dostu olan Sabirlere saldırdılar.

Sabirler onları, "yeni halk-VAR" boyu kabul ederek asıl Asyalı Avarların çocukları olarak saydılar ve onlardan çekindiler. Çünkü, beşinci yüzyılda Avarlar'dan ağır bir yenilgi almışlardı. Bu çekince, Sabirler ara-

sında şaşkınlık yarattı ve Avarların yeniden galip gelmesine neden oldu. Sabirlerden sonra, yine Bizans'ın müttefiki olan Uturgurların üzerine saldırdılar. Uturgurlar ile birlikte Don nehrinin sol sahilinde yerleşmiş bulunan Zallar da bu saldırıdan nasiplerini aldılar. Daha sonra Don Nehrini geçerek Ant topraklarını yağmaladılar. Kuturgurlar, Uturgurların Avarlar tarafında yenilgiye uğratıldığı haberini alırmaz, Bizans üzerine yürüdüler. İmparator, Kuturgurlara haraç vermek zorunda kaldı. Fakat, İmparator, Kuturgurlara haraç verirken, Uturgur beyi Sandil'i yanına çağırdı ve Kuturgurlara saldırması için emir verdi. Avar saldırısından ağır yara alarak çıkan Uturgurlar, buna rağmen Kuturgurlara saldırdılar. Savaşları uzun yıllar sürdü ve her ikisi de oldukça zayıfladı. Bunların zayıflaması, sadece Avarlara yaradı. 565 yılında İkinci Jüstinyen kendisinin daha güçlü olduğunu düşünerek Avarlara haraç ve hediye göndermedi. 567 yılında Avarlar Lombartlarla birleşerek Gepidleri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu zafer sonucu Avarlar ve Lombartlar, Tisa ovasının sahibi oldular.

Bir yıl sonra Lombartlar, İtalya'ya göçtüler. Avarlar, Pannoniya'nın tek sahibi ve Orta Avrupa için korkulan bir güç oldular.

Türkütler genelde hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Keçi, koyun, at ve deve besliyorlardı. Hayvanların derilerinden elbise dikiyor ve çadır yapıyorlar, yününden ise ip eğiriyorlardı. Hayvancılıkla birlikte av Türkler için çok önemli idi. Kitle halinde av yapmaları, Türklerin savaş yeteneklerini geliştirmeye ve korumaya yardımcı olurdu. Av yapıldıkça, savaş tekniklerini ve stratejilerini geliştiriyorlardı. Türkler, çok eski zamandan beri çok kadınlı bir yaşamı tercih etmişlerdi. Töre buna izin veriyordu. Bu da onların, dünya görüşü ve yaşam koşulları ile ilgili idi. Kadınlara saygı ile yaklaşırlardı ve kocasına bağlı olmadan, kadınların hukuku vardı. Adet ve ananeleri esasen kadınları koruyor ve bunlara çok önem veriyorlardı. Boy içinde kadınlara ve kızlara zorla tecavüz etmeye ve onları taciz etmeye yönelik her türlü hareket ağır suç sayılıyordu. Eğer bir kişi, evli bir kadına zorla sahip olmaya kalkarsa cezası ölümdü. Eğer bir kız tecavüze uğramışsa, tecavüz eden şahıs, kızla kesin olarak evlenmek zorunda idi.

Türkler hiçbir zaman fanatik dinci olmamışlardır. Onlar, dine, Araplar ve Farslar gibi katı fanatizmle bakmamışlardır.

Eski Türkler, toprağı, ağacı, metali, ateşi ve suyu kutsallaştırır ve kendilerini “Gök Türkleri” olarak adlandırırlardı. Kutsallaştırılmış beş kütünden en önemlisi demirdi. Türklerin bütün efsanelerinde bu yüzden demire rastgelmek mümkündür.

Avrasya bozkırının genel dini ise Tanrı dini idi. Eski Türklerin dinleri ile dünya görüşleri mükemmel bir ortak anlayışa dayanıyordu. Bu dinin başında olanların Hana, ya da Hakana büyük etkileri vardı. Tanrı dini ile birlikte Orta Asya’da Şamanizm de vardı. Tanrı dininin özelliğini bilmeyen alimler, bu dini çoğu zaman Şamanizm ile aynılaştırırlar. Bu doğru değildir.

Eski Türklerin anlayışına göre yer yüzünde ne varsa, hepsi Tanrı’nın iradesi altında idi. Tanrı kainatta “Gök ruhunun” yaratıcısıydı. Dünyada ne olursa onu düzenlerdi ve insanların kaderi ona bağlıydı. İnsanın neler yaşayacağını ve ömrünün ne kadar olacağını da o düzenlerdi. Fakat insanın doğuşunu Umay, ölümünü ise yer altı dünyasının ruhu olan Erlik yönetirdi. Gök Tanrı göze görünmezdi, maddi şekilde değildi ve gözle görünen gökle zıddiyet teşkil ederdi.

Tanrı’ya itaat ve ibadet etmek için, dizler yere konur ve eller gök yüzüne kaldırılırdı. Tanrı’nın dua edene sağlam şuur, sağlık vermesi ve iyi işlerde ona yardım etmesi istenirdi. O, Hakan’a idrak, hakimiyet, halk verir, Hakan’ın karşısına çıkanları ise cezalandırırdı. Hakan’da “bozkurt” özellikleri olmaydı. Bu özelliklerin yardımı ile bütün Türk boylarını birleştirmeli ve ordu da onların en önde geleni olmaydı. Hakanın tek amacı, sadece halkını doyurmak ve giydirmek olmamalıydı. Aynı zamanda Türklerin büyüklüğünü ve şöhretini durmadan yükseltmeliydi.

Eski Türkler yılda iki defa, güneşe-ışığa kurban keserlerdi. Sonbaharda ve ocak ayının sonunda güneş dağın zirvesini ilk defa tam ışıktırdığı zaman kurbanlar kesilirdi. Kurbanlar, Tanrı’nın yardımcısı olduğu için güneş-ışığa kesilirdi. Güneş-ışıkta, savaş alanlarında kahramanca ölen atalarının kültü vardı. Bu kahramanlar taş abideler dikerler ve taş-

lara yazı yazarlardı. İnsan sadece fiziki bedenini korumakla birlikte, ruhunu da gıdalandırmalıdır, şeklinde düşünürlerdi. Bu gıdalanma ise ataların ruhlarının enerjisi ile olmalıydı. Bu yüzden atalarının mezarları üzerinde taş abideler diker ve kurban keserlerdi. Böyle abidelere Altay'dan Tuna nehrine kadar bütün topraklar üzerinde rastlamak mümkündür. Bu adet, her Türk'ün, yedi nesil geçmişini tanımasını sağlardı. Türkler; atalarının ruhlarının gökten, yaptıkları bütün işleri izlediklerine inanırlardı. Yalan ve ihanet kabul edilmez bir davranış biçimi olarak görülüyordu. Bunları yapan insanın yaşamaya ve neslini devam ettirmeye hakkı olmadığını düşünürlerdi. Bu şekilde terbiye, milleti ruhen çürümekten koruyordu.

Eski Türkler ateşe saygı gösterirlerdi. Ateşin kötü ruhları kovacağına inanırlardı. Hatta, hakanın huzuruna çıkacak elçileri önce ateşten geçirirler, ateşin yardımı ile onları kötülüklerden temizlerlerdi. Totemleri kurttu. Kurdu ataları olarak kabul ederlerdi.

Eski Türkler özgürlüğü her şeyin üzerinde tutuyorlardı. Fakat onlar, bunu kişisel özgürlük ve her şeyi yapmak şeklinde düşünmüyorlardı. Aksine onlar için özgürlük bütünlükte ve kabilenin düzenindeydi. Bu yüzden özgürlüklerini ve topraklarını her zaman savunmaya ve bunların uğruna ölmeye hazır dılar. Başka halklar arasında bu birlik onlara büyük rahatlık getiriyordu. Bu ideolojiye duyulan inanç, onları, çok zaman en zor durumlardan çıkarabiliyordu. Düşmanı kovmak için akına hazırlanan Türk boyları birleşerek Orda kuruyorlardı. Ordaya en güçlü boy, ya da seçilen bir bey başcılık yapardı. Orda yavaş yavaş devlete çevrilerek hanlık olarak adlandırılmaya başladı. Hanlıklar ise hakanlıkta birleştiler. Onlar kendi devletlerini "El" ya da "Ebedi El" olarak adlandırıyorlardı. Boyların daima Ordada birleşmesi isteği ve devlet kurulması onların esas ideolojisiydi. "Ebedi Ele Can Atma" eski Türklerin bütün tarihlerinde görülen önemli bir olguydu. Bu yüzden Türkler, onlarca imparatorluk ve yüze yakın devlet kurmuşlardır. Türk Hakanlığında yazı kullanılıyordu ve alfabeleri de vardı. İslam dinini kabul ettikten sonra Arap alfabesine geçtiler ve önceleri kullandıkları alfabeyi yavaş yavaş unuttular. 19. yüzyılın sonunda eski Türk alfabesi ile yazılmış ya-

zılar arkeologlar tarafından bulundu. Bunlara, "Orhun-Yenisey" yazısı adı verildi. Arkeologlar ilk defa taş kitabeleri bulmuşlardı. Bu eski Türk alfabesi, uzun yıllar eski Türkler tarafından Batı Avrupa'dan Batı Sibirya'ya kadar kullanılmıştır. Güney Kafkasya'da hâlâ bu Türk alfabesi ile yazılmış taşlara rastlamak mümkündür.

Aşina sülalesi bir devlet kurdu ve Türkler bu devlete "Ebedi El" dediler. Ülke büyük idi ve bu ülkeyi yönetmek için uygun yönetim kurumları kuruldu. Sosyal-siyasi sistemin merkezinde Orda duruyordu. Ordanın doğu kısmı Tolos, batı kısmı Tarduş olarak adlandırılıyordu. Boy başbuğlarının kendi askerleri vardı ve seçilen hakana ant içerek sadık olacaklarını bildirirlerdi. Hakanlığa aday, başbuğların kurultayında seçilir ve tasdik edilirdi. Hakimiyete getirilen hakan, başbuğlar ya da beylerle her zaman dostluk ilişkileri içinde olurdu. İyi hakan, her zaman vatanını ve askerlerini düşünmeli, gerekeni yapmalıydı.

Savaşlarda elde edilen ganimet ya da haraç, sıradan askerler ve beyler arasında bölüştürülürdü. Belli bir kısım hakana ayrılırdı. Savaşçıların sadakati, hakanın elinde büyük servet toplanmasına imkan verecek düzeydeydi.

Türklerin ordusu ağır ve hafif süvari birliklerinden kurulmuştu. Seçilmiş süvariler bozkır ve dağlarda savaşma yeteneğine sahiptiler. Savaşçının giyimi başındaki şapka ve zırhından ibaretti. Başa metal bir tel üstten bağlanır, onun da üstüne kahverengi ya da kırmızı bir deri çekilirdi. Savaşçıların giydikleri önden düğmeli gömleklerin yakaları dik durur ve çenenin altına kadar uzanırdı. Deriden yapılmış pantolon ve uzun boğazlı çizmeler giyerlerdi. Bunlar, ağır giyimli düşman süvarilerinin korkulu rüyasıydı. Daha hızlı manevra yapabiliyorlardı. Türkler arasında fakirliğin göstergesi, insanın atının olmaması idi. Her savaşçı, savaşa giderken yanında üç-dört at götürürdü. Bu onlara, uzun mesafeleri hızla alma ve savaşta yorulan atını değiştirme imkanı veriyordu.

İstemi Han, 571 yılında Sasanilerle anlaşma yaptıktan sonra, ordunun esas güçlerini batıya yöneltti. Bütün Kuzey Kafkasya'yı zaptettikten sonra, Karadeniz'in kuzeyine kaçan Avarları cezalandırmak istedi. Fakat, askeri hareketler geçici olarak durduruldu. Bunun sebebi Mugan

Hakan'ın 572 yılında ölmesi idi. Aşina sülalesinden olan bütün prensler, yeni hakanı seçmek için başkent Ötüken'e dönmek zorunda kaldılar. Mugan Hakan'ın kardeşi Arslan Han, bu kurultayda Hakan seçildi ve Tobo Hakan unvanını aldı. Kurultaydan sonra İstemi Han batıya, İdil Nehrinin sahillerine döndü ve burada yaşayan bütün Türk boylarını Hakanlığa kattı.

Bu zaman zarfında Avarlar güçlü bir devlet kurmayı başarmışlar ve Bizans'ı kendilerine vergi vermeye mecbur etmişlerdi. Avarlarla savaş çok acımasız oldu ve Türkütler, Avarları yenerek 576 yılında İstanbul Boğazına ulaştılar ve Bizans sınırlarına kadar geldiler. Fakat orada durdular.

Aynı yıl İstemi Han öldü. Göktürk Hakanlığı'nın Büyük Hakanı, onun yerine batı ordusunun komutanlığı görevine, kendi oğlu Kara Çurin Türki'yi atadı. O da Tarduş rütbesini aldı.

576-583 yılları arasında Göktürler, Avarlar ve Bizans ile savaşlar yaptılar. Savaşlar, Kırım'da, Karadeniz sahillerinde ve Kafkasya'da devam ediyordu. 580 yılında Türkütler, Karadeniz'in kuzeydoğu sahillerini ele geçirerek Kırım'a girdiler. Fakat burada fazla kalamadılar. Avarlarla yaptıkları savaş kaybederek Kırım'ı terk ettiler.

581 yılında Tobo Hakan esrarengiz bir şekilde öldü. Kurultayda ölen Hakan'ın oğlu Kara Çurin Han'ın adaylığı kabul edildi ve Şetu, hakan seçildi. İşbara Hakan unvanını aldı. İşbara Hakan enerjik, adaleli ve akıllı olduğundan, etrafı onu gerçek bozkurt sayıyordu.

Tarduş Han, incindiğini şimdilik gizliyordu. Mugan Hakanın oğlu Toromen de onun tarafına geçmişti.

Kuzey Çin'in yeni imparatoru Yan Szyan devleti çabucak birleştirdikten sonra Türkütlere haraç vermekten vazgeçti.

Göktürkler onları çok bekletmedi. Kuzeybatı Çin'in varlıklı eyaleti Türkler tarafından zaptedildi ve yağmalandı. Çin İmparatoru, savaşta kaybettiklerini diplomasi yolu ile kazanabileceğini düşündü. Tarduş Han'a, altından yapılmış bir kurt başı gönderdi. Bu, İmparator'un onun vassalı olmaya razı olduğunu gösteriyordu. Çin'den siyasi destek aldık-

tan sonra Tarduş Han, Göktürk devletinin birliğinden ayrıldığını ilan etti.

587 yılında Hakan birden ölüverdi. Hakanlıkta durum oldukça karışık bir hal aldı. Açık olarak kardeş kavgası başlamıştı. Bu iç savaş Çin'in yardımları ile daha da kızışıyordu. Kurultayda İşbara'nın kardeşi Çulohou hakan seçildi. Halkının sevdiği bir isim olduğu için, aradaki gerginlik azalmaya başladı. Toromen'in taraftarlarının büyük kısmı Hakan'ın tarafına geçtiler. Kara Çurin de merkeze karşı yürüttüğü mücadeleye son verdi. Toromen ile yapılan konuşmalar bir sonuç vermediği için üzerine ordu gönderildi. Tarduş Han, bu sefer merkeze destek olmak üzere oğlu Yank Souh Tekin'i, Hakan'ın yanına gönderdi. Buhara yakınlarında yapılan savaşta Toromen tam bir yenilgye uğradı ve öldürüldü.

L.N. Gumilev bu konuda; "Barış anlaşması olmadan önce bu büyük iç savaşın taraflarından birinin hayatına son verildi. Toromen darmadağın edildikten sonra... Doğu ve Batı Türkütler yeniden birbirleri ile darıldılar. Bu durum rastlantı değildi. Çünkü, Doğu Türkütler tam iktidar iddia ediyorlardı. Batı ise bağımsızlığını istiyordu. Silahlı vuruşma kaçınılmazdı. Ve kısa zaman içinde gerçekleşti. Aralarında düşmanlık doğduğundan 587-588 yılları kışında Çilohou Hakan ordusunu batıya, Tarduş Han'a karşı gönderdi. Hakan'ın ordusu bozuldu, kendisi öldü. Bunun neticesi derhal kendini göstermese de, hakanlığın kaderinde belirleyici rol oynadı.

593 yılında imzalanan anlaşma, hakanlığın bütünlüğünü yeniden sağladı ve eyaletler arasındaki sınırlar kararlı hale getirildi.

Bu kısas zamanı Türkütler kendi topraklarının bir kısmını kaybettiler. Şöyle ki, 588 yılında Bizans boğaz kıyılarını geri aldı. Türkütler, kaybettikleri boğazın yerine doğuda Kaoçan prensliğini darmadağın ederek kendilerine bağladılar." (34.116-117)

599 yılında Kara Çurin ile Çin ordusu arasında savaş başladı. Tarduş Han yenilerek geri çekildi. Türkütlerin ordusunun doğu kısmı başka bir Çin ordusunu yerle bir etti.

Bu ortamda Tarduş Han, kurultay toplamadan kendini hakan ilan

etti. Bu hareketiyle de ak sakalların gazabına uğradı. Böyle bir fırsatı Çin, elinden kaçırmazdı. İç isyanlar çıkması için yürüttüğü faaliyetini daha da arttırdı.

601 yılında Kara Çurin, Çin topraklarına gerekerek General Han Hu'nun ordusunu yenilgiye uğrattı.

Uzurpator'un aleyhine on Teles boyu isyan etti ve aniden Tarduş Han'a saldırdı. Togona çekilen Tarduş Han, Tibetliler tarafından öldürüldü.

Çin, Jangar Han'ı, hakan ilan etti. Jangar, hakan olarak tanındıktan sonra Doğu Hakanlığı, Batı Hakanlığından ayrıldı ve Suy İmparatorluğu'nun vassalı haline geldi. Çin İmparatoru'nun emri ile bir çok Türk boyu zorla Çin'e göç ettirildi. Bunların tümünü, Çin dili ile konuşmaya ve Çinli gibi giyinmeye mecbur ettiler. Çinliler, Jangar Han'ı yazık ki satın almışlardı ve onu koruyorlardı.

608 yılında Jangar Hakan öldü. Yerine Çinlilerin desteği ile oğlu Şada Dugi, hakan oldu ve Şibir Han unvanını aldı. Bununla birlikte, babasının dul kalmış Çinli hanımıyla da evlendi. Dug karakter olarak babasına benzemiyordu ve Çin'in elinde oyuncak olmak istemiyordu. Bu yüzden itibarlı insanları etrafına toplamaya başladı.

İmparator Jan-Di sınır eyaletlerini kontrol etmeye çıktığı zaman Şibir Han bunu haber aldı. Hemen sınır boylarında yerleşen Türk boylarına haber gönderdi. İmparatora ani bir baskın düzenlenmesini emretti. Atalarının intikamını almak istiyordu. Ama, Hakan'ın Çinli hanımı, bu haberi babasına ulaştırdı ve imparator kaçarak saklandı. Böylece Çin-Türkütler savaşı yeniden başladı.

614 yılında Çin'de beş isyan birden çıktı. Şibir Han, bu karmakarışık duruma faal olarak katıldı. Hakanlığın doğu ordusu Çin'e girdi, Çin'in derinliklerine kadar ilerledi ve Suy İmparatorluğu'nun asıl sahibi gibi görülmeye başladı.

Bu iç savaşta, yarı Türk olan sınır generali Li Juan başarılı oldu ve İmparator'u devirdi. Türkütlerin saldırısını durdurdu ve Tan sülalesinin temelini attı. Bu sülalenin dayanağı ne Çinliler, ne de Türklerdi. Çünkü,

Çin ve Türklerin karışmasından ortaya çıkan Tabgaçları hiç kimse kendinden saymıyordu. Bu yüzden Tabgaçlar, Tan sülalesinin esas dayanağı oldu. Şibir Han'ın yerine kağan seçilen Çuluk Hakan, 620 yılında Çinli hanımı tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bütün bu olaylar yeni Hakan Kat İl Han'a, istediği imkanı bir türlü vermiyordu. Bu yüzden Tan İmparatorluğu'na karşı aktif bir politika sürdüremiyordu. 626 yılında Çin İmparatorluğu'nda bir isyan çıktı ve İmparator Li Juan, oğlu Li Şi-Minye'nin lehine tahtan çekildi. 630 yılında yeni İmparator saldırıya geçti ve Göktürklerin başkenti Ötüken'i işgal etti. Uygur boyları Çin'i tanıdı. Böylece Büyük Türk Hakanlığı'nın Doğu kanadı yıkıldı ve Batı yalnız başına kaldı. Batı Hakanlığı da Türk adetlerine göre iki kınada ayrıldı: Doğu ve Batı hakanlıkları...

Tun Cabgu Han, kendi küçük kardeşi Moho Şad'ı yabgu ve batı eyaletlerinin hakimi tayin etti. Yabgu, hakandan sonra birinci kişi sayılıyordu.

Batı Bakanlığı'nda barış sağlandıktan sonra göçebelerin ve şehirde yaşayanların durumu iyileşti, gelirler arttıkça ordunun da gücü artıyordu.

Batı Hakanlığı genişlemeye devam ediyordu. 627-630 yılları arasında birleşmiş Türküt-Hazar ordusu Güney Kafkasya'ya girdi. Fakat, Doğu Hakanlığı'nın yıkılması Tun Cabgu Han'ı Kafkasyadan çıkmaya mecbur etti. Askeri işleri oğlu Buri Şad'a bıraktı, kendisi Orta Asya'ya döndü. Geri döndükten sonra Cabgu Han, kendi amcası tarafından devrildi ve öldürüldü. Ölümü Türk beylerinin ve ak sakallarının itirazına sebep oldu. Başta yasal varis Nişu Şad olmak üzere muhalifler tarafından Şibir Han devrildi ve öldürüldü.

639 yılında Bahadır Han, Tolis Şad unvanını alarak hakan seçildi ve bu dönemden sonra Hakanlıkta yeniden karışıklıklar başladı. Bundan yararlanan Tan İmparatoru savaşa bahane yaratmak için birkaç doğu eyaletini Hakan'dan istedi. İstek reddedilince üzücü savaş başladı. Tan İmparatoru'nun ordusunda Tabgaçlardan başka Doğu Hakanlığı'ndan Türk boyları da savaşıyordu.

Sonuncu Hakan İşbara Han 659 yılında Çaça (Taşkent) valisi tarafından esir alındı ve Çin'e verildi. Esarete öldü. (26.292)

Göktürk İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Oğuz, Kırgız, Hazar ve başka boylar bağımsızlıklarını korudular. Fakat, onların devletleri küçük olduğundan Göktürklerin yerini alarak yeniden bir imparatorluk kurtaramadılar.

L.N. Gumilev, Batı Göktürk Hakanlığı'nda yaşayan boyların isimlerini Bakot'a dayanarak şöyle verir:

“Boylar aşağıdaki gruplara bölünmüştür;

- 1) Azma Muğan çarının boyları-buraya Aşina sülalesi dahildir.
- 2) ‘Hali’ ve ‘fuli’ sözü ile aynılaştırılır. Bu Çinlilerin tahrif ettiği ‘buri’ (kurt) sözüdür, yani Türküt hakanlarının beyliği.
- 3) ‘A-sa-ste’ -Aşina sülalesinden meşhur Türk kabilesidir.
- 4) ‘Sar’ -tabii ki, ‘sir’, yani Seyant boyunun önder kabilesi.
- 5) ‘Lo-lad’ -Alanlar.
- 6) ‘Parsil’ -Bulgar boyu Barsil, Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahilinde yaşıyorlardı.
- 7) Suni -Çungarya'da Türk boyu. Doğu ve Batı Hakanlığı'nın sınırlarında yaşıyorlardı.” (34.161-162).

Tan İmparatorluğu'nun başında Çin ve Türk halklarının karışmasından doğan Tabgaçlar vardı. Tabgaçlar, Kuzey Çin'de iki halkı birleştirerek sayılarının artmasını istiyorlardı. Bunu yaşama geçirebilmek için de uygun koşullar yaratıyorlardı. Propaganda kendi işini görüyordu. Çin ve Türk musikicileri imparator orkestrasında birlikte çalışıyorlardı. Türk adetleri ve giyimleri moda olmuştu. Türkçe-Çince sözlük yapılmıştı. Hükümet Türk-Çin evlenmelerini mükafatlandırıyordu. Türküt Hakanlığı'nın yıkılmasından sonra bu politika Türk topraklarına da geldi. Milli ve vatansever duygulara sahip olan Türkleri Çin'in merkezine götürüyorlar, şehirlerde yaşamaya mecbur ediyorlardı. Hükümet böyle gelen insanlara görev veriyor, vilayetin yönetimini onlara bırakıyor, kabile-

sini yerleştirecek geniş topraklar tahsis ediyordu. Bu konuda esas üstünlük, Çin'in müttefiki oldukları için Uygurlarda idi. Çin hükümeti tarafından kandırılan Türk beyleri, İmparatora sadık bir şekilde hizmet ediyor, imparatorluğun topraklarının genişletilmesi için canla başla çalışıyorlardı. Fakat Türk halkının saygısını kazanmak o kadar kolay değildi. Türk halkının özgürlüğü elli yıldır elinden alınmış, bu yıllar zarfında hoşnutsuzluk had safhaya ulaşmıştı. Asimilasyon politikası durmadan sürdürülüyordu. Türk milliyetçileri göçebeleri özgürlük için isyan ettirdiler.

Tan İmparatorluğu'nun başkentinde kendi boyu ile yerleştirilen Kürşad Bey, halkını bu durumdan kurtarmak için isyan etme düşüncesinde idi. Etrafına kırk yiğit toplayan Kürşad, Çin İmparatoru'nu kaçırmak istedi. İmparator saraydan çıkmayınca, kırk kişi ile saraya hücum etti. Yüze yakın Çinli öldürdü, ama sonunda kendileri de öldü.

Bu olaydan sonra Doğu ve Batı Türkleri arasında Çin karşıtlığı iyice güçlendi.

679 yılında Çin'in merkezinde, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda Türk boyları isyan ettiler. Her taraflarının düşman ile dolu olduğu bir yerde, bile bile ölüme gittiler. "Elli yıl emeğimizi ve gücümüzü Tabgaçlara verdik. Ben imparatorluk halkı idim. Hani benim imparatorluğum? Benim hakanım vardı. Hani benim hakanım? Hangi hakana emeğimi ve gücümü vereyim? En iyisi şudur ki, kendimizi mahvederek kökümüzü kurutmalıyız" diyorlardı. (35.271)

Bu isyan o kadar büyüdü ki, önce isyancılar başarılı oldular. Yirmi dört eyalette Aşina sülalesinden olanlar Nişu Bey'in isyanına katıldılar ve onu han seçtiler. Çin'in gönderdiği birlikler ile çarpışan isyancılar, onları darmadağın ettiler. Fakat, daha ileri gidemediler. Heyşan şehri yakınlarında tam bir çembere alınarak hepsi gibi öldürüldü. Elli yıllık itaat, kendi sözünü söylüyordu. İsyancılar arasında savaş düzeni olmadığı gibi, ne askeri eğitim almış, ne de savaşlarda pişerek komutan olmuş bir kişi yoktu.

Ama Çin İmparatorluğu'na karşı bütün bir halk ayağa kalkmıştı. Bir

yıl geçmeden yeni bir isyan başladı. Önceki isyanlara ak sakallar başçılık ediyorlardı. Bu yeni isyan yeni bir karakter aldı. Bu isyanlara Çin'de eğitim almış beyler başçılık yapıyorlardı.

682 yılında Aşina sülalesinden ve Kat İlhan'ın uzak akrabası olan Kutluk Bey, Kuzey Çin dağlarında partizan birlikleri oluşturdu. Çok kısa bir zamanda onların sayısı beş bine ulaştı. Bu harekete alimler de katıldılar. Bunlardan ikisi, Aşina Yuan Çjen ve Tonyukuk Sinde çok meşhurdular. Kültigin abidelerinde Tonyukuk kendini şöyle tasvir etti: "Ben, bilge Tonyukuk... Tabgaç devleti için tahsil almıştım, çünkü, bütün Türk halkı Tabgaç devletine bağımlı idi...Han 'bana katılın' dedi. Ben de ona katıldım" (35.64)

Kutluk Han her ikisini de yanına danışman gibi aldı. Gobi ve Orhon Gölü arasında Kutluk, Türk ordusunu kurmaya çalışıyordu. Kutluk Han, orduda nizam-intizam ve görev hiyerarşisini yeniden kurdu. Kutluk, önce daha çok güçlenebilmek için Çin'in vasalı olan Uygurlara saldırdı. Onların at sürülerini kaçırdı. 683 yılında Kutluk Bey askeri hareketlere girişmeye başladı. İsyancı süvariler, yıldırım gibi hareket ederek Büyük Çin Seddine kadar önlerine çıkan bütün istihkamları yerle bir ettiler.

686 yılında Kutluk Han'ın üstüne, isyanı bastırmak için gönderilen Tabgaç birlikleri yenilerek geri kaçtılar. Kutluk Bey, şimdilik Tan İmparatorluğu ile savaşmak istemiyordu. Çünkü, bu durumda yenilgi kaçınılmaz olurdu. O, önce Türk boylarını birleştirmek istiyordu. Fakat, her nedense beyler ve ak sakallar bu isyana hazır değildiler. Halha'nın halkı olan Dokuz Oğuzlar (Uygurlar), Çin'den hediyeler alıyor ve sakın bir yaşam sürüyorlardı. İsyancıların buralara gelmesi, onların bu sakın yaşamını sona erdirecekti. Bu durum onları oldukça rahatsız etmişti. Dokuz Oğuz beyi Baza Hakan, Tan İmparatorluğu'na ve Kitanlara, Kutluk Bey'e üç taraftan birlikte saldırmayı teklif etti; Çinliler güneyden, Kitanlar doğudan, Uygurlar kuzeyden.

Kutluk Bey bu plandan haberdar oldu. Tonyukuk'un yaptığı, düşmana ani bir saldırı teklifini kabul etti. İsyancıların sayısı az olduğu için Kutluk riske girmeyi göze aldı. Başlarında Yuan Çjen olan bin atlıyı ba-

tıya, başlarında Tonyukuk'un olduğu iki bin atlıyı Uygurların üzerine kuzeye gönderdi. Uygurların sayısının altı bin olmasına rağmen Tonyukuk, parlak bir zafer kazandı. Baza Kağan savaşta öldürüldü. Bütün kuzey Uygurları, Kutluk Han'a tabi oldular.

Aral Denizi'ne doğru giden yolun üstünde Yuan Çjeh Türgişlere rastladı ve yapılan savaş kaybederek kendisi de öldü. Kutluk ise batıya doğru hareket etmenin imkansızlığını görünce kuzeye yöneldi ve Ötüken'i ele geçirdi. Eski başkent, yeniden canlanan devletin esas yeri, başkenti olarak ilan edildi.

Tonyukuk'un önerisi ile kurultay toplandı. Kurultay, Kutluk Bey'i hakan seçti. İltiş (halkın kurtarıcısı) unvanını alan Kutluk Bey, hakan olarak ilan edildi.

İltiş Hakan kırk yedi akın ve yirmi savaş yapmıştır. "... O düşmanı barış yapmaya mecbur etti, dizleri olanı diz üstüne çöktürdü, başı olana baş eğdirdi" (35.38)

Batı Türkleri de Kutluk'un isyanını duyarak ayaklandılar. 673 yılında Issık Gölü etrafında yaşayan Türklerin başçısı, Aşina Kibu Çur, Balkaş Gölü'nün doğusunda yaşayan Teles ve Yanmyan boylarını da kendi tarafına çekti. Fakat gönderilen birlikler tarafından isyan bastırıldı. Kibu Çur savaşların birinde öldü. Buna rağmen, Batı Türkleri mücadeleyi bir an bile durdurmadılar.

693 yılında İltiş Kağan öldü. Geride oğulları, sekiz yaşındaki Mogilyan (Bilge) ve yedi yaşındaki Kültigin kaldı. Her ikisi de çok küçük olduklarından tahta Kutluk'un yirmi yedi yaşındaki kardeşi Kapagan Han unvanını alan Moçur geçti. Kapagan Han, usta bir savaşçı ve mahir bir diplomat olarak tarihe geçti.

694 yılında Çin sınırlarına akın eden yeni Hakan, yakıp yıkmak yerine orada yaşayan Ordos Türklerini yanına alarak Ötüken'e getirdi. Yola çıkmadan önce, Çin İmparatoru'na bir mektup göndererek, hakanlığını devlet olarak tanımasını istedi. Fakat Tan İmparatoru, üzerine iki büyük ordu gönderdi. Göktürkler, o ordular gelene kadar çoktan oradan uzaklaşmışlar ve yurtlarına dönmüşlerdi.

698 Yılında Mançurya'da Çin'e karşı bir isyan başladı. Kapagan Hakan, bu isyandan yararlanarak Çin'e büyük bir akın düzenledi. Hakan sınır eyaletlerini ve şehirlerini yerle bir etti, yakıp yıkarak geri döndü. "Kapagan Hakan on yedi yaşındaki Mogilyan'ı batı ordusuna komutan olarak atadı. Kardeşi Kültigin'i ve Tonyukuk'u da yanına verdi. İmparatorluğun sınırlarını genişletmeleri için onları Doğu Türkistan'a gönderdi" (35.40)

Kardeşler Çuy boylarını kendilerine bağlayarak Orta Asya'ya doğru yol aldılar. Çin hükümeti batısında vuku bulan bu olaylara elbette kayıtsız kalamazdı. Kardeşlerin üzerine elli bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu orduyu Göktürkler tam anlamı ile darmadağın ettiler ve Kültigin, Çin generali Onktutuk'u esir etti. Bu yenilgiden sonra Orta Asya'nın dört şehrinde Çin'in küçük garnizonları dışında hiçbir birliği kalmadı.

Orta Asya'da siyasi olaylar çok hızlı değişiyordu. Sasanileri darmadağın edip onların şehirlerini ele geçiren Araplar, 7. yüzyılda Orta Asya'ya oldukça yaklaştılar. Sogdlar, Araplara karşı koyamadıklarından, onların şehirleri kolayca teslim oluyordu. Yalnız Türk -Türgişler, Arapların akınlarını durdurdular.

Tan İmparatorluğu, 703 yılında Kapagan Hakan ile barış anlaşması imzaladı. Böylece İmparator ordularını doğu yönünden batıya çevirme imkanı buldu. Çungarya'da kaybettiği hakimiyetini yeniden kursa da, Türgişlerle Araplar arasında süren savaşlar yüzünden Orta Asya'ya girmedi.

L.N. Gumilev; "703-706 yılları arasındaki barış dönemi Türk Hanlığı'ndan daha çok Çin İmparatorluğu'na yaradı. Saldırı ve savunmanın boş olduğunu anlayan Çinliler, satın alma ve kandırma politikasına yeniden döndüler. İlk kandırılanlar ise Dokuz Oğuzlar oldu. Onlar, bir zamanlar İmparator tarafından verilen hediyeleri ve getirilen rahat yaşam tarzını hala unutmamışlardı...

Türkler için, Uygurların ayrılması büyük bir darbe idi." diye yazar. (34.296)

Anlaşmanın bozulmasına ve hanlığının batı kısmının saldırıya maruz

kalmasına Kapagan Hakan'ın sabredebilmesi mümkün değildi. 706 yılında Göktürkler, Çin'in kuzeyine yaklaştılar ve on bin Çinliyi savaş alanına gömerek tam bir zafer elde ettiler.

Çin gelecekte de yenilgiye uğrayacağını düşünerek vassalları olan Türgişler ve Kırgızlar vasıtası ile Göktürkleri yenmeyi planladı. Kapagan Hakan ve Tonyukuk, yapılan planı güzel anlamışlardı.

Arap komutanı Kuteybe bin Müslim, 705 yılında Belh'i, 706 yılında Paykend'i işgal etti. Fakat Türgişler, Arapları Buhara yakınlarında durdurdu ve geri çekilmelerini sağladı. Türgişlerin hakanı Soge Han, bütün Orta Asya'nın hanı oldu. Kapagan Kağan, Soge Han'ın başının Araplarla dertte olduğunu bildiği için, önce Kırgızlara bir darbe vurmaya planladı. Mogilyan, 709 yılında Yenisey nehrini kuzey tarafından geçerek Orpen yakınlarında Kırgızlara müthiş bir darbe vurdu ve onları kendine bağladı.

İkinci darbesiye Türgişlere oldu. Tonyukuk kendi taktiğine sadık olarak düşmanın beklediği bir anda Türgişlere ani bir saldırı yaptı. Ordusu bir gün içinde Altın Nur tarafından gelerek sık ormanları geçti ve Bolçu'ya ulaştı. Burada Türgişlerin öncü kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ve aldığı esirlerden Soge'nin esas ordusunun nerede olduğunu öğrendi. Ani baskın taktiğinden yararlanma ve Göktürklerin yıldırım hızı ile gerçekleştirdikleri baskın Türgişleri gafil yakaladı ve Soge Han esir edildi. Türgişlerin devleti, Hakanlığa bağlandı. Göktürk ordusu Buzkale geçidine kadar ilerledi. Burada onların akınını Araplar durdurdu.

Göktürkler, Türgişleri yenilgiye uğratarak bir Çin müttefikini saf dışı bırakmışlardı.

Tan imparatorluğunun yüz yirmi bin kişilik ordusu, 712 yılında Mançurya'nın batı kısmında Hakanlığa saldırdı. Onların bu saldırısını Türk boyu olan Tatablar durdu ve İmparator'un ordusunun geri çekilmesini sağladı. Tatablara esir düşen iki Çin generali Kapagan Hakan'a gönderildi. Bu savaş ile, Tabgaçların Göktürlere olan saldırıları, geçici bir zaman da olsa durduruldu. Çünkü, imparatorluğun başkentinde yeni bir isyan daha başlamıştı. Türgişler, Göktürkler tarafından kesin bir ye-

nilgiye uğratıldı. Zaten onların Orta Asya'da büyük kuvvetleri yoktu.

Hocend, Semerkand, Fergana ve başka yerler Araplar tarafından işgal olundu. Yalnız Çaça'da (Taşkent) Bahadır Tudun Arap saldırılarını durdurdu ve şehri teslim etmedi.

"718 yılında Türgişler kendilerine geldiler. Orda'nın başında seçilmiş han olan Sulu Han vardı. Çin ile anlaşma yapan Türgişler Araplara karşı aktif askeri hareketlere başladılar. Onların çok hareketli olan süvarileri her yerde Arapları yok ediyor, üzüntüye gark ediyorlardı. Sogd halkının aktif desteği sonucunda bu taktik Arap garnizonlarını devamlı tehdit altında bulunduruyordu." (36.190)

724 yılında Türgişler, Arapları Sogd ülkesinden sıkıştırıp çıkardılar. Araplar, bu yerlere dört yıl aradan sonra dönebildiler.

Göktürk Hakanlığı'nda ise durum karışıyordu. Çin ile yaptığı savaştan dönen Kapagan Hakan ormanda yalnız başına gezerken bir düşman oku ile öldürüldü. Bu olay 716 yılında oldu. Türk geleneklerine göre varis Tarduş Mogilyan olmalıydı. Fakat Kapagan Hakan'ın vasiyetine göre onun büyük oğlu Küçük, varis oldu. Kurultay delegeleri buna itiraz et-seler de Küçük Han iktidarın sahibi oldu. Bunun üzerine Kültigin bir darbe yaparak Hakan'ı ve etrafındaki beyleri öldürdü. İktidara yasal varis olan kardeşi Mogildiyan'ı getirdi. Mogildiyan, hakan olduktan sonra kendine Bilge Hakan unvanını aldı.

Bilge Hakan, kardeşi Kültigin'i ordu komutanı, Tonyukuk'u ise baş vezir tayin etti.

Yeni Hakan iktidara gelir gelmez bütün Türk boylarına, yurtlarına dönme çağrısı yaptı ve "Türklerin şanını, şöhretini yeniden yükseltmeye" söz verdi. (35.22)

Çin'de yaşayan Türk boyları, Bilge Hakan'ın bu çağrısını duyarak anayurtlarına dönmeye başladılar. Teleslerin ve başka Türk boylarının geri dönmesi, Hakanlığın gücünü ikiye katladı. Bunun üzerine Çin yeniden hile politikasına döndü. İmparatorun ajanları, bazı Türk boylarını Basmil, Kitan ve Tatabları kendi tarafına çekmeyi başardı. Hazırlanan plana göre, isyan eden boylar, doğrudan Bilge Hakan'ın oturduğu

yere saldıracak ve onu esir edeceklerdi. Bunun için Tan İmparatorluğu üç yüz bin kişilik bir ordu görevlendirdi. Tonyukuk'un uyarısı ile Hakan düşmandan üç günlük bir mesafede konumlandı. Hakan, düşmanın yiyeceklerinin bitmesini beklemek zorundaydı. Yiyecekleri bitince düşman kendiliğinden geri çekilecekti.

Geri çekilen ve düzeni bozulan orduyu takip ederek mahvetmek Bile Hakan için hiç de zor olmadı. Çekilen Çin ordusuna devamlı saldırarak onu perişan eden Hakan, Beşbalık (Pekin) şehrine kadar geldi ve şehri kuşatarak ele geçirdi. Basmiller, Beşbalık şehrinin hâlâ Tabgaçların elinde olduğunu düşünerek dinlenmek için oraya geldiler. Ne olduklarını anlayamadan çembere alındılar ve teslim olmak zorunda kaldılar. Bu suretle, imparatorluğun bir müttefiki daha saf dışı edilmiş oldu.

Göktürkler savaşı durdurmadılar. Hakan ordusunu Çungarya'dan Kansu'ya geçirdi ve Çin'in arka cephesine ulaştı. Tabgaçlar burada yapılan savaşta da yenildiler. Bu galibiyet bütün Orta Asya'da duyuldu. Bunun üzerine bütün isyancı boylar, Göktürklerin kurt başlı bayrağı önünde boyun eğdiler ve teslim olmak zorunda kaldılar. L.N. Gumilev; "Sonra sıra Kitanlara geldi. 721 yılı kış aylarında Göktürkler, Kitanlara hücum etti. Kitanlar yenilerek Hakanlığa bağlandı. Bundan sonra Orta Asya'da Çin müttefiki kalmadığından 'savaş'ı sürdürmenin gereği kalmamıştı" diye yazar. (34.319)

Türk imparatorluk tarihinde ilk defa Türk kültürünün gelişmesi politikası Göktürk Hakanlığı'nda hayata geçirildi. Bu çok önemli bir karardır. Çünkü, bundan sonra artık sadece iki devlet arasında savaş olmayacak, iki medeniyet ve iki dünya görüşü arasında da büyük bir mücadele başlayacaktı. Türk devletinin, Çin ya da başka bir devletin egemenliği altında olmayacağı kesin olarak ilan edildi. O devlet, sadece kendi kültürüne ve diline bağlı ve kendisi olabilirdi.

Kültigin abidesinde; "Ey Türk beyleri! Gök yere inmezse, yer parçalanmazsa, bilin! Türk ulusları, Türk devletleri, Türk aileleri, Türk devletinden asla vazgeçmeyeceklerdir... Ey ölümsüz Türk milleti, titre ve kendine dön, Türklüğünle iftihar et!" diye yazılmıştı. (36.38)

Bilge Hakan'ın birbiri arkasına kazandığı savaşlar ve doğru politikası Hakanlığa yirmi yıllık bir rahatlık dönemi (722-741) yarattı. Bu dönem içinde saltanat güçlendi, zenginleşti ve kendilerinin milli kültürünü geliştirdi, korudu.

Tonyukuk, 731 yılında, 85 yaşında, hayata veda etti. Bu ömrün elli yılını bağımsızlık yolundaki mücadeleye adanmıştı.

Kültigin de 731 yılında 46 yaşında öldü. Büyük Hakan'ın hem kardeşi, hem de en yakın silah arkadaşı idi.

734 yılında Bilge Hakan, zehirlenerek öldürüldü. Yerine oğlu Yolluk Tekin geçti ve 739 yılına kadar hakanlık yaptı. Onun yerine gelen Türk Bilge Hakan küçük yaşta olduğu için hakanlığı annesi, Tonyukuk'un kızı yönetmeye başladı. Bu durum, içeride münakaşaların başlamasına sebep oldu. Basmil, Karluk ve Uygurlar birleşerek Aşina sülalesinden olan Basmil başbuğunu hakan ilan ettiler. O da, kendi yerini 744 yılında Uygur boyundan olan Kutluk Kül Bilge Hakan'a bıraktı.

Göktürk devleti bu tarihten sonra yavaş yavaş Uygur devletine dönmeye başladı. Tonyukuk'un aile fertleri Uygur devletinin önemli görevlerinde çalışsalar da, bu devlet artık Göktürk devleti değildi. Hakanlıkta Türk boylarının merkezden kaçma süreci hızlandıkça onlar gittikleri yerlerde kendilerini bağımsız ilan etmeye başladılar. Böylece, iki yüz yıl yaşayan (552-743) Göktürk İmparatorluğu sona ermiş oldu.

Hazarlar

Avrupa Hun İmparatorluğu dağıldıktan sonra, Dinyeper'den Ural'a kadar bu topraklar üzerinde yaşayan halklar, devletlerini kaybettiler. O zamanlar İdil Nehrinin sahilllerinde Uturgur, Unnogudur, Onogor, Gqar, Virmar, Sabar, Sabir, Haylandar, Fın-Ogur Türk boyları yaşıyorlardı. Burada adını verdiğimiz Türk boyları bütün Hun etnosunun esasını teşkil ediyorlardı. Hazarlar, İdil nehrinin aşağısında yerleşmişlerdi.

L.N. Gumilev; "Hazar'ın Keşfi" isimli eserinde şunları yazar: Hazarlar işgalci Hunlarla Sarmat kadınlarının varisleridir. Barsil ülkesinde Bulgar boyu olan Barsillerle komşu olarak yaşıyorlardı. Sonradan bunların üçü de karışıp kaynaşarak Hazar halkını oluşturdular:" (37.37)

İlk olarak Aşina sülalesinden Turun Han, 651 yılında Hazar Hakanı ünvanını aldı. Hazarlar, Çin'e karşı bağımsızlığını korumak için, kendi devletlerini güçlendirmeye başladılar. Hunlardan ve Göktürklerden farklı olarak istihkamlar yapmaya ve şehirler kurmaya çalışıyorlardı. Büyük bir hızla, Semender, Balender, Serkel, Sur, Savgar, Bayda ve başka şehirler kuruldu. Devletin başkenti Hanbalık şehri idi. Hakan'ın sarayı

İdil Nehrinin batısında, nehrin aşağı bölgesindeydi. Hazar Hakanlığı'nın halkı, esasen hayvancılık ve tahıl üretimi ile uğraşıyordu. Başkente getirilen eşyalar hakkında Abbaskulu ağa Bakıhanov, "İdil ve Kama nehirleri vasıtasıyla başkente gemiler esasen tilki derisi, kürk, şuba ve başka mallar getirirlerdi. Bozkır halkları bu malları yüksek değere alıyorlardı" diye yazar. (38.49)

Bizanstan altın ve diğer ziynet eşyaları gelirdi. Tüccarlar devletin toprakları üzerinde mallarını satmak için yüzde on vergi öderlerdi.

Hazar Hakanlığının sınırları Kafkasya'da Derbend'e, kuzeyde çağdaş Udmurd'a kadar uzanıyordu. Ural'a kadar olan topraklarda ise, Hakanlığa bağlı boylar yaşıyordu. Batıda ise Karadeniz'in kuzey sahilleri ve Dinyeper Nehri sınır sayılıyordu. Burada Bulgar kralı Kubrat "Büyük Bulgaristan" devletini kurabilmişti. Büyük Bulgaristan, Göktürklerle ve Hazarlara karşı ayrılıkçı bir politika yürüttüğünden, sık sık Göktürk ve Hazar baskınlarına uğrardı. 650 yılında Kusrat Han öldükten sonra Hazarlar açık savaşa başladılar ve Bulgarları yenilgiye uğrattılar. Elli yıllık "Büyük Bulgaristan" devleti yıkıldı.

Kubrat Han'ın büyük oğlu Kodrak, Otuz Ogurlarla birlikte Kama Nehri havzasına çekildi. Hun-Sabarlarla karışıp kaynaşırlar. Bu havza bütün olarak Hazar Hakanlığının kuzey sınırı sayılıyordu.

İkinci oğul Kafkas Dağlarında saklandı.

Üçüncü oğul Asparuh batıya, Tuna kıyılarına çekildi ve Slav boyları ile birleşti. Birleşmiş kuvvetlerin başçısı olan Asparuh, Bizans ile devamlı savaştı ve 681 yılında Bizans, Türk-Slav Bulgaristan devletini tanıdı.

Dördüncü oğul Batbay kendi adamları ile Karadeniz'in kuzey bozkırlarında kaldı ve eski Bulgaristan toprakları Hazar Hakanlığının topraklarına katıldı.

Hazar Hakanı, Araplara karşı ittifakı güçlendirmek için kendi kızı Çiçek Hatunu Bizans İmparatoru'na verdi. Sonradan torunu Dördüncü Leon adı ile Bizans İmparatoru olacaktı.

Hazarlar, Orta Asya'daki Türkler gibi Arapların kuzeye doğru ilerlemelerinin önündeki en büyük engellerden biri idi. Hazar-Arap savaşı çok uzun sürdü ve 150 yıl devam etti. Araplar, güçlerinin doruğunda olmalarına rağmen, Hazar Devletini tam olarak işgal edemediler. Bu durum, Hakanlığın askeri gücünü açık olarak gösteriyordu.

651-654 yılları arasında Araplar, Hakanlığın topraklarına iyice sokuldular ve Belenceri'yi kadar geldiler. Hazarlar, onları burada durdurup Göyçe Gölü'ne kadar geri çekilmeye mecbur ettiler. 684 yılında Güney Kafkasya'yi tamamen yakıp yıkarak yağmaladılar.

Araplar, Azerbaycan'a yeniden 692 yılında girebildiler. Böylece, Hazarlar ile Araplar arasında uzun yıllar sürecek savaş başlamış oldu. Çağdaş Kuzey Azerbaycan bu savaşların esas meydanı idi.

710 yılında Derbend birkaç defa elden ele geçse de Hazarlar, Arapları, Azerbaycan'dan çıkarmayı başardılar.

735 yılında, Araplar, Mervan isimli bir komutanın önderliğinde, büyük bir ordu ile Hakanlığın sınırlarını geçtiler. 737 yılında Varaçan ve Semender şehirlerini ele geçirdiler. Hazar Hakanı başkenti terk ederek İdil Nehrinin yukarı kısımlarına çekildi. Mervan, Hazarlara bir darbe daha vurduktan sonra Hakan barış yapmak için onun yanına elçilerini göndermek zorunda kaldı.

Arap komutan, işgal ettiği bu toprakları kontrol altında tutmak için askerinin yeterli olmadığını iyi anlamıştı. Barış anlaşması için sadece "Hakan'ın İslam'ı kabul etmesi" şartını koydu. Hakan bu şartı kabul etti ve sınırlarda otuz yıla yakın (738-763) sürecek olan sükûnet sağlandı.

Emevi sülalesinin yerine gelen Abbasi Halifesi Mansur (754-775) Kafkasya valisi Yezid'e, Hahatur Hakan'ın kızını, kendisine istemesi için emir verdi. Halife akraba olmayı istediği gibi, sınırlarda sakinlik de istiyordu. Hakan bu işe razı oldu ve kızını Halife'ye verdi. Hatun, Berde'ye gönderildi. Fakat bu düğünün üzerinden iki yıl dört ay geçtikten sonra prenses hanım aniden öldü. Hatunun öldürüldüğüne inanan Hazarlar, intikam için Güney Kafkasya'ya saldırdılar. Bu toprakların altını üstüne getirdiler ve elli bin esir alarak geri döndüler.

798-799 yıllarında Hazarlar, Azerbaycan'ı yeniden işgal etmek istediler. Fakat, Araplar güçlü bir direniş göstererek onları geri püskürttüler. Bu Hazarların, Arap hilafeti ile son savaşları oldu. Bundan sonra iki devlet arasında iyi ilişkiler kuruldu ve yüz elli yıl devam eden savaş sona erdi.

Hazar Hakanlığı, Macar devletinin kurulmasında da önemli bir rol oynadı. Macarlar Ogur Türkleri ile dört yüz yıl Urallar'da birlikte yaşamışlardı. Macar-Hungar sözü, Türkçe On Ogur sözünden türemiştir. 13. y.y.da Peçeneklerin baskısı sonucunda Macarlar, batıya doğru gittiler. Hazar Hakanı, onları, kendi topraklarından geçirmekle kalmadı, onlara, Dinyeper ve Tuna Nehirleri arasında Atelkuz denilen yerde toprak da verdi. Ve onlara Alneş oğlu Arpad isimli bir komutanı başbuğ tayin etti. Bu başbuğ, 896 yılında Tuna-Tissa bölgesi topraklarında bugünkü Macaristan devletinin temelini attı. Burada yaşayan Türkler 16.y.y. kadar Orhun-Yenisey alfabesini kullanmışlardı.

Hazar hakanlığının Rus devletinin kurulmasında da rolü olmuştur.

879 yılında iktidarı ele alan Oleg, Attila'nın zamanında kurulmuş olan Kiev şehrini işgal etti ve Hazarların uygun görmesi ile orasını kendine başkent yaptı. İlk Rus knezlerine "hakan" ismi verilirdi. Fakat 10.-11. y.y.larda Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra, bu isim unutulmaya başlandı.

Hazar Hakanlığı'nda dini özgürlük vardı. Burada hem camiye, hem kiliseye, hem de sinagoga rastlamak mümkündü.

529 yılında Sasani Şahı Hüsrev Anuşirvan, Mazdek'i astırdıktan sonra taraftarlarını da tutuklatmaya başladı. Onun taraftarlarından olan Yahudiler, Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya kaçtılar. Türk Hakanı onlara acıyarak Terek ve Sulak nehirleri arasındaki ovalıkta yerleşmelerine izin verdi. Hakanlık kurulduktan sonra, Yahudi cemiyetleri birleşmeye başladı. Bu cemiyetler esasen ticaret ile uğraşıyorlar ve büyük servet sahibi kişilerden meydana geliyordu.

Türk toplumlarında ise Tanrıculuk temel olarak kalsa da çok kadınla evlenmeye izin verilirdi. Türk prensleri Yahudi kızları ile evlendikten

sonra bu cemiyetlerin üyeleri oldular. Çünkü, Yahudi cemiyetine üyelik ana kanalı ile olurdu. Onların çocukları Tevrat'ı ve Talmud'u öğrenir, ana tarafından akraba olanlardan kız alırlardı. Sekizinci yüzyılın birinci yarısında yarı Yahudi, yarı Türk olan Bulan, hakan oldu. Hazarlar ile Yahudiler arasında dengeli bir politika izliyordu. Sonra iktidara, küçük bir darbe ile tam Yahudi olan Obadiy geldi.

790 yılında Hakanlık resmi olarak Yahudiliği devlet dini olarak ilan etti. Dünyanın her yerinden buraya Yahudiler akın akın gelmeye başladılar. Bütün önemli görevler Yahudiler arasında bölüştürüldü. Türkler Yahudi dinini kabul ettikten sonra, onlara Karaimler adı verildi. (39.135)

Böylece Türk Hakanlığı, Yahudi-Türk Hakanlığı haline geldi. Halkın büyük kısmı Türk olmasına rağmen, onları Yahudiler yönetiyordu.

Önceleri, Türk Hakanları daha çok kendi halkını düşünüyor, iç politikada bu görüşü temel alıyorlardı. Küçük darbeden sonra kurulan Yahudi hükümeti, bu temeli değiştirdi. Halkın ve devletin kaderi onları pek ilgilendirmiyordu. Bu halka, hem din, hem de kan bakımından yabancıydılar. Onlar, gerçekte halktan vergi topluyor ve itaat etmelerini istiyorlardı. Dışardan getirdikleri paralı askerler ile de halkı sıkıştırıyorlardı. Önceleri Yahudiler, Peçeneklerden kurulmuş bir orduya dayanıyorlardı. Sonra ise aralarındaki anlaşmazlık yüzünden Müslümanlardan kurulmuş bir orduyu satın aldılar. Hakan'ın, etrafının ve ordunun bakımı ve korunması için büyük paralar gerekiyordu.

L.N. Gumilev; "Hayvancılık yapan Türk Hazarlar, hayvanlarını otlatır, bahçelerde sebze, meyve yetiştirir, sonbaharda ise ürünlerini İdil'e getirir, Hakan'ın ve etrafının iyi yaşaması için vergi verir, onlar için nehirten kırmızı balık tutarlardı. Türk-Hazarlar, Yahudi reisleri karşısında başları eğmeliydiler. Reisler, Hazarların çocuklarını bile köle pazarında İslam ülkelerine satarlardı. Halbuki, ne Müslümanlar, ne Hristiyanlar, ne de Yahudiler, dindaşlarını hiçbir zaman satmıyorlardı" diye yazar. (39.146)

Yahudi Hakanın bu politikası Türk-Hazarları iyice kızdıyor ve tah-

kir ediyordu. Onların nefreti, bu politikayı destekleyen Türk beylerine yönelmişti. Eyalet beyleri ile başkent beyleri arasında büyük bir çekişme başlamıştı. İşgalci hükümete karşı milli özgürlük mücadelesi kısa zaman sonra başladı.

“Başkent ve eyalet aristokrasi arasında iktidar ve Hakan'a etki etme mücadelesi başladı. Halk eyalet aristokrasisinin arkasında durdu. Amansız mücadelede, sadece Türk başkent beyleri değil, en meşhur Yahudi beyleri de mahvoldu. Obadiy ve iki oğlu öldürüldü. İktidara kardeşi Hanukka Hakan getirildi. İsyan edenlere karşı önce paralı askerler olan Peçenekleri, sonra Guzları, daha sonra da Müslümanları kullandılar... Hükümet ordusu isyancıları amansızca cezalandırdı.” (40.14)

Bütün bu olaylar uzun yıllar sürdüğünden Hakanlık zayıfladı. Halkın birlik ruhu kayboldu. Ülkede düzen bozuldu, anarşi baş gösterdi, hazine boşaldı. 10. y.y. ortalarında Hazarlar, Peçeneklere artık o kadar korkutucu görünmüyordu. Yahudi Hakanı onları kendi topraklarından kovmak için uğraşmıyordu. Hazarların, gücünü kaybettiğini fark eden Volga Bulgarı Almuş Han, ülkesinin yürüttüğü politikayı değiştirmeye karar verdi. Halifenin yanına elçi gönderdi ve İslam'ı kabul etmek istediğini bildirdi. 922 yılında İbni Fadlan'ın başkanlığında büyük bir kervan Bulgar şehrine gelmiştir. Almuş Han İslam'ı kabul etti. Bütün bunlarla birlikte, Hazar Hakanlığı zayıflamasına rağmen, Yahudi hükümeti komşu ülkelerden haraç almayı sürdürdü. Diğer taraftan da onların iç ve dış politikalarına müdahale etmeyi beceriyordu. Bu durum komşuları oldukça rahatsız ediyordu.

965 yılında Knez Svyatoslav, Peçenekler ve Guzlarla anlaşmalar imzladı ve Hazar Hakanlığı'nın başkentine saldırdı. İdil Nehrini geçen Guzlar da onlara katılarak şehirleri yağmaladılar. Aslında bu birleşik ordunun önüne hiç kimse çıkmadı. Çünkü, Hazar Türkleri, Yahudi hakan için savaşmak istemiyorlardı. Birleşik ordu, Hakanlığa girdiği anda, bunlar, geçici olarak bu toprakları terk ettiler ve göçüp gittiler. Svyatoslav, Peçeneklerin ve Guzların burada fazla kalmayacaklarını biliyorlardı.

Birleşik ordunun, Yahudi hükümetine vurduğu darbe amansız ve öl-

dürücü olsa da son değildi. Yahudi hakan, Hakanlığı korumaya çalışsa da, hiçbir şey yapamıyordu, çünkü, Hakanlık gücünü kaybetmişti. Son darbeyi Hazarlara Knez Vladimir vurdu. Kendine önce Çernikov'u (981), Vyatları (981-982), Yatvakları (983), Radimiçleri (984) bağladık-tan sonra Kama Bulgarlarına ve Hazarlara karşı büyük bir askeri kam-panya başlattı. (39.240)

Babasının facialı tarihini bilen Vladimir, Peçenekler ve Oğuzlardan onların topraklarından serbestçe geçme izni ve askeri yardım aldıktan sonra, Volga Bulgarlarına ve Hazarlara saldırdı. İdil Nehrinin yukarı kısmında Guzlar (Oğuzlar) onlara katıldı. Volga Bulgarları üzerinde alınan galibiyetten sonra Yahudi cemiyeti ve Hakan mahvedildi. Yahu-dilerden bazıları Dağıstan'a ve Azerbaycan'a göç ettiler. Kırım'a Kara-imler yerleşti.

Böylece 651 yılından 985 yılına kadar süren Hazar Hakanlığı sona erdi ve tarihe karıştı.

Uygurlar

L.N. Gumilev; "Orta Asya'nın tarihi yalnız 861 yılına kadar açık ve bellidir. O zamandan sonra bütün devletlerde sürdürülen amansız savaşlar onları, içindeki yaşadıkları topraklarda yaşamaya mecbur etti. Tibetliler kendilerinin dağlık coğrafyasına, Çinliler ise Büyük Çin Seddi'nden öbür tarafa çekildiler. Uygurlar, Batı diyarının ovalarına güçlü bir şekilde yerleştiler. Türkütlerin kalıkları Dağlık Altay'da oturuyorlardı" diye yazar. (41.47)

Herhangi bir boy, hakanlığın oluşumuna dahil olmamışsa, onu büyük felaketler bekliyordu; ya son ferdine kadar yok ediliyor, ya da asimile ediliyordu. Böyle kötü bir sondan kurtulmak isteyen Türk boyları, aralarında birlik kuruyorlardı. Hunların varisleri olan Türk boyları da işte böyle bir birlik kurmuşlardı. Bu birlik önce Dokuz Oğuz, sonra Uygur olarak adlandı. "Uygur" sözü, "ittifak kuran" birbirleri ile "uyuşan", ya da "uygun" olan anlamı taşıyordu. Dokuz Oğuzlara, sonradan bir boy daha katıldı ve onlar, On Uygur olarak adlanmaya başlandı...

Uygurlar, kendi Hakanlıklarını, Türklerden farklı olarak başka pren-

sipler üzerine kurdular. Önder olan, ancak hakim olmayan Dokuz sülale Dokuz Oğuz boyunun esasını oluşturuyordu. Basmilleri ve Karlukları kendilerine bağladıktan sonra Uygurlar, onları kendilerine ve birbirlerine eşit haklara sahip olarak kabul ettiler.

Altı Tales boyu, -Bugu, Hun, Bayırku, Tongra, Sığı ve Kibi- hak ve görevlerde Dokuz Oğuzlar ile aynı hakka sahiptiler. Hanın ikametgahı Hanke ve Orhun nehirleri arasında idi. (34.373)

Göktürk Hakanlığı'nın güçlü ve muhteşem döneminde Uygurlar, gönüllü olarak bu devletin oluşumuna katılmışlardı. Fakat 600 yılından itibaren isyan etmeye daha meyilli hale geldiler. Bu durumu, Çin İmparatoru'nun gönderdiği hediyelerin sağladığından emin olabiliriz. 605 yılında Batı Göktürk Hakanı Çurın isyan edenlere karşı parlak bir zafer kazandı. Uygur Hanı, sağ kalan Uygurları Baykal Gölü'nden uzak olmayan Selenge ve Tola nehirlerinin sahillerindeki topraklara yerleştirdi. 630 yılında Doğu Göktürk Devleti, Çinliler tarafında işgal edildikten sonra, Uygurlar bu duruma rağmen, bağımsızlıklarını koruyabildiler. Hatta Tan İmparatorluğu'na karşı başarılı savaşlar yaptılar. Göktürk Hakanlığı'nın ikinci canlanış döneminde, Uygurlar yine gönüllü olarak imparatorluğun oluşumuna katıldılar. Uygurlar, bu dönemden sonra daha da güçlendiler, şehirler kurmaya başladılar ve aynı zamanda kültürlerini de yükselttiler.

Uygur beyleri, Göktürk Hakanlığı'nın önemli görevlerine getirilmeye başlandı. Toprakları doğuda batı Mançurya, batıda ise Çungarya ile çevriliydi. 742 yılında Uygurlar, Karluk ve Basmiller ile birlikte Göktürlere isyan ettiler ve onları yenilgiye uğrattılar. İktidara Uygurlar geldi ve Hakanlık, Uygur Hakanlığı olarak adlandırılmaya başlandı. 744 yılında ilk hakanları, Kutluk Kül Bilge Hakan oldu. Onon Nehri'nin sahilinde, Göktürklerin başkentini yeniden kurdu ve eski-yeni başkent Karakorum olarak adlandırılmaya başlandı.

Aynı yıl Hakan öldü ve onun yerine oğlu Moyan Çur (745-759) geçti. L.N. Gumilev; "Uygur iktidarına prens Şad Moyançur'un gelmesi nedense, halkın tepkisine sebep oldu. İsyan çıktı. İsyançıların başında Hakanın babası tarafından göreve getirilen ve kendisine rütbe verilen

Tay Bilge Tutuk vardı... İsyancılara Kitanlar ve Tatarlar da katıldılar... Fakat, Hakan'ın yanında anlı şanlı beyler vardı... İki günlük savaş sonucunda Moyançur, Kitanları ve Tatarları kaçırmaya mecbur etti. Kalanları ise kesin bir şekilde kendine bağladı" diye yazar. (34.374)

Moyan Çur, isyanı tam olarak ancak 755 yılında bastırdı ve Hakanlıktaki bütün boyları kendine bağladı. Uygurlar, düşmanlarını batıya, Peçeneklerin topraklarına kadar takip ettiler, ama Peçenekler onları topraklarına sokmadı. Uygurlar bu kadar ile yetinmek zorunda kaldılar. Kuzeylerinde oturan ve Uygurlara vergi veren Kırgızlar, elverişli bir ortam buldukları anda Uygurlara savaş açıyorlardı. İç isyanları bastırdıktan sonra Moyan Çur Kırgızları cezalandırmak istedi. Çünkü, bunun için elverişli bir ortam vardı. Şöyle ki, Tan İmparatorluğu Tibetliler ile Orta Asya'da savaşıyordu. Bu tarafa dikkat etmesi mümkün değildi.

Göktürkler, Orta Asya'dan çekildikten sonra Çin'in burada birkaç garnizonu kalmıştı. Tan ordusu bu sırada Araplarla savaşmaktan kaçınıyordu. Araplar ise, Orta Asya'daki gerçek düşmanlarının Türkler olduklarını anlamışlardı.

737 yılında, Sogd'da ve Haristan'da Araplara karşı isyan başladı. Horasan valisi Nasr ibn Seyyar isyanı kolayca bastırdı. Çünkü, esas rakibi olan Türgişler iç mücadele ile meşguldü. 747 yılında Çin ordusu Orta Asya'ya girdi. Sogdlular, Çin ordusunun, Araplara karşı yaptıkları mücadelede kendilerine yardım edeceğini zannediyorlardı. Ama, bu zanlarında yanıldılar ve Çinliler, Sogd şehirlerini yakıp yıkarak yağmaladılar.

Kuzeyden Orta Asya'ya Karluklar da girdi. 751 yılında Arap ordusu ile Çin ordusu Talas Nehri kenarında karşı karşıya geldiler. Savaşlar sonuç alamadan üç gün sürdü. Sonuç alınacağı anda, savaşın başından beri tarafsız kalan Karluk Türkleri, Arapların yanında yer alarak Çin ordusuna kanatlardan saldırdı. Bu saldırı savaşın kaderini tayin etti. Çinliler geri çekilmeye mecbur oldular.

Bu savaşın tarihi önemi, Çin'in Orta Asya'ya yerleşme niyetinin olsa kesin olarak önlenmesi idi.

Talas yenilgisinden sonra Tan İmparatorluğu parçalanmaya başladı.

Çin komutanı yarı Türk, yarı Çinli olan An Luşan, İmparatoru devirmek için askerlere çağrıda bulundu. Sınır boylarında yaşayan Çinlileşmiş Türkler bu çağrıya hemen katıldılar. Çünkü, Çinliler, onları kendilerinden kabul etmiyorlardı.

“İmparatorluğun bütünlüğü paramparça oldu. Hükümet isyana cevap olarak An Luşan'ın oğlunu idam ettirdi ve isyancıların üzerine, isyanı bastırmak için iki ordu gönderdi. Biri altmış bin kişilik, diğeri yüz on bin kişilik ordular, isyancılar tarafından darmadağın edildiler.” (37.392)

İsyancılar, İmparatorluğun doğu başkenti Loyan şehrini zorluk çekmeden zaptetti ve batı başkenti Çanan'a doğru hareket etti. İmparator, oğlu Li Hen'in lehine tahtından ayrıldı ve başkentten kaçtı. Fakat yeni imparatorun isyanı bastırmak ya da onlara karşı koymak için elinde yeterli kuvveti yoktu. Bunun için komşularına baş vurdu. Uygurlar ve Tibetliler bunu memnuniyetle kabul ettiler. Komşular, isyancıları yok etmekle, Çin ordusunu yok edeceklerini düşünüyorlardı. Düşman düşmandır. Bununla da iki komşu, bu suretle bağımsızlıklarını daha güçlendirebileceklerini zannediyorlardı. Ve kendilerini zengin ganimet de bekliyordu.

Önce Moyan Çur yardım için kendi şartlarını söyledi. Anlaşmada barış yapıldığı ve akrabalık ilişkisi kurulduğu şeklinde maddeler olmasını istiyordu. Bu anlaşma kesin olarak Uygurların, Çin İmparatorluğu ile aynı haklara sahip olduğunu gösteriyordu. Yeni İmparator, Moyan Çur'un bütün şartlarını kabul etti. Hem de Çin askerlerinin, Uygurların “Kurt başlı” bayrağına saygı göstermelerini emretti.

Hakan, 756 yılında akına çıktı. İsyancılar yenilerek geri çekildiler. Uygurlar, isyancıları her yerde takip ederek sıkıştırıyorlardı. Nihayet Uygurlar kesin sonucu aldılar ve İmparatorun tahtını, tacını kurtardılar. Son galibiyet üzerine Çin İmparatoru, Uygurlara her yıl yirmi bin metre ipek kumaş vermeyi üstlendi. 758 yılında İmparator kendi kızını Moyan Çur'a vererek onun hakanlığını tanıdı. İki devlet o günden geçerli olmak üzere eşit hukuklu sayıldı.

Fakat, Çin'de iç savaş sürüyordu. Uygurlar, İmparator'a yardım etmekle birlikte yağma ve talanı da akıllarından çıkarmıyorlardı. Gumilev bu konuda şunları yazar: "İç savaşın on yıl sürmesi sonucunda Tan sülalesinin gururu olan ordu, tamamen yok oldu. Yalnız küçük birlikler kaldı. Şehirler harabeye döndü. Halkın sayısı korkunç derecede azaldı. 754 yılında imparatorlukta yaşayan halkın 58 milyon 880 bin kişi olduğu biliniyordu. 764 yılında bu sayı 16 milyon 900 bin kişiye düşmüştü. Çin'in, Seddin dışında kalan topraklarını kaybettiğini gözden ırak tutmamak gerekir." (34.400)

Bu dönemin en önemli kervan yolu, Dunhan'dan Turhan'a, Çungarya'ya, oradan da Hazar Hakanlığı'na giden yoldu. Bu yolun büyük kısmı Uygur Hakanlığı'ndan geçtiği için, verginin büyük kısmını onlar alıyorlardı. Hakanlık zenginleştikçe edebiyata, tarihe, kültüre büyük önem vermeye başlandı. Moyan Çur'un akınları sonucunda komşularından güçlü rakibi kalmamıştı. Doğuda Kidanları, kuzeyde Kırgızları, kendilerine tam olarak bağlamışlardı. Karluklar esas güçlerini Orta Asya'ya doğru yöneltmişlerdi. Güneyde ise Çin tam olarak dağılmış bir durumdaydı.

Hakan Moyan Çur, 759 yılında ölünce yerine oğlu İdikan El Tunuş Alp Külyug Bilge Hakan (759-779) geçti. Tan imparatorluğu ile dostluğu sürdürdü. Çünkü, Çin ile ticaret büyük gelir getiriyordu.

Hakanlık siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesine ve gelişmesine rağmen manevi ve dini hayat çok karmaşıktı ve olumsuz bazı gelişmeler vardı.

İsyancılara karşı yapılan akınların birinde, Hakan, Lohan'da Mani dinini kabul etti.

Mani, bazı araştırmacılara göre Azerbaycan'da doğmuş ve tahsilini Babil'de yapmıştı. (42.416) Manicilik 240 yılında ortaya çıkmış olsa da, çok hızlı bir şekilde birçok devletin dini olmuştu.

Hakan, dört Mani rahibini yanına çağırdı ve onlara, bu dini Türklerin arasında yaymaları emrini verdi. Bu dönemde Manicilik devlet dini olarak ilan edildi. L.N. Gumilev'e göre Manicilik, dini dualizm, Budizm

ve Hıristiyanlığın karışmasından meydana çıkan bir dindir. “Bu öğretinin esasında inanç yoktu, bilgiler ise aynı zamanda hem mistik, hem de ateizmi kendinde topluyordu... İlk zamanlar Manilere çok konuşan, çenesi düşük insanlar gibi bakıyorlardı” (17.108)

Maniciliğe göre Tanrı kosmosta yoktur. Onun yerini ışık ve ebedi karanlık tutar. Mani öğretisinin esas özelliği ışık zerreciklerini materyallerden kurtarmaktan ibarettir. Bu öğreti ruhun başka bedene geçmesini kabul ettiğinden onun vasıtası ile ışık zerreciklerinin bu yolla kurtulduğuna inanmıyorlardı. Çünkü, Mani maddi dünyayı bütünüyle inkar ediyordu.

Sıradan Uygurlar ise Türk bahadırlarına dikilen taşlara inanıyor, Gök Tanrı'nın koruması altında olduklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmıyorlardı. Sadece Tanrı'nın onları kötü ruhlarдан kurtarabileceğini biliyorlardı. “Halk, baskı ile Mani dinini kabul etse de, Gök Tanrı'ya inancını koruyordu. Böylece, devletin yönetimi ile halk arasında uçurum oluşmaya başladı.” (17.181)

İslam'ın Bağdat'ta, Sasanilerde, Azerbaycan'da, Orta Asya'da yayılması ile ilgili olarak Uygur Hakanlığı'na Mani taraftarlarının akını başladı. Yavaş yavaş Manicilik, bütün komşularla olan ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Gün geçtikçe, Hakanlığın içindeki muhalefet de güçleniyordu.

779 yılında Hakan, yükselen Mani karşıtlığının kurbanı oldu. İsyan eden anlı-şanlı beylerden biri, Hakan'ın akrabası olan Ton Baga Tarkan idi.

İsyana başçılık yapan Baga Tarkan, Hakan'ı ve iki oğlunu öldürdü. Kendisi, Alp Bilge Hakan (780-789) adıyla hakan oldu. Ondan sonra iktidara gelen Külyud Kutluk Bilge Hakan (789-790) ve Kutluk Bilge Hakan (790-795) eski inanç sistemini yeniden canlandırdılar. Fakat, 795 yılında Karakurum'da yeniden isyan başladı ve Hakan devrildi. Yeni hakan, Alp Kutluk (795-805) önceki politikayı değiştirerek Maniciliği yeniden üstün duruma getirdi.

Alp Kutluk, Tibetlileri ve Karlukları mağlup ederek ordusunu Ferga-

na'ya kadar yürüttü. Sonra Kırgızları yendi. Fakat, Uygurların bu galibiyetlerine rağmen Hakanlık zayıflıyor, halkın Maniciliğe karşı mücadelesi güçleniyordu.

Uygur Hakanlığı'nın zayıflamasının ikinci sebebi ise Hakanların, Çin İmparatoru ile kurdukları dostluk idi. Hakanlar, İmparator ile akrabalık ilişkisi kurarlarsa, Hakanlığın güçleneceğine inanıyorlardı. Fakat, sara-ya gelen Çinli prensesler, beylerin arasını bozuyor, ayrılık ve münakaşalar yaratıyorlardı. 805 yılında Kutluk Bilge Hakan'ın yerine Kuçluk Bilge Hakan (805-821), onun yerine ise Kut Tegin geçti.

839 yılında Karlukların yardımı ve beylerin her yönlü desteği ile başkent ele geçirildi. Hakan intihar etti. Bu darbeden ve daimi karışıklıktan Uygurlar gittikçe zayıflıyorlardı. Kırgızlar ise, bir aksakalın çağrısı ile başkente saldırdılar, şehri ele geçirdiler, her yeri yakıp yıktılar, Hakan ve taraftarlarını idam ettiler. Uygurlar, şaşkınlık ve korku içinde neresi olursa oraya kaçmaya başladılar. Bir kısmı Tibetlilere, diğer bir kısmı ise Karluklara sığındılar.

Hakan'ın on üç kabilesi 841 yılında Ude Tekin'i Hakan ilan ederek Kırgızlarla mücadeleye başladı. Fakat, Ude Tekin, Kırgızlarla yaptığı savaş ve hayatını kaybetti.

Uygurların bir kısmı Nanşan'a gitti. Tibetlileri mağlup ettikten sonra, Büyük İpek Yolu üzerinde bulunan şehir kalelerini ele geçirdiler ve oraların sahibi oldular. 902 yılında ise Kançou prensliğini kurdular. Ticaret yolunun üstünde olan bu topraklar uğruna her zaman mücadele vardı. 982 yılında Tangutlar bu toprakları ele geçirmek için prensliğe saldırdılar. Aralarındaki savaşlar aralıklarla kırk altı yıl sürdü ve 1028 yılında Tangutlar, Uygurları kesin bir yenilgiye uğrattılar. Uygurların büyük kısmı güneye doğru kaçtı. Kaçamayanlar ise tamamen yok edildi. Kançou prensliğine Tangutlar yerleşti.

Turfan topraklarına yerleşen Uygurlar ise Turfan prensliğini kurdular. Komşuları doğuda Çin, güneybatıda Tibet ve Karluklar, batıda ve kuzeyde ise Kırgız ve Kimaklar idi. Başkentleri Beşbalık adını taşıyordu. 1029 yılında Uygurlar, Kara Hitaylar ile ilişkileri keserek gönüllü

olarak Cengiz Han'a bağlandılar. Uygur yazarları ve düşünce adamları Cengiz Han'ın kendisine, ondan sonra da torunu Kubilay'a hizmet ettiler. Turfan prensliği Kubilay'ın rakibi olan Noyonlar tarafından 1270 yılında yıkıldı. Dört yüz yıl var olan Turfan prensliği 1284 yılında tamamen tarihten silindi.

Karahanlılar

Orta Asya'da 8. yüzyıla kadar Türkler ve Sogdlar yaşıyorlardı. Sogdlar esas şehir halkını teşkil ediyor ve toprak işleri ile uğraşıyorlardı. Türklerinse esas işi havancılıktı. Kitlenin esas kısmı Fergana, Çaça ve Siriderya'nın aşağı kısmındaki topraklarda yaşıyorlardı. 894 yılında Peçenekler, Oğuzları Embi'nin kuzeyinden sıkıştırıldılar. Oğuzların bir kısmı bugünkü Türkmenistan topraklarına yerleştiler.

Daha büyük bir Türk boyu, Yedisu dolaylarında yaşamakta olan Karluklardı. 9. yüzyılda yerleştikleri topraklar diğerlerinden daha büyüktü. Doğu Türkistan'dan, Tarım nehrine kadar bütün topraklar onlara aitti. Yaptıkları göçler, daima İpek Yolunun kervanları ile paralel olur ve güneyden Issık Göl'ü geçerdı. Karlukların doğu sınırlarından, batı sınırlarına ulaşmak için otuz gün gitmek gerekirdi. Karluklar yedisu'ya, 766 yılında Türgişleri mağlup ettikten sonra yerleştiler ve ülkeyi tam olarak ele geçirdiler. Karluklar hem şehirlerde, hem de bozkır ve yaylalarda yaşarlardı. Karlukların büyük şehirleri Kulan ve Merke adını taşıyordu.

Orta Asya'daki ikinci büyük Türk boyu olarak Çiğilleri göstermek

mümkündür. Çiğiller, Issık Göl'ün tam kuzeydoğusunda yaşıyorlardı. Çiğiller çadırlarda yaşıyor, başlarına tüylü şapkalar takıyor, büyük baş hayvan, inek, at, koyun, öküz sürüleri besliyorlardı. Karluklar gibi, onların da şehirleri ve köyleri vardı.

Bu topraklardaki üçüncü büyük Türk boyu olarak Yağmalar yaşıyordu. Yağmalar, tüm Türk boyları içinde en medeni ve en savaşçı boy olarak tanınmıştı. Esasen Issık Göl'ün güneyinden Kaşgar şehrine doğru uzanan yönde yaşıyorlardı. Göç yerleri ise çok zaman Doğu Türkistan toprakları olurdu.

Yedisu topraklarının güneybatısında Türgiş boylarından olan Tuhsu ve Argular yaşıyordu. Yerleşik halk olan şehirliyle ile göçebeler arasında bu yıllarda ticari ilişkiler güçleniyordu. Göçebeler, bozkırda, yaylada yün, et, deri, süt ve başka hayvansal ürünler üretir ve şehirlerde bunları, tahıl, parça kumaş ve ziynet eşyaları ile değiştirirlerdi.

Karluklar Yedisu bölgesinde kendi devletlerini kurmuşlardı. Devletin başkenti Kara Orda idi. Uygur Hakanlığı'nın yıkılmasından sonra Karlukların yabgusu kendini ve boyunu Uygurların ardılı ve devamcısı ilan etti. Yabgu Bilge Kül Kadir Han, Karlukları, Çiğilleri, Yağmaları ve Türgişleri birleştirerek bir hakanlık kurdu. Daha sonra bu hakanlık, Karahanlı Hakanlığı olarak adlandırıldı. Devlette, Karluklar ve Çiğiller önemli görevler aldılar. Askeri işlerde ise daha çok Yağmalar görev alıyorlardı.

"Samaniler devleti her zaman Yedisu ve Kaşgar'ı işgal etmek istiyordu" (8.25.160) ama her defasında yenilerek geri çekiliyordu.

Kadir Han'ın ölümünden sonra onun oğlu Bazir Arslan, han unvanını alarak iktidara geldi. Bazir Arslan, Balasagun'u idare ediyor, küçük kardeşi Oğulçak Kadir Han ise Taraz'ı yönetiyordu.

893 yılında İsmail Saman (874-907) Taraz'ı zaptetti. Oğulçak, başkenti Kaşgar'a taşıdı. Kardeşinin oğlu Satuk Buğra da onun yanında yaşıyordu. Bir Müslüman Samani prensi Kaşgar'a sığındığı zaman Satuk Buğra, onunla iyi dost oldu ve İslam dinini kabul etti. (43.131)

İslam dünyası, Orta Asya'da ve Yedisu bölgesinde üç yü z yıldır, Türk-

lere İslam'ı kabul ettiremiyordu. Bu bölgede İslam'ın yayılmasının önünde en büyük engel Karluk, Oğuz, Türgiş, Çiğil ve Yağmalar'dı.

Fakat 910 yılında Satuk Buğra iktidara gelince, İslam'ı resmi devlet dini ilan etti. Abdülkerim adını aldı. Bu dönemde Karluklardan binlerce aile Satuk'un yolunu seçerek İslam'ı kabul etti. Bu olay ile Türk ve İslam tarihi değişmiştir. Gerileyen ve çöküntüye doğru giden Hilafet yeniden dirilmeye başladı. İslam bayrağı Türklerin eline geçtikten sonra Türkler sadece kendilerini değil yüz yıllar boyunca İslam dünyasını da temsil ettiler.

10. yüzyılın son yıllarında Karahanlılar, Orta Tyan-Şan'ı ve Yedisu bölgesini kendilerine tamamen bağladılar.

Karahanlılar, kuzeydoğuda Karakurum'da Basmlil ve Uygurlar ile, kuzeyde, İrtiş vadisi yakınlarında Kimaklarla savaşıyorlardı. Hakanlığın sınırları güneydoğuda Baykal gölünün çizgisi üzere bitiyordu.

955 yılında Satuk Buğra öldükten sonra onun yerine Süleyman Tonga, o ölünce de Harun Buğra Han iktidara geldi. Harun; Karluk, Çiğil, Yağma ve başka Türk boylarından oluşan güçlü bir ordu kurdu ve sınırlarını genişletmek maksadı ile Orta Asya'ya yürüdü.

Diğer tarata ise, Samanilere saldırmak için uygun şartlar ortaya çıkmıştı. İç çekişmeler Samanileri iyice güçten düşürmüştü.

"Karahanlılar iç çekişmelerden yararlanarak Maverâünnehir bölgesini zaptetme kararı aldılar. 990 yılında Harun Buğra Han sefere çıktı. Samanilerin kuzeybatısındaki İsficab (Çimkent yakınlarındaki şimdiki Sayram şehri) çabucak ele geçirildi." (8.44.507)

Ciddi hazırlıklardan ve Talas, Şaş, İlak eyaletleri Harun'un hakimiyetini tanıdıktan sonra; Harun, Buhara'nın üstüne yürüdü. Samani emiri İkinci Nuh, onun üzerine Türk asıllı komutanı Ayran'ı gönderdi. Fakat Ayran, yenilerek esir düştü. İkinci Nuh, Harceng yakınlarında ikinci defa yenildi, Buhara'dan çıktı ve Amuderya'yı geçti. Buğra Han, Buhara'yı savaşmadan aldı, fakat dönüş yolunda hastalanarak öldü. İkinci Nuh Buhara'ya döndü ama Harun'un ölümünden yararlanarak Karahanlılara saldırıda bulunmadı. Karahanlı tahtına Buğra Han'dan sonra

Ahmet Kara Han geçti ama iktidarın gerçek gücü, el beyi olan Nasr İbn Ali'de idi.

Nasr İbn Ali, 996 yılında Buhara'ya yürüdü. İkinci Nuh, Sebük Tekin'e yardım istemek için başvurdu. Sebük Tekin, Nuh'un ordusu ile kendisine katılması teklifinde bulundu. Bu, bir çeşit vassallık olduğundan İkinci Nuh bu teklifi kabul etmedi. Cevap olarak Sebük Tekin yirmi bin kişilik orduyu Buhara'ya gönderdi ve orada gerçek hakimiyetini kurdu ve daha sonra Nasr İbn Ali ile görüşmeler yapmaya başladı. Görüşmelerin sonucunda Siriderya havzasının bütünüyle Karahanlılara verilmesi kararını aldılar.

Nasr'ı, Semerkant'a vali tayin etti.

Bu konuda Barthold şunları yazar: "Anlaşmaya göre Sebük Tekin Amuderya'nın güneyinin ve Horasan'ın tek hakimi oldu. Böylece Samanilere Maveräünnehir'in merkez kısmı kaldı." (43.324)

999 yılında Mahmud Gaznevi (Gazneli Mahmud) Horasan'a sefer düzenledi ve oranın tam hakimi oldu. El beyi Nasr, Samani sülalesini yok etme kararı aldı. 999 yılında hiçbir direnişle karşılaşmadan Buhara'ya girdi.

1001 yılında Mahmud Gaznevi, Nasr İbn Ali ile sınırların belirlenmesi konusunda anlaştı. Esas sınır çizgisi Amuderya nehri sayıldı. Böylece iki büyük Türk devletinin sınırları tam olarak belirlendi. Karahanlıların toprağına, Kaşgar'dan Amuderya'ya kadar (buraya Doğu Türkistan'ın bir kısmı dahildir) Yedisu bölgesi, Şaş, Fergana ve Sogd dahildi.

Kuzey Hindistan'dan başlayarak Hazar Denizi'nin güney sınırları, bugünkü Afganistan ve İran'ın kuzeydoğusu, Gaznelilerin toprağı sayıldı. El beyi Nasr, Gazneli Mahmud'un Hindistan'a sefere çıktığı haberi alırmaz 1006 yılında Horasan'a saldırdı. Ordusunun bir kolu Cafer Tekin'in komutanlığı altında Belh'i, diğer bir kolu ise Subaşı Tekin'in komutası altında Herat'ı işgal etti. Gazneli Mahmud, Hindistan seferini yarım bırakarak Horasan'a döndü. Ve Karahanlıları takip etmeye başladı. El beyinin ordusu Amuderya'nın karşı sahiline çekildi. Fakat, Nasr bununla yetinmedi. 1008 yılında kırk bin kişilik bir ordu ile

Belh'e hareket etti. Onu, Belh yakınlarında Gazneliler karşıladı.

Savaş başladı. Karahanlılar kara giysiler içinde "Ur(a)" yani "Vur" diye bağırıyorlardı. Bu bağırutlar aynı zamanda kurt uluması gibi çıktığından Gazneliler önce biraz geri çekildiler. Fakat, Gazneli Mahmud beş yüz fili savaş alanına sürdü. Bu filler savaşın kaderini tayin ettiler. Çünkü, Karahanlılar fillere karşı savaşmayı bilmiyorlardı. Karahanlılar yenilgiye uğradılar ve bundan sonra Horasan'a bir daha hücum edemediler. Bu yenilgiden sonra Karahan Hakanlığı'nda fikir ayrılığı ortaya çıktı. El beyinin büyük kardeşi Tugan Han, kendi kardeşine karşı Gazneli Mahmud ile bir anlaşma imzaladı. Nasr İbn Ali, kardeşini cezalandırmak istediye de, çok güçlü kar yağışı onu bu düşüncesinden vazgeçirdi. Tarafların her ikisi de Gazneli Mahmud'a elçi gönderdi. Mahmud, iki elçiyi de hoş karşıladı.

Kaşgar'dan Amuderya'ya kadar olan bütün topraklar Karahanlıların sayılıyordu.

Hakanlık'ta en büyük makam, Hakanın kendisine aitti. Ondan sonraki basamakta ilik ve beyler vardı. Bunlar "Akkemik" kategorisinden, yani "temiz" Türklerden sayılıyordu. İpek ve atlas çadırlara, saraylara, ordu ve karargaha, kasırlara sahiptiler. Devlet ayrıca eyalet ve şehirlere bölünüyordu ve onların başında Karahanlı sülalesinden biri ilek han unvanıyla bulunurdu.

İmamların, seyitlerin, şeyhlerin devlette nüfuzu çok yüksekti. İlek hanın yanında vezir, vekil ve seçilmişler vardı. Şehirlerin yönetim sisteminde vali, reis, muhtesip görevleri önceleri olduğu gibi yine vardı. İç güvenlik ve iç düzen, bozkırda, şehirlerden farklı olarak kabile başkanları aracılığı ile sağlanıyordu. Bunlara, Hakanlık'ta ilçesi başı adı verildi. Beylik, varislik yolu ile birbirine geçirdi. Göçebeler arasında en büyük görev Beylerbeyi ve Uluğbey (büyük bey) görevi idi. Bunlar han görüşmelerine katılır ve çok zaman ordunun bir kısmına komutanlık ederlerdi.

Ağacanov, Yusuf Balasagun'a dayanarak şunları yazar: "Sıradan soydaşlar, Aratlar, beylerin kanatları ve lelekleri (kuşların kuyruklarındaki

uzun tüyler) idi. Nasıl kuşlar, kanatları ve lelekleri olmadan uçamazlarsa, beyler de kanatları ve lelekleri olan sıradan soydaşlar olmazsa başarılı olamazlardı. Bu sıradan soydaşların içinde varlıklı olanlara bay (varlıklı), orta halliye Urta, fakirlere ise Çigay, yoksul diyorlardı.” (45.168)

Karahanlıların üretim faaliyetlerinde esas olarak hayvancılık ve özellikle de atçılık önemli rol oynardı. Göçebeler seçilmiş atları, yilkıyı savas için hazırlarlardı. Aynı zamanda ordunun humus, süt, yün, peynir ve başka ihtiyaçlarını da hazır hale getirirlerdi.

Kıpçakların, Karlukların, Çigillerin kadın ve kızları büyük bir ustalıklı ile çeşitli ipler eğirir, elbiseler diker, halılar dokurlardı.

Karahanlılar, halkların kültürlerinin birleştirilmesinde önemli rol oynuyorlardı. Ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulmasına ve geliştirilmesine göçebeler de katılmaya başladılar. Buhara, Semerkant, Taşkent, Tirmiz, Merv, Urgenç gibi büyük şehirlerde sanatçılık ve bilim durmadan geliyordu.

11. ve 13. yüzyıllarda Karahanlılar Devleti'nde, esasen Türk boylarından Karluklar, Oğuzlar, Gutlar, Çigiller, Yağmalar ve başka halklar yaşıyordu. Türk boyları yavaş yavaş genel Türk dilini şekillendirmeye ve yaygınlaştırmaya başlamışlardı.

Hakanlıkta Tacikçe şiirler de yazılmasına rağmen, önemli Türkçe eserler ortaya çıkmaya başlamıştı. 1069 yılında Yusuf Has Hacıp (Balasagunlu Yusuf) “Kutatgu Bilik” isimli eserini Türkçe yazmıştı. Aslen Karahanlı Türklerinden olan Yusuf Has Hacıp'in, 11. yüzyıl Türk dilinin linguistiğinde ortaya çıkan soruların cevaplandırılması için yazdığı “Kutatgu Bilik” çok önemli ve tarihi bir eserdir. Aynı zamanda tarihi kaynaklar için yeri doldurulamaz bir değerdedir.

Bu dönemde Türkçe şiirler yazan Ahmed Yugnaki, şiirlerini manevi-yata ve terbiyeye hasretmişti.

Yine aynı dönemde yaşayan ve muhteşem bir eser ortaya koyan Kaşgarlı Mahmud'u, bu dönem yazarları arasında, en ön sıraya koymak gerekir. “Divan-ı Lugat-it Türk” eserini ortaya koyan Kaşgari, bütün Türk boylarının adlarını, lehçelerini, şivelerini, örf, adet ve geleneklerini, gi-

yim tarzlarının özelliklerini kaleme alarak on birinci yüzyıl Türklerinin muhteşemliğini göstermiştir. Kaşgarlı Mahmud, bu eseri ile, dünyada ilk defa bir sözlük yapmayı başarmıştı. Bu eseri meydana getirebilmek için Kaşgarlı, bütün Türk dünyasını gezmiş, linguistik, etnografik ve tarihi belgeler toplamıştır.

Türklerin İslam'ı kabul etmesi, önceleri devlet ideolojisine olumlu etki ederek, geliştiriyordu. Sonralarıysa yeni dinin kabulü, onların yaşam şekline ve adetlerine olumsuz etki yapmaya başladı. İslam'ı kabul etmekle atalarının eski dinini unutup, Türk milli adet ve geleneklerini akıllarından çıkarıyorlardı. Milli duygular zayıflıyor, milli ideoloji, dini ideolojiye dönüşüyordu. Halk anlamını bilmediği kelimeler ve dille dua ediyor, ibadet ediyordu. Türk adet ve gelenekleri, Türk dünya görüşü, yerini Arap adet ve geleneklerine, Arap dünya görüşüne bırakıyordu. İslam'ı kabul ettikten sonra Türkler alfabe değiştirerek Arap alfabesine geçtiler. Türk yazısı aracılığı ile Türk Gök Tanrı'sını idrak etmek hafızalardan çıkıyordu. Yeni nesil, eski kültürün tarihi ve milli köklerini yitirmekle, atalarından gelen adetleriyle, kendi geçmişiyle ilgisini kesiyordu. Taş kitabelere yazılan yazıları, okuyamaz hale gelmişlerdi.

Böylece dinin değiştirme ve Arap alfabesine geçiş, yaşamsal değerlerin, kuralların ve davranışların Türk dünyasında değişmesine neden oldu.

Bu değişimin sonucunda Türkler, gücün, enerjinin kaynağından mahrum oldular. Çünkü, bu kaynak, kendini tanıma ve milli ruhu açığa çıkarma görevini yerine getiriyordu. Savaşçı ruh zayıfladı. Müslüman Türkler, Tanrıca Türklerden sık sık darbeler yemeğe başladı. Din adamları da artık devlet işlerine karışıyorlardı.

1018 yılında Tugan Hakan ölünce, yerine kardeşi Arslan Han geldi. Nasr İbn Ali öldüğü zaman Muhammed İbn Ali tahtın sahibi oldu. 1034 yılında eyalet hakanları arasında bir sıra anlaşmazlık ortaya çıktı. Kaşgarlı Mahmud, bu durumdan yararlanarak Maveräünnehir'e asker gönderdi. Kaşgarlı Mahmud, bu toprakları Ali Tekin'den alarak Kadir Han'a vermek ve onu kızı Zeynep ile evlendirmek istiyordu.

Ali Tekin, bozkıra, Selçukluların yanına kaçtı. Fakat Mahmud, Selçukluların üstüne de ordu gönderdi. Ali Tekin oradan da kaçmak zorunda kaldı.

1034 yılında Ali Tekin öldü.

1042 yılında Karahanlı Hakanlığı iki kısma bölündü. Doğu Hakanlığı'nı Arslan Han, batıyı ise Buğra Han yönetiyordu. Batı Hakanlığı da kendi içinde yine Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştü. Doğu Hakanlığı'nı İbrahim İbn Nasr, Arslan Han unvanı ile; Semerkant'tan, batıyı ise Muhammed İbn Nasr, Buğra Han unvanı ile Buhara'dan yönetiyordu.

Doğu Karahan Hakanlığı'nda 1057 yılında iki kardeş; Süleyman Arslan Han ile Muhammed Buğra Han arasında savaş başladı. Buğra Han, savaştan galip çıktı. Fakat, aradan on sekiz ay geçmeden onu zehirleyerek öldürdüler. 1058 yılında, onun oğlu İbrahim Han, tahta çıktı. 1060 yılında Batı Hakanlığı bu durumdan yararlanarak Şaşa'yı, Binkend'i, Ahsiket'i, Uzgendi'yi, Kuz Ordu'yu kendi topraklarına kattı. İbrahim Han, bu savaşlar sırasında öldü. Yerine Mahmud Tuğrul Han geçti. 1068 yılında Batı Hakanı Tamgaç Han öldükten sonra, daha önce kaybettiği toprakları yeniden geri aldı.

1074 yılında Doğu Karahanlılar da yine ikiye bölündü: Doğu ve Batı. Batı'yı Tuğrul Tekin, Doğuyu ise Hasan Buğra Han (1074-1102) yönetmeye başladılar. Onun yönetimi altında, Kaşgar, Hotan, Yarkent ve başka şehirler vardı. Doğu Hakanlığı onun döneminde kültür ve medeniyet alanında kendisinin en yüksek seviyesine ulaştı. "Kutadgu Bilik" eseri ona ithaf olundu. Onun ölümünden sonra iktidara oğlu İbn El Hasan geldi. İbn El Hasan, Doğu Hakanlığı'nda sonuncu bağımsız hakan oldu. Kara Hitaylar, Kanglı ve Kıpçakların yardımı ile Balasagun'u ve Yedisu bölgesini 1082 yılında zaptettiler. 1137 yılında Kurhan Eley Ta Şi, Kaşgar'ı ve Hotan'ı ele geçirdi. Fakat Hakan'a zarar vermedi ve onu vassal olarak yerinde tuttu. 1210 yılında Doğu Hakanlığı ortadan kalktı.

Batı Karahanlı Hakanlığı'nda ise Tamgaç Han yasa koydu ve güven-

lik sağladı. Eşkiyalar, soyguncular ve hırsızlar ondan korkuyorlardı. Bir defasında hırsızlar, Semerkant şehrinin duvarlarına "Biz, soğan gibiyiz. Ne kadar kesersen o kadar çoğalacağız, büyüyeceğiz" diye yazmışlardı. Tamgaç Han da aynı duvarın üzerine "Ben, burada bahçıvan gibi duruyorum. Siz, ne kadar büyürseniz büyüün, ben de kesmeye devam edeceğim" diye yazdırdı. (25.192) 1068 yılında Tamgaç Han'ın ölümünden sonra iktidara gelen Şems el Mülk Nasr'ın döneminde, Buhara ve Semerkant'ta iç çekişmeler başladı. Tamgaç Han'ın çocukları arasındaki çekişmelerden Şems el Mülk galip çıktı.

Selçuklu Sultanı Alp Arslan'a 1072 yılında yapılan suikastten sonra Karahanlı Hakanı Tirmiz ve Belh şehirlerini almayı başarsa da, Alp Arslan'ın yerine geçen Melikşah (1072-1092) çabucak işgal edilen yerleri geri aldı. Şems el Mülk'ün ölümünden (1080) sonra, Ahmed Han'ın, -ki kız kardeşi Melikşah'ın hanımı idi- Melikşah ile olan ilişkileri bozuldu. Fakat, siyasi düşünceler daha önemli olduğu için Melikşah, Buhara ve Semerkant'ı işgal etti ve Ahmet Han'ı esir aldı. Yapılan görüşmelerden sonra, tahtını ve tacını ona geri verdi. Ahmet Han, Semerkant şehrine döndükten sonra 1095 yılında kendisine bir suikast düzenlendi. Ahmet Han'ın ölümü ile Karahanlılar devletinin çöküşü başladı. Her ne kadar Arslan Han'ın döneminde (1102-1130) bağımsız politika yürütmek istedilerse de sonuçsuz kaldı. Çünkü Han, dünyevi iktidarı ele geçirmeye can atan İslam din adamları ile vuruşmak zorunda kaldı. Hastalandığında iktidarı oğlu Nasr'a verince yeni han, din adamları tarafından öldürüldü. Bunun karşısında Arslan Han, Sultan Sencer'den yardım istedi. Sultan Sencer, yardım gönderme yerine Semerkant'ı işgal etti. Aynı yıl Arslan Han öldü. (1030) Her ne kadar, bundan sonra da devleti Karahanlı sülalesi yönetse de, bağımsız politika yürütemiyorlardı. Karahanlı yöneticilerinin tümü, gücünün zirvesinde olan Sultan Sencer'e bağlı idiler.

1138 yılında Kara-Hitaylar, Hocend etrafında Karahanlılara ağır bir darbe vurdular. 1141 yılında Karahanlıların yardımına Sultan Sencer geldi. Bu sefer Kara Hitaylar, birleşik orduyu yendiler ve her evden bir dinar vergi alarak Balasagun'a döndüler. Fakat işgal ettikleri toprakları,

kendi topraklarına katmadılar. Yavaş yavaş Orta Asya'daki Karahanlılar Devleti tarihe karışıyordu. Yerine küçük feodal ülkeler ortaya çıkmaya başladı.

1212 yılında Semerkant'ta isyan çıktı. Bunu duyan Harezmi Şahı, Semerkant'a ordu sevketti. Şehri aldıktan sonra üç günlük yağmaya izin verdi. Son Batı Karahanlı Osman'ı idam ettirdi. Böylece 1212 yılında Batı Karahanlı devleti ortadan kalktı.

Kimak, Guz ve Kumanlar

L.N. Gumilev; "Kimaklar garip bir etnostur. Devletleri üç yüz yıldan (9-11.y.y.) çok yaşamasına rağmen, ne ecdatları ne de varisleri hakkında hiçbir bilgi yoktur...

Bu kadar büyük bir devletin halkıyla birlikte yok olmasının sebebi açık değil. Kimak devletinin, Orta Asya göçleri sırasında ortadan kalktığı zannedilmektedir..

Bu da şüphelidir ama biz, ortaya başka bir soru koyalım: Altay dağlarının taygasında ve geniş bozkırda yaşayan halk nereye kayboldu ? Buralara kadar Orta Asya göçebeleri de gelmemişlerdi. Niçin,bugün Kazaklar arasında bir tek sülale, Kimakları kendi ataları saymamaktadır?" diye yazar. (17.193)

Burada, Orta Asya'yı ayıran dağ silsilesinin batı kısımlarında, ikinci ve yedinci yüzyıllar arasında, Avrupa'ya gitmekten vaz geçen Hunların torunlarının yaşadığını kaydetmek gerekir. 6. ve 9. yüzyıllar arasında onlara Çuy halkı deniyordu. Bunların bir kısmı -Türk Şatolar- Çin topraklarına giderek Tian sülalesi için savaşmıştır. Geride kalan Çumukun

boyu, Tarbagatay ve Altay'ın batısına yerleşerek bağımsızlıklarını korudular. Tarihçi Kardizi, bu yerlerde Kimakların yaşadığını yazar. (46.53-55) Çin coğrafyacıları tarafından "Çumukun" adı gibi "Kimak" adı da bilinmiyordu. Çünkü, dokuzuncu ve on birinci yüzyıllar arasında bu topraklara yapılan göçler hiçbir yere yazılmamıştır. O zaman, her iki kaynak da aynı boydan bahsediyor demektir. Savinov bu konuda; "Kimak devletinin topraklarında sadece Kimaklar değil, onlarla birlikte Ugor-Samoyedler, Tinglingler ve Sakların varisleri de yaşıyordu" diye yazar. (47.117)

Batı Türk Hakanlığı yıkıldıktan sonra 808 yılında Çuy boyunun bir kısmı Doğu Kazakistan'a ve Batı Sibiry'a gitti. Yeni devlet kuruluncaya kadar kendi içinde yaşadı. Gumilev; "Fars tarihçisi... Kardizi on birinci yüzyılda, 1049-1058 yılları arasında Kimakların genelogiyası hakkında efsanevi haberler tertip etmiş... Tatarların reisinin kendinden sonra iki oğlu kalmıştı; büyük oğul, iktidarın sahibi olmuştu. Küçük ise onu oradan nasıl indireceğinin hesaplarını yapıyordu. Küçüğün adı Şad idi. Büyük kardeşine suikast hazırladı, ama başarılı olamadı. Durum böyle olunca, küçük kardeş, hanımını ve prens oğlunu da alarak kaçtı. Öyle bir yere geldi ki, orada bir çok ağaç ve av kuşları vardı. Her gün o sevgilisi ava gidiyor, et elde ediyor, kendilerine deriden elbise yapıyorlardı. Daha sonra bunların yanına akrabalarından yedi Tatar geldi... Bu adamlar, sahiplerinin at sürülerine bakıyorlardı... Onları gören prens çadırından çıktı ve onlara 'İrtiş! -yani durun!' dedi. Buradan akan nehir bu suretle İrtiş adını aldı. Onlar prensi tanıdılar ve durdular. Çadırlarını oraya kurdular.

Avdan dönen Şad onları misafir etti. Onlar kışa kadar orada kaldılar. Kar yağmaya başladığı zaman, aralarından bir kişi, boylarından haber almak için geriye gitti. Boylarının olduğu yere gidince, oranın talan edildiğini, her şeyin darmadağın olduğunu, insanların öldürüldüğünü gördü. Baskından kurtulanlardan bazıları dağlardan bu adamın yanına geldiler. O adam, gelenlere Şad'ın durumunu anlattı. Hepsi onunla birlikte İrtiş'e gittiler. Orada Şad'ı reisleri gibi selamladılar ve ona saygılarını bildirdiler. Başkaları da bu haberi duyunca, onlar da geldiler. Yedi

yüz kişi oldular. Uzun müddet onlar Şad'ın yanında hizmette kaldılar. Sonra sayıları çoğaldı, dağlara yayıldılar ve yedi boy yarattılar..." diye yazar. (17.195-196)

10. yüzyılda kurulan Kimak Devleti, düşmanlarından doğa ile korunuyordu. Kuzeyden tekdüze Sibiryaya taygası, doğudan yüksek Altay dağları, güneyden savaşçı Orta Asya devletlerinin önünü Bet-Pakdala sahrası kapatıyordu. Batıdan, Urallardan ise ülkeyi Emba kadar zorlu geçilen bir sahra çeviriyordu. Bu yüzden Kimaklar gayet sakin bir hayat sürüyorlardı. Bu da, etnosun dağılması için yeterli bir sebepti. Onuncu yüzyılın sonunda Kıpçaklar, onlardan ayrıldı. Batıda Karadeniz bozkırlarında yerleştikten sonra "Kuman" adı altında meşhur oldular. Ruslar ise onlara "polovtsi" derlerdi. Kimak ülkesi, küçük ve büyük baş hayvanlar, kıymetli kürkleri ve cesur savaşçılarla dolu idi. On ikinci yüzyılda meydana gelen göçler ve diğer olayların, onları pek rahatsız etmeden geçmesine rağmen devlet bir anda çöktü. Tarihçiler, bu meseleyi bir türlü açıklayamıyorlar.

Gumilev bu olayı şöyle açıklıyor; "...Hunların varisleri yaşlı idi. M.Ö. 3. yüzyılda onlarda "kalkma" (yükselme) evresi yaşanmaya başladı. 11. yüzyılda ise obskurasiya (tikanma) evresine girdiler. Bu, Kimak devletini kuran boyların subpassioner olması demekti. Kıpçaklar burada istisna idiler. Ve onlar bu çağı geride bırakmayı bildiler." (17.197-198)

11. yüzyılda Kıpçaklar, Kiev'in sınırlarında görünmeye başladılar. Kimak birliği ise parçalandı. Halk kurtuldu, etnos ise sistem gibi yok oldu.

1129 yılında Kimaklar Çungarya'ya girdikleri zaman, Elyuy Daşı Han, ordusunu Kimaklar ile gençleştirdi ve onların yardımı ile Sultan Sancar'ı yendi. Yedisu bölgesindeyse Kara Kitan devletini kurdu. Kimaklar kayıtsız ve şartsız yeni iktidarı kabul ettiler.

Kimaklar kırıma fazasına kadar yaşamadılar. Onlar, komşu boylar tarafından içlerinde eritildiler. Sağa sola savruldular. Subpassionerler ise savaşmaya gittiler. Artık, 11. yüzyılda Hazar ile Aral arasında Kimaklar değil, Guzlar hüküm sürüyordu.

M.Ö. 6. yüzyılda Aral-Hazar eyaletlerinde, Sakların bir kolu olan Messagetler yaşıyorlardı. M.Ö. 2. yüzyılda Hazar'ın sahillerinde Sarmatlar, miladın ikinci yüz yılında ise Alanlar yerleşmişlerdi. Sonuncusunu, yani Alanları, Hunlar Volga Nehrine doğru sürdüler.

6. yüzyılın ortalarında Türkütler, Volga topraklarını zaptettiler. 10. yüzyıl yazarları bu yerlerde yaşayan iki halkın, Guz ve Peçeneklerin adlarını verir. Gardizi ve K. Bakryanarodnoy; Guzların ve Peçeneklerin yaşayışlarını tasvir ederler.

Guzlara, sosyal yaşamda, aksakallar önderlik ediyordu. Genelde başçılık, kabileler arasında mütemadi olarak birine geçiyordu. Yalnız askeri sefer zamanında herkes, seçilen başbuğa tabi olurlardı. Guzlar, Ural havzasında yaşıyorlardı. Burası, tayga ile bozkırın kesiştiği bir yerdi. Üretimleri kısıtlı idi, çünkü, hayat tarzları sadece doğaya dayanıyordu.

Balkaş ile Aral arasında güneyde Kanglı devleti vardı. Halkı ise "Kang+er>(Kanger) Kenger olarak adlandırılırdı. Fakat sekizinci yüz yıldan sonra onlara "pazınak", Yunanca Peçeng demeye başladılar.

Bunlar, Guz ve Kıpçaklara işbirliği yapmıyorlar, aynı yola gitmiyorlardı. Her üç etnos da antropolojik bakımdan Avrupa tipinde, Türk dili ve savaşçı olsalar da, agresif değildiler. Onların topraklarına yabancıların baskın yapma ihtimali yoktu. Çünkü Araplar, böyle uzak bozkırlara gelemezdi. Hazar Hakanlığı ise düzlükte halkı ile rahat yaşamak istiyordu. Uygurlar ise Tibetlilerle savaşıyorlardı.

Onuncu yüzyılın ortalarında Guzlar Orta Asya'da yaşayan Peçenekleri ve İrtiş nehrinin sahilinde yaşayan Kimakların Bayundur boyunu kendilerine bağladılar. Guz devleti güneydoğuda Taraz (bugünkü Cambul), Şaşa (Taşkent), güneybatıda Üst Urta vilayetlerinin sınırları ile çevriliydi. Kuzeyinde ise Ural'ın dağ kütlesinin başlangıcına kadar olan yerler ve Sarısu havzası Guzların toprakları olarak kabul ediliyordu. Bu devlet güneyde Harezmi ile, kuzeydoğuda ise Kıpçaklar ile devamlı savaş halindeydi.

L.N. Gumilev; "Kötülük ve bedbahtlık beklenmedik bir zamanda gökten geldi. 9. ve 10. yüzyıllarda Avrasya'ya büyük bir kuraklık geldi.

Bu durum yüz yıldan fazla sürdü. Bölgeyi diriltecek siklonlar kuzeye gitmeye başladılar. Söylendiği gibi, büyük olmasa da, bozkırda her zaman savaş vardı. Bu savaşları sürdürebilmek için atlara yem olacak ot, savaşçıları doyurmak için de koyun sürüleri çok gerekli idi. Bunların var olması savaş kazanmayı güçlendirirdi. Kuraklık otun gelişmesini engellediği için ya galibiyete itici bir güç olur, ya da göçebe halklar arasında süren savaşı durdurur" diye yazar. (17.201)

Uzun süren kuraklık bozkırı çöle çevirdiği için Kengerler kendi vatanlarını terk etmeye mecbur oldular. Bir kısmı Harezmi topraklarına yerleşerek Müslümanlığı kabul etti. Bunları "Kanglı" olarak adlandırdılar. Diğer bir kısmı ise Karadeniz sahillerine yerleşti. Uzun zaman bağımsızlıklarını koruyabildiler.

Guzlar da kuraklıktan büyük zarar gördüler ve eziyet çektiler. Onların bir kısmı Amuderya'nın yukarı kısmına, diğer bir kısmı Volın'a göç ettiler. Düşmanın sonuçlandıramadığı bir sorunu, kuraklık halletti ve sonuçlandırdı. Guzlar, birbirlerine düşmanlık yapan etnoslara bölündüler. Bu etnoslardan biri Tork, diğeri ise Müslümanlığı kabul ettiğinden Türkmen olarak adlandırıldı. Böylece bu eski etnos da parçalandı.

Guzların içinde, Guzlarla birlikte Sarmat ve Alanların varisleri, Ugorlar, Orta Asya Peçeneklerinden kalanlar, Bayaut, Bayandur ve Galiler de vardı.

Gumilev'e göre Guzlar, eski Turanlıların, Sarmat ve Alanların varisleridir. (17.200)

Bu, Guzları onuncu yüzyılda yaşlı bir etnos olarak kabul etmek gerekir. Bu şekilde inersiya (atalet) evresinde yaşayan bir etnosu dağıtmak ve parçalamak için, dışarıdan küçük bir baskı yeterlidir. Bu baskı kuraklık oldu. Guzların bir kısmı Müslümanlığı kabul ettikten sonra Türkmen olarak adlandırıldı. Müslümanlığı kabul etmeyenler ile bunlar arasında düşmanlık ortaya çıktı. İslamı kabul etmeyen Guzlar, Rus salnamelerinde Torklar olarak adlandırılacaktı.

On ikinci yüzyılda Torklar büyük bir kitle halinde Dinyeper'e doğru gittiler. 1060 yılında Knez Vsevolod'a yenilen Torklar, 1064 yılında Ma-

kedonya'yı ve Frigya'yı talan ederek Konstantinopol (İstanbul) önlerine kadar geldiler. İmparator onlara büyük miktarda haraç vererek geri gönderdi.

Torkların çoğunluğu yolda salgın hastalıktan (sıtma) öldü ve ya Bizans kılıcı ile öldürüldü. Geride kalanlarsa Kiev ve Volın knezliklerine yerleştiler.

1116 yılında Kumanlar, Torkları kendilerine bağladılar. Bundan sonra Torkların (Guzların) adları tarihte yalnız Volın knezinin savaşçıları olarak geçti.

11. yüzyılın ortalarında Kıpçaklar, yani Kumanlar, Kimaklardan ayrılarak batıya doğru hareket ettiler. Guz topraklarından geçerek Don, Dinyeper, Dinyester nehirlerinin aşağı kısımlarında kendilerine yeni bir vatan seçtiler. Burada onları Kuman, yahut "Polovtsi" olarak adlandırmaya başladılar.

L.N. Gumilev; "Çinliler Kıpçakları sarışın ve mavi gözlü olarak tasvir ederlerdi. Kökence Kıpçak olan Memlük Sonkar sarışındı. Macaristan'da, Kumanların varislerini 'Çango' diye çağırırlar. Bunlar, mavi gözlü ve sarışındırlar... Kıpçaklar Avrupa tipli ırktan Tingling halkından türemişlerdir. Onlar Bürünc Ovasında, Altay'da yaşıyorlardı." (17.205)

Kıpçakların Bürünc Ovasında kendi kültürleri ve medeniyetleri vardı. Altay'da bulunan mezarlar bunun ispatıdır. Ama on birinci yüzyılda bu eski medeniyetin büyük bir kısmını unutmuşlardı. Bunun sebebi, Kuman etnogenezinin seviye düşmesine uğraması ve etnosistemin dağılma arifesinde olmasıydı. Kumanların hanı, gönüllü akına çıkan savaşçıların başkanı idi. Bu da üç-beş bin savaşçıdan fazla olmazdı.

Doğaldır ki, böyle bir durumda uluslararası politikadan bahsetmek mümkün olmazdı. Hatta eğer Han komşularından birisi ile anlaşma yapsa, askerleri hemen o komşunun topraklarını talan eder, yakıp yıkar-
dı. Bu yüzden, Kumanların hiçbir komşusu onları sevmiyordu.

Bu evrede passionerlerin sayısı her zaman azalır. Çünkü, passionerler komşulara değil, kendi hükümetlerine gereklidir. Her ne kadar köle ticareti passionerliğin derecesini aşağıya düşürse de, komşuları Kumanla-

rı köle olarak satmaktan büyük gelir elde ediyorlardı. Bu yüzden iki yüz yıl zarfında Kuman etnik bütünlüğü yavaş yavaş ortadan kalktı ve bu da etnik dayanıklılığın derecesini azalttı.

Fakat, passionerliği yüksek olan bir ülkeye, mesela Gürcistan'a, Bizans'a, Azerbaycan'a, Mısır'a Kumanlar geldikleri zaman, onlar kendilerini gösterebilirlerdi. Kuman köleler ve paralı askerleri, bu ülkelerde değerliydi. Bunlara, çok zaman da sorumlu görevler verirlerdi. Bu etnosun bütünlüğü için öldürücü bir durumdur. Bugün Kumanlar artık yoktur ama varisleri her yerdedir.

Selçuklular

Selçukluların esas kısmını Oğuz boyları teşkil ediyordu. Siriderya ve Karatay Dağının eteklerinde yaşıyorlardı. Yarı göçebe ve göçebe bir yaşam sürüyorlardı.

10. ve 11. yüzyıllarda Oğuzlar, birçok boy ve kabilelere ayrılmışlardı. Önceleri yirmi dört boy idiler. Kınık, Bayundur, İva, Salur, Avşar, Beydilli, Bayat, Umur, Yazgır, Karabulak, Alkabulak, Tekeli, Kaçar gibi isimleri olan bu boylar Selçukluların esasını teşkil ediyorlardı. Sağ kenar BUZUK (büyük), sol kenar ise ÜÇÜK (küçük) olarak adlanırdı.

“Oğuz devletinin başçısı yüksek iktidar idi ve Yabgu unvanını taşıyordu. Yabgunun güçlü bir iktidarı vardı ve bu iktidar ‘kül-erkin’ adını taşıyordu. Beylerin ve komutanların meclisinde seçiliyordu... Yabgu’nun ölümünden sonra onun yerine büyük oğlu geçerdi. Yabgu’nun hanımı ‘hatun’ unvanını taşır ve sarayda önemli bir rol oynardı.” (45.25)

Oğuzların esas geçim kaynağı hayvancılıktı. Kışın Siriderya’nın aşağı kısımlarında kışlıyor, yazın ise Hazar Denizi’nin sahilindeki yaylalara göç ediyorlardı. At, deve, koyun, keçi ile büyükbaş hayvan besliyor ve

çoğaltıyorlardı. Hayvandan alınan iç yağı, hem bitkisel yağların yerini tutuyor, hem de mum yerine aydınlatmada kullanılıyordu.

Oğuzların yaşamında atın hayati bir önemi vardı. Türkler, yerde gezdiklerinden daha çok eğer üstünde otururlardı. Bozkır atları iklime daha çok uyum göstermişlerdi. Yıl boyunca, atları otlaklarda besliyor ve bakıyorlardı. Türkler, at ve koyun etini, bütün etlerden üstün tutarlardı. En güzel içkileri ise at sütünden yapılmış kumus (kımız) idi.

Oğuzların içinde sürüsü olmayan fakir ve yoksul sayılırdı. Zamanla yerleşik hayat tarzına geçerek, bağcılık, çömlek imalatçılığı v.s. işlerle de uğraşır oldular. Ev eşyaları arasında deri, tahta ve metalden yapılanlar önemli yer tutardı.

Oğuzların yerleştiği topraklar hem tarım, hem de hayvancılıkla uğraşanların kesiştiği yerlerdi ve onlar da sıkça üretim faaliyetlerinin içinde bulunurlardı.

Onuncu yüzyılın ikinci yarısında Kınık boyundan Selçuk, Oğuzları birleştirdi ve Oğuzlar Selçuklular olarak adlandırılmaya başlandı.

Selçuk, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Maverâünnehir topraklarına çekildi. Esas kitle Zerefşan Vadisinde ve Nuratin Dağı'nın eteklerinde yaşıyordu.

On birinci yüzyılın başlarında Karahanlılar, Selçuklular'a bağlıydılar. Selçuk'un İsrail, Mikail ve Musa adlı üç oğlu vardı. Onun ölümünden sonra büyük oğlu İsrail yabgu oldu.

Selçuklular iki gruba bölünmüştü. Bir gruba İsrail, diğerine ise Musa Yabgu başçılık yapıyorlardı. Selçuklular, Karahanlıları savunduklarından 1025 yılında İsrail Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından savaşların birinde esir edildi ve Hindistan'a sürgüne gönderildi. Mikail de erken öldüğü için, Oğuzların geleneklerine göre Musa yabgu oldu.

1035 yılında, bugünkü Kazakistan'ın merkezinden ve batısından çıkan Oğuzlar ve Kıpçaklar yeni bir Selçuk birliği kurdular. Bu birliğin başında yabgu olarak Musa ve kardeşinin çocukları Tuğrul ve Çağrı bulunuyordu. Fakat, bir müddet sonra birinci adamlığa, enerji ve uzağı

gören bir politikacı olan Tuğrul Bey geldi. Aynı yıl on bin Selçuk süvarisi Amuderya'yı geçerek Merv'e ve Nisa'ya doğru akına başladılar. Her ne kadar Selçuklular buralara savaşma ruhu ile gelmemiş olsalar da Gazne Sultanı, onların üstüne ordu sevk etme kararı aldı.

Savaş, Nisa yakınlarında oldu. Selçuklular bu savaşta bir savaş hilesi yaptılar. Savaş başlar başlamaz, çadırlarını ve diğer eşyalarını bırakarak geriye çekilmeye başladılar. Selçuklulardan sayıca iki kat fazla Gaznelilerin bu geri çekilme karşısında savaş düzenleri bozuldu. Selçukluların bıraktıkları çadırları ve eşyaları yağmalamaya başlayan Gaznelilerin üzerine geri dönen Selçuklular çok ani bir saldırı yaptılar ve parlak bir galibiyet kazandılar.

"Nisa'daki yenilgi... Gazne'de inanılmaz bir hayrete ve şaşkınlığa sebep oldu. Bu yenilgiden sonra Sultan Mesut, Selçukluların Nisa, Ferat ve Dehistan'a yerleşmelerine izin vermek zorunda kaldı. Sağ ve sol kanatlardan bazı Oğuzlar Türkistan'ı ve Maveräünnehir'i terk ederek askerleri ile, Orda ve Horasan'a doğru hareket ettiler." (48.67)

1036 yılında Horasan'daki Selçuklu başçıları Sultan Mesud'a baş vurarak Merv, Sepaks ve Abiverd'in kendilerine verilmesini istediler.

Sultan Mesut, Selçuklulara savaş ilan etti. 1037 yılının yazında Murgab vadisinde Selçuklular ile Gazneliler arasında büyük bir savaş oldu. Kısa bir vuruşmadan sonra Gazneliler geri çekildiler ve Selçuklular savaşsız Merv şehrini ele geçirdiler. Fakat, Gazneliler bu savaşı kaybettiklerini kabul etmek istemiyorlardı. 1038 yılının yazında Spaks kapısı yanında bir savaş daha oldu ve Gazneliler bir daha yenildiler. Nişabur'u kaybettiler. Burada Tuğrul Bey adına hutbe okundu. Bu yüzden bu tarih Selçuklu devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

1040 yılında, Sultan Mesut, Selçukluları Nişabur'dan çıkmaya mecbur etti. Sultan çok büyük bir ordu ile Nişabur'dan çıkarak Tusa doğru hareket etti.

Selçuklular, Sultanın bu akını karşısında eski bozkır taktiğini kullandılar. Bozkırda bulunan bütün su kuyularını kumla doldurdular. Ara vermeden küçük birliklerle Gaznelilere saldırılar düzenlediler. Sultanın

büyük ordusu neredeyse dağılma noktasına kadar geldi. Nihayet 1040 yılında Dandanakan yakınlarında bir gün süren bir savaş oldu ve Gazneliler büyük bir yenilgiye uğradılar. Sultan Mesut, güçlkle canını kurtararak kaçtı. Aynı yerde çadır kuruldu ve Tuğrul Bey tahta oturdu. Bütün beyler onun adına and içtiler. Selçuklular Karahanlı Han'a ve Halife'ye yeni devletin kurulduğunu bildirdiler.

“Çağrı Bey, esas askeri kuvvetlerle Toharistan'a doğru hareket etti. Toharistan'daki Belh şehrini kuşattı ve Gazne için gerçek bir tehlike yarattı.” (49.616)

Sultan Mesut, Kuzey Hindistan'a kaçarken yolda taraftarları tarafından öldürüldü. Yerine oğlu Mevdud (1041-1049) geçti.

Selçuklu-Gazneli savaşı 1060 yılına kadar sürdü. Aynı yıl, aralarında anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, taraflar o gün ellerinde bulundukları topraklarla yetindiler. Birbirlerinden bir şey istemediler. 1043 yılında Selçuklular, Harezm'i ele geçirdiler. Çağrı Bey, doğruya doğru giderken Tuğrul Bey batıya doğru yöneldi. Taberistan ve Rey'i aldı. Daha sonra Irak ve Güney Kafkasya'ya doğru ilerledi.

Selçuk ordusu Azerbaycan'ı ve Doğu Anadolu'yu zaptetti. 1050 yılında Tuğrul Bey İsfahan'ı başkent yaptı. Aynı yıl Güney Irak'a hücum etmek için uygun koşullar ortaya çıktı. 1055 yılında Bağdat Selçuklulara tabi oldu. Tuğrul Bey, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, adına halife tarafından hutbe okundu ve halifenin kızı ile evlendi.

1059 yılında Çağrı Bey öldü. Tuğrul Bey, ölümüne kadar (1063) devletin tek başına hakimi oldu. Onun ölümünden sonra tahta Çağrı Bey'in oğlu Alparslan geçti.

1064 yılında Sultan, ordusu ile Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı geçerek Doğu Anadolu'daki Bizans sınırlarına yaklaştı. İmparator Romen Diyojen iki yüz bin kişilik ordusu ile Selçukluların karşısına çıktı. 1071 yılında Mansikert (Malazgirt) kalesi yakınlarındaki savaşta, Bizans ordusu, Selçuklular tarafından darmadağın edildi ve İmparator esir alındı.

Alparslan'ın oğlu Melikşah döneminde (1072-1092) Selçuklu devletin en yüksek ve muhteşem düzeyine ulaştı. 1072 yılında Melikşah,

Atsız komutasındaki Oğuz boylarını Suriye'ye gönderdi. Atsız, Filistin'e girdi. Kudüs'ü kuşattı. 1076 yılında Şam'a girdi. 1079 yılında Melikşah Kafkasya'ya geldi. Yedi yıl sonra yeniden Kafkasya'ya dönen Melikşah Karadeniz'e ulaştı ve bu defa da Batı Anadolu'yu işgal etti. 1083 yılında, Selçuklular, Bizans ile yeniden savaşmaya başladılar. Marmara Denizi sahillerine kadar giderek Nicea (İznik) şehrini işgal ettiler.

Melikşah döneminde Selçukluların sınırları batıda Akdeniz ve Marmara Denizi, doğuda Kaşgar, kuzeyde Aral ve Karadeniz, güneyde ise Suriye ovası ve Kenger Körfezi (Basra körfezi) ile çevrilmişti.

11. ve 12. yüzyıllarda Müslüman dünyasında Türk boylarına karşı büyük bir saygı ve merak uyanmıştı. Türkler hakkında eserler yazılıyor, onların karakter yapısı ve özellikleri, davranış kuralları öğreniliyordu. Bu eserleri genelde Arap ve Dari, yani yeni Farsça ile yazıyorlardı. Mesela Arap İbn Hassul, "Kitap Tafdil al Atrak" (Türklerin Liyakatı Hakkında Kitap) eserinde Türklerin özelliklerini geniş olarak açıklamıştır. (25.233)

10. yüzyıldan başlayarak Selçuklu Devleti'nde Farsça eserler yazılmaya başlandı. Bu dönemin en büyük şairleri arasında Abdülkasım Fırdevsi'yi (934-1125) anabiliriz. Fırdevsi'den sonra, Ömer Hayyam (1048-1123), Feriddüddin Attar da bu dönemde eserler yaratmışlardır.

Dünyanın en meşhur hekimi, filozofu, şairi, pozitif bilimcisi, musiki üstadı Ebu Ali İbn Sina'nın (980-1037) çalışmaları da bu döneme rastlar. Buhara'da doğan bu dahi düşünce ve bilim adamının "Al-Kanun Fittıb" (Tebabetin (Tıp) Kanunu) isimli eseri, altı yüz yıl Avrupa'da, hekimler tarafından ders kitabı olarak okutulmuştu. Selçuklular döneminde her ne kadar Farsça geniş olarak kullanılıyorsa da, Türkçe'de yavaş yavaş önemli yer tutmaya başladı. İktidarda bulunan sülalenin ve askeri zümrenin konuşma dili Türkçe idi. Selçuk sultanları Türk yazısından da yararlanıyorlardı. Türkler sadece askeri zümrede değil, devletin yönetilmesinde de önemli görevler alıyorlardı. Mesela Kaşgar Türk'ü olan Nizameddin Tagar Bey, Selçuk sarayında başvezir olarak görev yapıyordu.

11. yüzyılın sonunda Selçuk İmparatorluğu parçalanmaya başlar.

Oğuz Türklerinin kanı bahasına kurulan İmparatorluk, Orta Asya'da, Orta Doğu'da ve Küçük Asya'da birkaç küçük devlete döndü. Bunun sebepleri nelerdi?

Birincisi, hakim sülale imparatorluğu kurduktan ve başka halkları da kendine bağladıktan sonra, Fars memurlarına ve Arap dini liderlerine dayanmaya başladı. Selçuk Sultanları, Türk adetlerini geri plana ittiler. Kurultaylar yapılmadı ve devletin yönetilmesinde Fars usul ve idaresine üstünlük verildi. Şah mutlak iktidar sahibi olduğundan sarayda bağımsızlık yanlısı gruplar oluşmaya başladı. Bununla da Oğuz başçıları ve Sultanlar kendi akrabaları olan Türklerden, yani esas kitleden ayrılmaya, farklılaşmaya başladılar.

İkincisi, İslam dini adı altında bütün halkların birleşmesi ve bununla da Müslüman imparatorluğunun kurulması ideali zamanın sınavından geçemedi. Hilafet dağıldı. Halkları birleştirmek için yeni bir ideoloji gerekiyordu. Selçuk sultanlarında ise bu ideoloji yoktu.

Üçüncüsü, İslam'ı kabul eden Oğuzlar, Türk adetlerinden uzaklaşıyorlardı. Milli duygu köreliyor, yerini dini duygulara bırakıyordu. Yeni nesiller tarih ve eski Türk kültür köklerinden ayrılıyordu.

Dördüncüsü, İsmailiye (Haşhaşiler-Batıniler) denilen gizli terör örgütü ile mücadele eden Selçuklular bunu sonuna kadar götüremediler. Bu ise devletin nüfuzunu yitirmesi anlamına geliyordu. Selçuk İmparatorluğunun en becerikli ve en iyi başçılarından korkutulmasına ve öldürülmesine sebep oldu. Onların yerine ise kendini tanımayanlar ve zayıf karakterliler tayin edildi. İsmaililer de bu savaşta galip gelemediler, fakat elli yıl zarfında yürüttükleri terör faaliyeti İmparatorluğun önder insan yetiştiren gen havuzunu bozdu. Akıllı ve yetenekli insanlar ise hal-kın milli servetidir.

Sıraladığımız bütün sebepler, öyle bir durum ortaya çıkardı ki, 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başlarında Selçuklu İmparatorluğunun içinden birkaç devlet çıktı. Kirman Selçuklu Sultanlığı'nı (1091-1187) Tuğrul Bey'in akrabalarından biri yönetiyordu. Başka bir akrabası, amcasının oğlu Küçük Asya'da Rum (Anadolu) Selçuklu Sultanlığı'nı

(1077-1307) kurdu.

Melikşah'ın ölümü ile saray içi çekişmeler başladı. Hanımı Tarkan Hatun iktidarı tam olarak eline alıp dört yaşındaki oğlu Mahmud'u sultan ilan etti. Beylerden ve üst düzey memurlardan tam destek alan Tarkan Hatun, Melik Şah'ın diğer hanımından olan oğlu Berkyaruk'un üstüne ordu gönderdi. Berkyaruk, İsfahan'dan Rey'e kaçtı. Onun etrafına varlığı olmayan ama iktidara can atan insanlar toplanmaya başladı. Rey'de on iki yaşındaki Berkyaruk, Büyük Sultan ilan edildi. Selçuklu İmparatorluğu'nda ilk defa aynı anda iki Büyük Sultan ortaya çıkmış oluyordu. Mahmud, İsfahan'da; Berkyaruk ise Rey'de 1094 yılında Tarkan Hatun'un ordusu ile Berkyaruk arasında kesin sonuçlu bir savaş oldu. Yenilen Tarkan Hatun, İsfahan'a çekildi ve esrarengiz bir şekilde öldü. Arkasından da oğlu Mahmud kızıl hastalığından öldü.

Berkyaruk'un Büyük Hakanlığı Bağdat'taki Halife tarafından da tanındı. İktidar yılları devamlı iç çekişmelerle geçti. 1093 yılında Berkyaruk'un amcası, Suriye ve Filistin'in valisi Fac el Davla Tutuş kendini Büyük Hakan ilan etti. İmparatorluğun batı kısmını işgal ederek Horasan'a doğru ilerledi. Bağdat, Selçukluların arasındaki münakaşalardan, kavgalardan memnun olduğu için, Tutuş'un adına hutbe okuttu. 1095 yılında Rey yakınlarında yapılan savaşta Berkyaruk, Tutuş'u tam bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta Tutuş öldü. Sağ kalan savaşçılar ise, Suriye ve Filistin'e kaçtı.

Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar'a Azerbaycan'ın Gence şehrini vermişti. 1099 yılında Tapar, vezir ve bürokratlarının tahriki ile Sultan'a karşı çıktı. Rey şehrini işgal ederek tahta oturdu. Abbasi Halifesi derhal onu Büyük Hakan olarak tanıdı.

1102 yılında Berkyaruk, Tapar'ı yenilgiye uğrattı. Kardeşler barış anlaşması yaptılar ve Tapar'ın sultan olmasında anlaştılar.

1096 yılında Hristiyanların Anadolu'ya Birinci Haçlı Seferi başladı. Bu akına yüz bin süvari ve altı yüz bin piyade katılıyordu. İstanbul Boğazını geçen Haçlılar, Anadolu Selçuklu Sultanlığı topraklarına girdiler. Selçuklular, onlarla büyük savaşlar yapmasalar da, onlardan ancak yirmi

beş bini Kudüs'e ulaşabildi. Bunlar, Suriye'nin güneyinde Filistin toprakları üzerinde Kudüs Krallığı'nı kurdular. Berkyaruk, bu krallığın üzerine akın yapmayı ciddi şekilde düşünüyordu ama iç çekişmeler buna imkan vermedi.

1105 yılında Büyük Hakan Berkyaruk öldü. Onun yerine Melikşah, Halife tarafından varis olarak tasdik edildi. Devleti yönetmek ise, Büyük Hakan rütbesi alan Muhammed Tapar'a verildi.

1118 yılında Muhammed Tapar ölünce, doğu sultanı Sencer ordusunu Rey'e doğru harekete geçirdi. Seve yakınlarındaki savaşı Sencer kazandı. Sencer Mazandaran'ı, Taberistan'ı, Kumis'i, Damgan'ı, Rey'i ve Damevend'i kendi topraklarına, Horasan Sultanlığına kattı. Bağdat Halifesi bu anlaşmayı 1120 yılında tasdik etti. Böylece Selçuk İmparatorluğu Irak ve Horasan Sultanlıklarına bölündü.

Sencer tarafından temeli atılan Batı Sultanlığı'nın toprakları, Belh eyaleti, Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgeleri, Hazar'ın doğu bölgeleri, Kuzey Horasan, Kurgan, Mazandaran, Taberistan ve Rey ile çevriliyordu. Doğu Sultanlığı'nın elinde Harezm, Gazne, Maveräünnehir kalmıştı. 12. yüzyılın otuzlu yıllarında Orta Asya'ya ve günümüzdeki Kazakistan topraklarına Kara Hitaylar akın yapmaya başladılar. Daha onuncu yüzyılda Orta Asya'da siyasi iktidar Kitan göçebe boyunun eline geçmişti. Kitanlar, Tan imparatorluğunun gücünü zayıflatarak varlığını sona erdirdiler. Bugünkü Moğolistan topraklarında Lyao adlı Kitan devleti kuruldu. Kuzey Çin'de Tangutları ve Çağan Tatarlarını kendilerine bağlayan Kitanlar, Uygur Hakanlığı'nın topraklarını zapt ederek Altaı'a doğru hareket ettiler. Çin'e, uzun yıllar süren köylü savaşlarından sonra, sükunet ve huzur gerekiyordu. Bu yüzden, Kitanlar Çin'e geldiği zaman, onlara kimse karşı çıkmadı. Başkentlerini Pekin'e taşıdılar. Fakat, Çinli İmparatoru formalite olarak tahtta tuttular. 1101 yılından 1125 yılına kadar gerçek imparator Kuzey Çin'de yaşayan Kitan Türkü Elyuy Taşı idi. Büyük bir alim olmasına rağmen, savaşçı Türk karakterini de korumuştur. 1116 tarihinde, Mançurlar Pekin'i işgal ettikleri zaman Elyuy Taşı dört yüz askerle şehirden çıkarak Çağan Tatarlarının topraklarına geldi. Burada büyük bir sevgi ve coşkunlukla karşılandı ve dört yüz Ta-

tar askeri ona katıldı. Altay'ın güneyinde, Hatunbalık denilen yerde kurultay topladı. Kitanların vassalı olan boylar, -Uygurlar, Tatarlar, Kiraitler, Merkitler, Busuganlar, Tangutlar, Kıpçak ve diğer boylar, onu kurultayda Gurhan (askeri başbuğ) seçtiler. Elyuy Taşı yedi şehir ve on sekiz göçebe boyunun başçılarından oluşan bir ittifak kurdu. "Elyuy Taşı, ne istediğini kesin olarak biliyordu ve Türkler de onu iyi anlıyorlardı. Şimdiye kadar Ön Asya'ya yapılan akınlar spor gibiydi. Sadece askerlerle yapılıyordu. Burada, bu akınların bütün milletle beraber yapılması kararı alındı.

Bütün ülkeler ister batıda, ister doğuda olsun, Türklerin hakimiyeti altına geçmeli ve nerede Türkçe konuşuluyorsa, orası Türklerin olmalı idi." (50.831)

Kurultay ona seçme savaşçılar verdi. Ordu beş yüz askerden oluşan birliklere ayrıldı. Uygurların başçısı Bilge Han tarafından beş yüz at, yüz deve, üç bin koyun verildi. Bu orduyu Kara Hitay olarak adlandırdılar. Bilgin ve siyasetçi Elyuy Taşı döneminin en meşhur komutanı idi. Kendi ordası ile Kırgızların topraklarından geçerek Doğu Türkistan'ın ve Yedisu'nun sınırlarına kadar ilerledi. 1130 yılında Balasagun'u zaptetti. Orada, Kara Hitayların ordusuna yeni Türk boyları da katıldı. "1137 yılında Elyuy Taşı, Kaşgar'ı ve Hotan'ı alarak Maveräünnehir'e doğru akına başladı. Hocend yakınlarında Mahmud ibn Muhammed Arslan ile aralarında kesin sonuçlu bir savaş oldu. Karahanlıların ordusu kesin bir yenilgiye uğradı. Ordudan kalanlar Semerkant'a kaçtılar." (51.543)

Kara Hitayların galibiyeti öncesinde Maveräünnehir'de önemli olaylar olmuştu. Semerkant vilayetinde yerleşmiş olan Karlukların otlaklara çok ihtiyacı vardı. Sencer ise, onları sıkıştırmış ve bu topraklardan kovmuştu. Karluklar, Sultan'a bağlılıklarını bildirerek hizmete hazır olduklarını söylemişler, fakat, Sultan, yakınlarının etkisi ile bu teklifi reddetmişti. Daha kötüsü, Karluklar göç ederek yağma ve talana maruz kalmışlardı. Bunun üzerine Karluklar, Kara Hitay Gurhan'a sığındılar. Elyuy bu imkanı kaçıramazdı.

Kesin savaş Semerkant'tın kuzeyindeki Katavan düzlüğünde oldu.

Elyuy'un ordusunun esas gücünü Uygur, Kıpçak, Kitan ve Tatar boyları oluşturunuyordu. Bunlardan başka elli bin kişilik Karluk savaşı da Gurhan'ın yanında idi. Selçukluların ordusu ise Horasan, Sistan, Mazandaran askerlerinden ve Karahanlı süvarilerinden oluşuyordu.

Katavan savaşı 9 Eylül 1141 yılında oldu ve Doğu Selçuklu Sultanlığı ordusunun darmadağın olması ile sonuçlandı. Sencer esir düşmekten korktuğu için kaçtı. Kara Hitayların eline büyük ganimetler geçti.

Esirler içinde Sultan'ın hanımı Tarkan Hatun da vardı. Sonradan Sencer fidye ödeyerek hanımını geri aldı. Daha sonra Gurhan, Kermin şehrini aldı. Burada yeni devletin (Batı Lyao) kurulduğunu ilan etti. Bu devletin sınırları içine Yenisey'den Aral'a kadar olan bütün topraklar girdi. Gurhan, daha sonra Buhara'yı işgal ederek Harezm'e doğru yürüdü. Harezmşah Atsız ona gönüllü olarak tabi oldu.

Katavan savaşı, Orta Asya'dan Kazakistan'a ve Ön Asya'ya doğru yeni bir dalga'nın gitmesine yol açtı. 13. yüzyılın birinci yarısında Kara Hitaylar Müslümanlığı kabul ettiler. Daha sonra başka Türk boylarının arasında eriyip yok oldular. Kara Hitaylar, bu galibiyetten sonra, Oğuzları sıkıştırmaya başladılar. Belh'e göç eden Oğuzları Belh valisi Kumaç da incitmeye başladı. Oğuzlardan daha çok vergi istedi. Oğuzların Kumaç ile görüşmeleri bir sonuç vermedi ve ardından kanlı savaşlar başladı. Oğuzlar, Kumaç ile iki defa savaştı. Her iki savaşta da Belh valisi yenildi. Sencer'in yanına kaçan Kumaç onu isyancıların üstüne yönlendirdi. 1153 yılında büyük bir ordu ile Belh, Oğuzlarının üzerine yürüdü. Göçebe Oğuzların elçisi Sultan'ın yanına gelerek elli bin at ve deve, iki yüz bin koyun vereceklerini bildirdi. Fakat Sultan bu teklifleri reddetti. Sencer'in ordusu Oğuzların yerleştiği bölgeye geldiğinde, onlar, çocukları ve kadınları öne çıkararak aman dilediler. Oğuzlar, Sultan'a, her çadırdan bir gümüş vereceklerini söylediler. Sencer, onlara acıdı ve affetmeyi düşündü ama beyler ve bürokratlar buna engel oldular. Oğuzlar, son çare olarak savaş kararı aldılar. Sencer'in ordusundaki Türk Gulamlar, Fars olan Kumaç yüzünden isteksiz savaşıyorlardı. Oğuzlar, bu savaşta eski Türk taktiğinden yararlanarak Sultan'ın ordusunu kaçırmaya mecbur ettiler. Sultan Sencer'i esir aldılar. Sultan'a büyük saygı göster-

diler, yanına çok sayıda koruma koydular. Oğuzlar, gûya Sultan'a hizmet ediyorlardı. Gerçekte ise onun adından her yerde yararlanıyorlardı. İlk önce başkent Merv'i talan ve yağma ettiler. Şeyhlere ve din adamlarına oldukça gaddar davrandılar. Onları yakaladıkları her yerde öldürdüler.

Oğuz komutanları Tuti Korkut, Malik Rinar ve onlar gibiler bu gali-biyetten yüreklendiler. 1154 yılında Tus'u işgal ettiler. Daha sonra Meş-hed'i ve Nişabur'u ele geçirdiler. Böylece bütün Horasan'a sahip oldu-lar.

Oğuz hücumlarından büyük bir korkuya düşen Orta Asya ve şimdi-ki Azerbaycan topraklarındaki valiler askeri bir ittifak oluşturdular. Bu ittifakın başında ise Harezmsah Atsız vardı. Oğlu İkinci Arslan ile Ho-rasan'a saldırdıysa da hiçbir başarı kazanamadı.

1156 yılında Oğuzların iç çekişmelerinden yararlanan Sultan Sencer esirlikten kaçtı.

Esirlikten kurtulduğu gibi Sencer, her tarafa mektup göndererek or-dusunun Tirmiz'de toplanmasını emretti. Tirmiz'de büyük bir ordu top-landı. Fakat, Oğuzlara saldırı planı uygulanamayacaktı. Çünkü Atsız, aniden ölmüştü. Sencer'in hazırladığı plan doğrultusunda hücum etme-leri gereken komutanlar, birbirlerine girdiler. Bu kargaşadan sağ çıkan-larsa kaçıp gittiler. Sencer ise Merv yakınlarındaki kasrına yerleşti. Sul-tanlığı yeniden kurma düşüncesi hayata geçirilemedi. Hazine boştu ve savaşçılar da yaşlanmış sultanı pek dinlemiyorlardı. Olanları bir türlü içine sindiremeyen Sencer hastalanarak 1157 yılında hayata veda etti.

1158 yılında Oğuzlar, Belh'den Merv'e yürüdüler. Sencer'in yerine geçen oğlu Mahmud onlarla üç gün savaştı ve yenilerek Kurgan'a kaçtı. Daha sonra Oğuzlar, Gazne'yi, Kabil'i ve Zabul'u işgal ettiler. Kerman'ı da işgal eden göçebeler yeni devletin kurulduğunu ilan ettiler. Fakat bu devletin toplam on üç yıllık bir ömrü oldu.

Böylece, Sencer'in ölümünden sonra "Büyük Selçuklu" sülalesinin sonu geldi. Selçuklular, Gurlar ve Harezmşahiler arasında, Horasan uğ-runda otuz yıl süren savaşımlardan Harezmsah Tekiş'in galip çıktığını söy-lemek mümkündür. Doğu Selçuklu Sultanlığı ise yüz yıllık varlıktan

sonra küçük beyliklere ve feodal devletlere parçalandı ve Harezmşah'a tabi oldu.

III.

L. N. Gumilev'in “Türklerin Doğudan Batıya Akını” Teorisine Eleştirel Bir Bakış

Sovyet ideolojisinin kontrolü altında yaşayan ve bürokratik mekanizmanın gücü karşısında ezilen L.N Gumilev'in eserleri hatasız değildir. Meşhur Türkolog, belki de yazdıklarının hiç olmazsa bir kısmını okuyucularına ulaştırabilmek için SSCB'nin resmi bilim ideolojisi ile barışık yaşamak zorunda kalmıştır. Onlar istediği zaman Gumilev; aşağıdaki tezlerle uyum gösterip ve uzun zaman bu tezlerin propagandasını yapmıştır.

1. Türklerin en eski devrini Hunlara bağlıyordu ve tarihte ilk ortaya çıktıkları yeri Orta Asya olarak gösteriyordu. Aynı zamanda Gumilev; Türklerin Avrupa'ya ve Ön Asya'ya büyük göçlerini sadece M.Ö. 2. yüzyıl olarak vermektedir. "Etnogenetik patlayış, gerçek patlayış gibi M.Ö. 3. yüzyılda Hunları, Sarmatları ve Parfyanları ortaya çıkardı ve bununla da M.S. 2. yüzyılda Avrupa'ya büyük göçler oldu" diye yazar. (17.211) "Böyle büyük bir kitlenin göçünü Büyük Asya bozkırlarından yakın doğuya kadar olan bölgede güçlü bir hakimiyetin olmaması ile ilişkilendirmek mümkün olur" (17.208) diyerek bu fikrini tamamlıyordu.

2 L.N. Gumilev; Türklerin tarihini ve onların ilk defa devlet kurmasını da Hunlarla ilgili olarak görüyordu. Kurulan ilk Türk-Hun devletinin kuruluş yerini ve tarihini; M.Ö. 3. yüzyıl ve Orta Asya olarak gösteriyordu. (Hunlar bölümüne bakınız.)

L.N. Gumilev, etnosun etnogenetik patlayışından, yani ortaya çıkma evresinden, yok olma evresine kadar geçen 1000-1200 yıllık zaman dilimini doğru olarak veriyordu. Fakat, etnosun patlayışa kadar ki genezisini ve bu oluşumun kimlere bağlı olduğunu, ortaya çıkışa kadar hangi etnosun yeni etnosun substratı (öncülü) olduğunu göstermiyordu. Yahut, gösterse bile bir-iki cümle ile yetinmekteydi. Gumilev, bu konuda şunları yazıyor: "Eski Turanlıların, Sarmatların ve Alanların varisi Guzlardır. Sarmatlarda olduğu gibi, Hunların da başlangıç etnogenezi evresi M.Ö. 4.-3. yüzyıllara rastlar. Bu o demektir ki, Guzlar onuncu yüzyılda yaşlanmışlardı ve onları yaratan itici güç inersiya (atalet, durağanlık) merhalesindeydi." (17.208)

İkinci bölümde Guzlar'dan bahsetmiştik ve "Guz-Oğuz" adına 10. yüzyıl yazarlarının eserlerinde rast gelmenin mümkün olduğunu kaydetmiştik. Gumilev'e göre, Guzlar, 10. yüzyılda artık atalet safhasına girmişlerdi. Demek ki bir etnos olarak 1000-1200 yıllık bir gelişim geçirmişlerdi. Ne Gumilev'in ne de başka yazarların eserlerinde 10. yüzyıla kadar Guzlar, Orta Asya'da görünmüyorlardı. Öyle ise, 1000-1200 yıllık bu zaman diliminde nerede yaşamışlardı? Nerede bulunmuşlardı? Gumilev'in eserlerinde bu sorulara cevap bulmak mümkün değildir.

Yukarda da belirttiğimiz gibi Gumilev; Guzları, Turanlıların, Sarmatların ve Alanların varisi saymıştır. Alanlar hakkında yeteri kadar bilgi vermiş olsa da Turanlılar ve Sarmatlar hakkında çok az şey söylemiştir. Bunları kabul etsek de, Turanlılar hakkında L.N. Gumilev aşağıdaki sözleri "Hazar Çevresinde Bin Yıl" kitabında yazmıştır: "Eski Ari medeniyetinin bölünmesi teşebbüsü M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan ve monoteizmi (tektanrıcılık) tebliğ eden, Ehriman'a biat eden peygamber Zerdüş'te mal edilir.

Yeni dini herkes kabul etmedi. Hatta İran'da (Ahamenidler döneminde) hemen üstün hale gelmedi. Eski Tanrılarına sadık olan Ariler,

Turanlı; Zerdüşt taraftarları ise İranlı oldu. Böylece eski Ari medeniyetinin bölünmesi kaçınılmaz oldu. Böylece İran-Turan bölünmesi gerçekleşti.

Göçebe Sarmatlar, Skifya'ya girdiler ve herkesi öldürmeye başladılar. Bu bir işgal değildi, sebebi bilinmeyen ve onları mahveden bir savaştı. Skifler (İskitler) ve müttefikleri, Sarmatlardan yalnız Kırım'da kurtulabildiler... Bunun üzerine M.Ö. 3. yüzyılda Sarmatlarla akraba olan Partlar Sak (Skif) Arşak'ın başçılığı ile İran'dan Makedonyalıları kovarak, İskender tarafından yıkılan Midiya-Fars monarşisinin yerine, kendi hükümdarlıklarını kurdular...

M.Ö.2. yüzyılda Babil'i (M.Ö. 141 yılında) işgal ettiler. M.Ö. 1. yüzyılda ise Romalıları mağlubiyete (M.Ö. 53) uğrattılar ve bundan sonra sülalenin yıkılışına kadar batı sınırlarını korudular.

İran'ı Selevkilerden alan Turanlı Partlar kendi genefondlarını, popülariteleri için yayamadılar.

Akmatik evrenin ikinci dönemi (M.Ö. 50 yılı ile M.S. 224 yılı) çeşitli kültürlerin etkisi, sülale savaşları ve Zerdüşt'e bağlanarak Helenizm'den uzak durmakla karakteristik özelliğini kazanmıştır. Bu değişiklik de Arşak sülalesini kurtaramadı. Partlar, Farslar için yabancı, işgalci Turanlılar idi.

224 yılında Pars'dan hükümdar ailesinden olan Artasir, Zerdüşt din adamlarının ve taraftarlarının desteği ile Part hükümdarı Beşinci Artaban'ın ordusunu yendi. 226 yılında kendini İrah Şehinşahi ilan etti ve Sasaniler sülalesinin temelini attı..." (17. 56-58)

Yaptığımız bu çok kısa bir alıntı ile birçok soru ortaya çıkıyor.

1. Turanlılar, Sarmatlar gibi, Guz-Oğuzların atalarıysa ki Gumilev kendisi bunu tasdik ediyor, Gumilev eski Türkleri yazarken niçin Turanlılara ve Sarmatlara üç-dört sayfadan fazla yer ayırmamıştı?

2. Gumilev, göçebe Sarmatların, Skif eline saldırarak Skifleri (İskitleri) Kırım'a, Dinyeper'e kovduklarını yazıyor. Acaba Gumilev, İskitlerin tarihini bilmiyor muydu?

3. Çağımızın en büyük bilim adamlarından biri olan Gumilev, Herodot'un "Tarih"ini ya da Strabon'un "Coğrafya"sını okumamış mıydı? Okumaması ihtimalinin son derece şüpheli olduğu açıktır.

4. Gumilev'in, daha M.Ö. 8. yüzyılda Karadeniz sahillerinde, Azerbaycan'da ve Anadolu'da İskitlerin yaşadıklarından haberi yok muydu ?

5. Gumilev, "Skifiya" adlandırmasıyla nereleri kastediyordu? bu açık değildir. Halbuki kendisi, bu meseleyi açıklıkla ortaya koyan Eski Yunan ve Roma kaynaklarını yakından biliyordu.

6. Gumilev'in teorisine göre; etnosun yükselme ve düşme fazası 1000-1200 yılı kapsar. Öyleyse, hem Turanlıların, hem de İskitlerin (Skiflerin) tarihinin dayanması gereken M.Ö. 2. binyıldaki varlıkları hakkında neden hiçbir şey yazmamıştır?

7. Eski kaynaklara baktığımızda (Herodot, Homer, Strabon vb.) İskit yahut Turan eli adının, M.Ö. 1000-2000 yılları arasında Orta Asya'dan daha çok, Azerbaycan, Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyine verildiğini görürüz. Gumilev'in kaynaklardan rahatça edinilen bu bilgileri es geçmesinin sebebi neydi? Sorular çoktur ve istendiği kadar sayılarını arttırmak mümkündür.

8. Kültüğün abidesinde adı geçen As boyunu ele alalım. Gumilev bunlar hakkında; "...söylediklerimizden başka, abidede hala bilinmeyen olarak kalan ve deşifre edilemeyen 'Az' boyunun adı veriliyor, bunlar Moğolistan'ın kuzey doğusunda yaşıyorlardı..." demektedir. (34.344)

Bahsedilen Az boyu Orta Asya'ya, Göktürkler döneminde nereden gelmişti? Bu boy, Ön Asya'da ve Azerbaycan'da M.Ö. 3000 yıllarında yaşıyordu ve çeşitli kaynaklarda adı geçiyordu. Bu konuda daha sonra geniş bilgi vereceğiz. Var olan tarihimizde "TARİHİN KIRILMA ANI" var. Bu kırılma anı nedir?

19. yüzyıla kadar bilim dünyası Sümerlerin hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Sümer metinleri, Akad diline çevrilmiş, onlar hakkında ise hiçbir bilgi korunmamıştı. Bu bilmeme durumu tabii ki uzun yıllar yaşamış Sümer devletinin var olmadığı anlamına gelmiyordu. Sümer devleti vardı. Sadece medeniyetler arası bağımlılık, savaşlar, kataklizmler,

ekolojik felaketler sonucunda ortadan kalkmıştı ve "Tarihin kırım anı" ortaya çıkmıştı. Daha ne kadar bu kırım anlarının açığa çıkmasına şahit olacağız?

Göktürk abidelerini ele alalım. 19. yüzyıla kadar Göktürkler ve onların eski kültürü hakkında da hiçbir bilgi yoktu. Göktürkler bütün geleneklerini, örf ve adetlerini, kendilerinden sonra gelen Türklere bırakmış olmalarına rağmen unutulmuşlardı. W. Thompsen'in taş kitabeleri okuması dünyayı hayrete düşürecekti. Batının vahşi saydığı Türklerin miladın öncelerinden beri kullandıkları bir alfabeleri vardı!

Bu konuda Elmeddin Elibeyzade; "Azerbaycan Dilinin Tarihi" isimli kitabında şunları yazar: "Orhun-Yenisey kitabeleri gibi zengin bir medeniyet yaratmış bir halkın, insanlık medeniyet tarihindeki yeri çok açıktır. Sadece bu medeniyetlerin yazı medeniyeti, alfabeti, dili, yazının güçlü, köklü imlası v.s. Türk halklarının daha 1. ve 8. yüzyıllar arasında ne kadar yüksek bir medeni seviyede olduğunu gösterir." (52.228)

Meşhur Eski Türk yazıları araştırmacısı P.M. Melioranskiy bu konuda; "8. yüzyıl Türklerinin yüksek medeniyetini takdim etmek için Orhun kitabelerinin kendi başına yeterlidir" diye yazar. (53.278)

S.Y. Malov ise; "Karşımda tahminen 5. ve 15. yüzyıllardan zamanımıza kadar gelen taş ve kağıt üzerine yazılmış kitabeler duruyor. Bu kitabelerin yalnız bir kısmını bu veya diğer bir dilin (mesela Uygur dilinin) tarihine aracısız olarak ait saymak mümkündür. Bir kısım kitabelerin (mesela Türk runik kitabelerinin), daha doğrusu bu kitabelerin dilinin bu veya diğer çağdaş Türk dillerinden hangisinin atası olduğunu söylemek bilginimizin azlığı dolayısıyla oldukça zordur. Fakat, bütün bu abideler veya bu abidelerin dilleri Türk dillerine, özellikle bizde, çoğunlukla ve bir kısmı hala bu yakınlar kadar yazısı olmayan, yeni yazıya geçmiş dillerin eski tarihine genel zemin, genel tarihi esas gibi hizmet eder." diye yazar. (35.3)

Kaynaklarda, Türk dilinin ve alfabetinin 16. yüzyıla kadar Avrupa'da kullanıldığının belgeleri vardır. Bu konuda Murat Acı şunları yazar:

"Münih'de yaşayan hevesli doğubilimci Franz Babinger, Ausburg'da

Figgerlere mensup prens ve soyluların arşivlerinde çalışırken 1533-1555 yıllarının olaylarından bahseden eski kaynaklara rast gelir. Bu metinler, önceleri tavla olan bir binanın içinde saklanmış ama hiç kimse onlara önem vermemiştir. Fakat Babinger, Thompsen'un eserlerini gördükten sonra bu metnin harflerinin eski Türk alfabesinin harflerine benzediğini fark etmiş ve onları Kopenhag'a, Wilhelm Thompsen'a göndermişti. Metinleri alan Thompsen çok zor bir mesele ile karşı karşıya olduğunu anladı. Bu metnin harfleri, eski Türk harflerine benzese de onlardan yine de oldukça farklı idi. Üzerinde özel çalışmalar yaptı ve meseleyi aydınlattı. Bilim adamlarının önüne Türk dilinin Avrupa diyalektini koydu." (106.109-110)

Görüldüğü gibi, yazının ortaya çıkması için dilin bütünüyle oluşması çok gereklidir. Bunun için ise dil, yüz yıllar boyu işlenmeli, şekillenmeli ve cıllanmalıdır. Bu taş kitabelerin ve "Dede Korkut Destanı"nın yazıldığı dönemlerde Türk dilinin lehçe ve şivelere ayrılmadığını bilmek gerekir. Bu konuda Prof. Dr. Nizami Caferov; "Eski genel Türk dilinin bölünmesi işlemi 1. binyılın sonu, ikinci bin yılın başlarında temelde üç Türk dilinin oluşması ile sona ermiştir; Oğuz dili, Kıpçak dili, Karluk dili. Fakat bu diller birbirine o kadar yakın ve ilişkileri o kadar sık, güçlü, hızlı ve verimli olmuştur ki, genel bir dilin, genel Türkçenin diyalektleri düşüncesini ortaya çıkarmıştır" diye yazar. (54.112)

Bu konuda Prof. Nizami Hudiyev de; "M.Ö. 1. binyılın ortalarından itibaren genel Türk edebi dilinin unsurları faaliyete başlamıştır ve bölgesel Türk genel halk dillerinin, bunun ardındansa edebi dillerin şekillenmesine etki etmiştir. Eski Türk şairlerinin mükemmel sözlü örnekleri meydana çıkmıştır. Bunların belirli bir kısmı sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiştir. Turan hükümdarı, Farsların Efrasiyab dedikleri Alp Er Tunga'nın ölümüne yazılan ağıt Kaşgarlı Mahmud'un divanında yansıtılmıştır." diye yazar.

Alp Er Tunga öldü mü,

Issız acun kaldı mı,

Ödlek öcün aldı mı ?

Şimdi yürek yırtılır...

Biz, bu ağıtın M.Ö. 1. binyılın ortasından miladi birinci bin yılın ortasına kadarki döneme ait Azerbaycan dilinin örneği olduğunu iddia etmiyoruz ama belge şunu kanıtlamaktadır ki eski Azerbaycan dilinin fonetik, leksik ve gramatik kuruluşu buna benzemektedir." (55.39-40) Türkiye Türkü araştırmacılarından Mustafa İzberk; "Türk Kim? Türkçe Ne?" isimli kitabında Türk diline, dilbilimcilerin verdiği değeri gösterir. "Hiçbir kural böyle güzel bir dil yaratamazdı (Max Müler). Bu kadar geniş topraklara yayılmış olan Türk dili kadar kendini koruyan başka bir dil yoktur. (J. P. Roux) Türk dili matematik dilidir. Bunu ben değil, Alman dilcileri söylüyorlar. Sanki bir takım matematikçi oturmuş, matematik kurallara uygun düzgün bir dil icad edelim, demişler ve Türk dilini yaratmışlar. (Oktay Sinanoğlu). Türk dilinin zamanımızdan 5500 yıl önce bağımsız ve iki kollu bir dil olarak varlığı ispatlanmıştır. Bunlar Sümer tabletlerinden alınan kelimelerdir. (O. Nedim Tuna)" (56.78 -79)

L.N. Gumilev; "tarihin kırılma anı" terimini kullanmasa da buna uygun sözler eder ve bizim düşüncelerimizi bir anlamda tasdik eder. "Eski Türkler" kitabında şunları yazmıştır: "Türkler, Hunların varisleri olan kendi ataları hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. O cümleden de Cengiz Han'ın Moğolları, Türkler hakkında bir şey bilmiyorlardı. Biz iki adetin kırımını dikkate almazsak Orta Asya tarihi bizim için açık olmayacaktır. Hunlar ve Türk Hakanlığı (Göktürk), Hakanlık (Çağatay) ve Cengiz Han İmparatorluğu arasındaki kırılmalar. Aradaki bölümler obskurisyon dönemine rastlar." (34.340)

Bu durumu aynen, Hunlarla İskitler arasında da görebiliriz. Arada tarihin kırılma anı vardır. Fakat, genetik hafıza her zaman kendi sözünü söyler. İskitler, Hunlar, Türkler ve diğer Türk boyları aynı hayat tazını sürüyorlardı, ordularını aynı şekilde kuruyorlardı, Gök Tanrı'ya ibadet ediyorlardı, at sütü içiyorlar, et yiyorlardı ve aynı kültürün, Türk kültürünün taşıyıcılarıydılar.

Gumilev'in bu konuda yazdıkları rastlantı değildir: "Böylece Hunlar, ne Çin, ne İran, ne de Helen-Roma medeniyetini kabul etmediler. Bu, onların bunu beceremedikleri anlamına gelmiyordu. Sadece onlar, daha çok Skiflere (İskitlere) benziyorlardı. (Neden? Y. O.) Kabul edilmelidir ki, 3. yüzyılın göçebe kültürü, etnografik karşılaştırma bakımından komşu etnosların kültüründen geri değildi...." (17.83)

Attila'nın döneminde yaşayan ve onu yakından gören Paniyalı Pris-kin'in "Hatıralar" isimli eserinde yazdıkları, bizim söylediklerimizin tasdiki gibidir. Eserinde Hunları daha çok Skif (İskit) olarak adlandırır ve bu iki Türk halkının aynı olduğunu kabul eder: "Rua öldü ama onun hakanlığı Attila'ya geçti... Elçiler Hunların ordugahına doğru yola çıktılar. İmparator Skifleri de oraya geldiler.

Romalıların koruması altına girmiş bu barbarlar Hunlara geri verildi. Onlar içerisinde aslen İmparator Skiflerinden olan Mam ve Atakan'ın evlatları da vardı...

...Skifler ilk defa böyle yapmadıklarını ve Romalıların emellerinin karşısını aldıklarını söylediler. ...Attila, eğer Romalılar tereddüt ederlerse veya savaş hazırlanırlarsa, Skif ordularının saldırısını bundan sonra önlemeyeceğini söyledi.

...Romalılarla Hunlar arasında Horbenes'de savaş oldu.

...Çünkü onlar, Skiflere geri verilmemeleri için karşı koydular...

...Hunlar kalanı almak ümidini kaybederek çekilip gitiler... (57.9-14) Attila'nın elçisi yeniden Bizans'a geldi. Elçi büyük askeri başarılar kazanmış olan Edikon adlı Skif idi...

... Hristafi; 'Edikon, Skifleri bırakarak Romalıların tarafına geçerse, sadece çok zengin olmakla kalmaz isterse aynı zamanda, altından yapılmış ev sahibi bile olur' dedi. Edikon, Hakanı izin vermeden böyle bir şey yapmaya izni olmadığını söyledi. Vezir, 'Attila'nın yanına serbestçe girip çıkabilir misin' diye sordu? Skifler arasındaki nüfuzunu da sordu. Edikon, 'Attila'nın yakın adamı olduğunu ve saygı değer başka Skiflerle, onun korumalığını yaptığını' söyledi... (57.16-17)

...Maksim'in'e, Hun hakanının daha yüksek mevkide elçi istemeye hakkı olmadığını bildirmesi emredildi. Çünkü, böyle istekler ne onun atalarında, ne de Skif Hakanlığı'nın önceki hakanlarında olmuştur... (57.19)

... Skiflerin gösterdikleri yerde durduk. Burada, Edikon, Orest, Skott ve başka görkemli Skifler bize, elçilerin hangi maksatla geldiğini sordular. Sonra Attila'nın huzuruna girdiler, Edikon'u orada bırakarak döndüler... (57.21)

... Maksimin elçiliği sadece Romalılar ve Hunlar için değil, Onigisis'in kendisi için de yararlı olacaktır...

... Biz Vigila ile konuşurken, Attila'nın adamları yanımıza gelerek Vigila ile bize, Romalılar ile Skifler arasındaki anlaşmazlık çözülmezince Romalı esirleri özgür bırakmak... (57. 24-25)

Kılavuzumuz olan Skifler bize, Attila da gittiğimiz yolla gider, dediler.

... Yedi güzel kız el ele vererek Skif türkülerini okuyorlardı. Bu tür yerlerin sayısı belli değildi. Attila kendi hakanlık sarayına giderken Onigisis'in evinin yanından geçtiğinde onun hanımı bir çok hizmetçisi ile öne çıkarak yemek ve şarap getirdiler. Bu Skiflerdeki en yüksek saygı gösterme adeti idi. (57.27)

Bana, Skifler arasında aldığım terbiyeyi unutturmaya, eşime ve çocuklarıma itinasızlık...

Ertesi gün, hediyelerimi takdim etmek için, Attila'nın hanımının huzuruna gittim... Attila'nın üç oğlu vardı ki, büyüğü Akatsirlerin (düşünün: ak/ğ+sir. Demek ki, Sirler burada çok önceden yaşıyorlarmış. Y.O.) ve başka Pont (Karadeniz) çevresinde yaşayan Skif halklarının hakanı idi.

... Skifya'da ve başka ülkelerde hakanlık yapmış hiç kimse böyle kısa zamanda Attila kadar büyük arzuların sahibi olmamıştır.

... Midiya, Skifya'dan o kadar uzakta değil...

... Midyalıları, Partları ve Farsları itaat altına almak, o kadar zor bir

iş değil. (57.29-30)

... Bizden biraz ileride Skifboyundan meşhur Verih oturuyordu. Ziyafete katılanlara altın ve gümüş kadehlerde şarap verilse de, onun kadehi tahtadandı. Onun giyimi de gayet sade idi. Görünüşü düzgün ve muntazam olduğu için diğerlerinden farklıydı. Kılıncı da, barbar ayak-kabısının ipleri de, atının eyeri ve dizginleri de altın ve kıymetli taşlarla ve başka Skiflerde olduğu gibi antikalarla süslenmemişti...

...O, Skifler arasındaki barışı uzun zaman koruyabilir...

...Bu Skif ülkesinde, bir çok köyün sahibi...

...Yolda, Skifya'ya dönen Vigila ile karşılaşır..." (57.32-36)

Esas sorun şuradadır; eski Yunan-Roma kaynakları prototürklerle Skif (İskit), Fars kaynakları ise Sak, demişler. Avesta ise, onları Turanlılar olarak adlandırmış. Elmeddin Elibeyzade bu konuda şunları yazar: "Fars kaynaklarında 'Avesta' dan bahsedilirken Turan hükümdarı Alp Er Tunga ve onun yaptıkları şöyle anlatılır:

" O, kendi kalelerini, istila ettiği kasırları yükseltti;

Dağlar arasında Bakuri yaptırdı..."

Kaynaklarda ve yapılan araştırmalarda Alp Er Tunga'nın soy kökünün Sak olduğu gösterilir. Fars kaynakları ayrıca itiraf ederler "Kansara gölünden gelen acı sular göçebe Sakların topraklarından uzaklara giderdi" (52.138-139)

Heredot'un tasdik ettiğine göre; daha M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda İskitlerin, bu yüksek kültürü yaratan halkın güçlü dalgası Saklar, eski Azerbaycan'ın (o zamanlar Azerbaycan adı yok olsa da, toprak aynı topraktır) hakim sakinleri olmuşlar; Kür-Aras düzlüğü o zamanlar 'Sakasen'/'Sakasena' olarak adlandırılıyordu. Bu ad, 'Sen Saksın, Sak toprağı-sın' demektir. Bu adlar, bu sakinlerin nişanı, ilk tarihi izidir. Buraya ekleyelim ki, Karabağın eski adı olan Ersak/Arsak da yine aynı dönem ile ilgilidir. Ersak-Sak erlerin ve Arsaklıların toprağı, mekanı, demektir. (52.159)

Zaur Hasanov; "Çar Skifler" kitabında yazar: "Etnonim 'Sak', Türk

sözü ile ilgilidir ve anlamı şöyledir: 'Sağlam', 'temiz', 'içmeli', 'haklı', 'inek yağı'. 'Sağ' sözünün kökünden başka sözler de ortaya çıkmıştır..." (58.54)

Daha sonra Hasanov, Heredot'a dayanarak, "İki Skifya ve dört Saka-ri var olmuştur der. Sak boylarına gelince, bu etnonim dört toprak parçası ile ilgilidir: Sacaranse Hazar'ın doğusunda, Sagarati bugünkü İran ve Afganistan sınırında. Başka bir toprak parçası da aynı ad ile Urmiye gölü ile Ekbatan arasındaydı. Dördüncü devlet ise Sakaya (58.55) yahut 'Sakasena' şimdiki Azerbaycan'da idi."

Tarihçi ve araştırmacı Bahtiyar Tuncay; "En eski kaynakların, yani Asur kaynaklarının, İskitleri ilk defa yalnız Güney Azerbaycan'da kaydetmesi rastlantı değildir. Çünkü, İskitlere ait sanat eserleri de Güney Azerbaycan, Laristan ve Gilan topraklarında bulunmuştur. İskitlerin güneyde 'İşguz' adlı bir devletin olduğunu da eski kaynaklar tasdik etmektedir. Bizce, İşguz ve Sakasena devletleri aynı devletin ayrı kaynaklardaki adıdır." demektedir. (59.131)

Yine Bahtiyar Tuncay "Sakların Tarihi, Dili ve Edebiyatı" isimli kitabında Saklar hakkında şunları yazar:

"Kesin olarak Sak adı ile tanınan etnik gruplara gelince, Kimmerler, Saklar, İşguzlar v.s.'nin eski çivi yazılarında görüldüğü gibi aynı dilde veya aynı dilin çeşitli lehçelerinde konuşan, aynı etnosun çeşitli açık, belirgin grupları olduklarını söyleyebiliriz. Çeşitli dönemlerde onlardan herhangi biri üstün duruma geçtiğinde, o grubun adı diğerleri için de genel ad olarak kullanılmıştır." (107.126-127)

Yeri gelmişken kaydedelim; Rus dilbilimcileri, Yunanlılar tarafından bir halka verilen Skif adının kökünde "guz" unsurunun olduğunu söylerler.

M.H. Artomonov; Uz, Guz, Oğuz adlarının çeşitli varyantlarda bir etnosun adı olduğu düşüncesindedir. (61.499)

P.F. Sum bu listeye Polovtsileri (Kumanlar), yani Peçenekleri de ekler. Yular ve Peçeneklerin, Kuman ve Uzlarla aynı halk olduğunu bildirir.

Sum'a göre, yeteri kadar materyale dayanarak Usların Hunlar olduğunu söylemek de mümkündür. Sum, 12. yüzyıl yazarları İonna Skilsa, Klika ve Zonar'a dayanarak 'Macarlar ve Ugorlar Skiflerdir' ve onlara 'Uzlar' denir" diye yazar. (62.18)

Zaur Hasanov, Dyakonov'a dayanarak "Asur kaynaklarında Skiflerin başlarında İşpakay olduğu halde, Manna'ya geldikleri yazılıdır. İ. M. Dyakonov bu olayın, M.Ö. 7. yüzyılın yetmişli yıllarında olduğunu söyler. Daha sonra da İncil'de Aş-kuz (Aşkenaz) Hakanlığı hakkında söz edildiğini bildirir. Araştırmacılar bu hakanlığın, günümüzün Azerbaycan topraklarında olduğunu kabul ederler. (Manna'nın kuzeyinde) Asurlular onu Aş-kuz olarak adlandırırlar. Bu ülkenin öteki adı Sakasena'dır. Bu yüzden Anna Komnina, Uzlar ve Hunların Kafkasya'da yaşadığını söyler." diye yazmıştır. (58.119)

Birkaç yıl önce, kendi kitabım olan "Türk Tarihine Yeni Bir Bakış"ta G.Geybullayev'e dayanarak Azerbaycanlıların kökenini araştırırken eski Türklerin milattan önceki binyıllardan başlayarak göç dalgalarının etnogeneğinde etnik bileşenler dikkate alınmalıdır, diye yazmıştım. Şimdi, bunun dört dalgası hakkında fikir yürütmek mümkündür.

1. Kas, Manga, Mana, Maday, Kaspi, Alban ve diğer bazı etnoslara bağlı dalga. (M.Ö. 2. binyıl)
2. Kimmer, İskutay, Sak, Sarmat, Dondar ve bazı başka boyların yarattığı dalga. (M.Ö. 1. binyıl ortaları)
3. Hun boy ittifakı (Hazar, Bulgar, Gargar, Peçenek, Avar ve diğer bazı boylar) ile ilgili dalga. (M.Ö. 1. binyılın ilk yarısı)
4. Selçuk-Oğuz boylarından doğan dalga.

Sonuncu iki dalga hakkında polemik yapmak istemem. Onlar, doğrudan doğudan batıya büyük göçlerdir. Ama, ilk iki dalga hakkında bazı farklı şeyler söylemek mümkündür.

Hiçbir tarihi belge (Çin kaynakları ve diğerleri), M.Ö. ikinci bin yıllarında Kas, Manga, Mana, Maday, Kaspi, Alban ve diğer etnosların doğudan batıya göç ettiklerine dair bir kayıt taşımıyor.

İkincisi, doğu dendiğinde hangi coğrafi mekan kastedilmektedir?

Üçüncüsü, adları verilen Türk boyları M.Ö. 2. binyıllarında yaşamışlardır. Fakat, Ön Asya'dan, Azerbaycan'dan (burada Güney Azerbaycan kastedilmektedir) ve Kafkasya'dan doğuda değil, bu adını verdiğimiz topraklarda var olmuşlardır. (60.21-22) Türklerin kökünü ve genesisini Orta Asya'da arayan Gumilev'den farklı olarak ondan iki bin yıl önce yaşayan Strabon, Türkler hakkında geniş ve açık bilgiler verir. "Coğrafya" adlı eserinde "Turdenya (Turdetan) ülkesi İberiya'da (Şimdiki İspanya ve Portekiz toprakları) bulunur. Ve bu ülke yerli halkın adını taşır. Halk, bu topraklarda akan Ana, Tağ ve Betik nehirleri etrafına yerleşmiştir. Bunların en yakın komşuları Turdullardır. Bunlar aynı halk oldukları için dillerinde hiçbir fark yoktur ve aynı dille konuşurlar" diye yazar. (63.135-138) "İberya'da yaşayan halklar arasında en medenisi Turden halkıdır ve alfabeleri altı bin yıl öncesine aittir" diye ekler.

Araştırmacı bilim adamı Ejder Ferzeli; "Gemikaya-Gobustan Kültürü" isimli kitabında "İ. Friedrich ve başka Batılı ya da Rus yazarlar Strabon'un coğrafya kitabını kale bile almadan, tarih-metodoloji karşılaştırması yapmadan Finike alfabetesini, bütün alfabelerin başlangıcı saymışlardır. Strabon ise altı bin (bugün sekiz bin) yaşında olan bir alfabeyi 'Turdetanlar'a bağlamıştır. Bunları eski bir Türk boyu olan Basillere bağlamıştır" demektedir. (64.220)

Cafer Caferov da, Turdetanların Türk kökenli olduklarını kendi kitabında belirtir. (65.35)

Ejder Ferzeli, kitabının sonunda şöyle bir sonuca varır; "Kaya resimlerine, Azerbaycan'nın ve başka ülkelerin bilim adamlarının düşüncelerine dayanarak Gemikaya-Gobustan kültürünün M.Ö. 8. ve 5. bin yıllar arasında geliştiği ve zirve yaptığı söylenebilir. Bununla ilgili olarak bazı yazılı belgelere de dayanmak mümkündür. Mesela Strabon'un 'Coğrafya' kitabında Turdetanların, Turdulların M.Ö. 7. bin yıllarda yetkin bir fonografik alfabeye sahip olduklarının hatırlanması, M.Ö. 8. ve 7. bin yıllara ait sayılan Mas de Azil (Fransa'da) işaretlerinin aynularının Gemikaya-Gobustan'da ortaya çıkması da bu düşünceyi güçlendirir. M.Ö. 3. binyıla ait Mısır, M.Ö. 2. binyıldan kalan Çin hiyerogliflerinin

oluşumunda Gemikaya-Gobustan hiyerogliflerinin ve fonografik işaretlerin açığa çıkarılmasını sağlar. Gemikaya-Gobustan kültürünün bu topraklarda da yayılmış olduğunu gösterir.” (64.327)

Bu durumda artık tartışmalar kültür abideleri üstüne olmaktadır. Bu konuda araştırmacı Bahtiyar Tuncay bana yazdığı mektuplarından birinde şunları söylemiştir: “Saygıdeğer Yunus Bey; önceki mektubumda size, Türkmenistan’ın Altın Tepe sahasında bulunmuş, M.Ö. 2. binyıla ait olan, karın kısmında ağaç bulunan, saç örgülerinin yerine bir çeşit yılanın konduğu kadın heykelciğinin tasvirini takdim ettim ve bildirdim ki, buna benzer heykelcikler hem Sümer, hem Doğu Anadolu, hem de Azerbaycan topraklarında bulunmuştur. Bu heykelcikler, eski Türk tefekkürü (düşünce alemi) ile ilgilidir. Eski Türk ilahesi Ülgen’i (Ülgen) temsil eder.” (59.87)

Kaydetmeliyiz ki, Türk mitolojik düşünce sisteminden doğan bu ilahenin tasvirleri enolit döneminden itibaren (M.Ö. 6. ve 5. binyıllar) geniş olarak yayılmıştı.

Azerbaycanlı bilim adamı Reşid Göyüşov bununla ilgili bir sonuca ulaşmıştır: “Sovyet arkeologları enolit döneminin beş esas karakteristik özelliğini bütünlükle gösterirler.

1. Üretimin diğer alanlarına oranla, tarım üretiminin enolit döneminde daha üstün olması;
2. Çakmak taşından hazırlanmış aletlerle birlikte bakır aletlerin de meydana çıkması;
3. İlkel toplumun üyeleri için saman karıştırılmış çamurla yapılmış büyük kabile evlerinin bulunması;
4. Anaerkil dönemde karakteristik olan kilden yapılmış kadın heykellerinin ortaya çıkması;
5. Fırça ile nakış işlenmiş kil kapların hazırlanması.

Bütün bu işaretleri, izleri Azerbaycan’ın enolit dönemi abidelerinde tam teferruatı ile izlemek mümkündür.” (66.25)

Bunlar, M.Ö. 6. ve 5. binyıllarda Anadolu’da ve eski Azerbaycan top-

raklarında proto-Türklerin yaşadığını ispat etse de, daha tutarlı belgeler de vardır. Anadolu'da ve Azerbaycan'da bulunan kurganlar, mezarlar, Karadeniz'in kuzey kısmının düzlüklerinde ve Orta Asya'da bulunan kurganlardan kat kat eskidir. Bahtiyar Tuncay; "Yunus Oğuz'a Mektuplar" kitabında şunları yazar: "Altay ve Sibirya'nın Türk mezarlarından bahseden bütün araştırmacılar, bir kural olarak kurganlardan bahsederler. Altay teorisinin taraftarları olanlar, bana Sümer ve Azerbaycan kurganlarından daha eski döneme ait bir tane Altay ya da Sibirya, hiç olmazsa Orta Asya kurganı gösterebilirler. Böyle bir belge yoktur, olamaz da. Çünkü, eski Türkler, onların iddia ettiği gibi, doğudan batıya değil, batıdan doğuya göç etmişlerdir. Doğudan batıya ilk Türk göçü yalnız ve yalnız Hunlar dönemine rastlar ve bundan önce böyle bir göç hiç olmamıştır." (59.89)

Reşid Göyüşov alıntı yaptığımız "Azerbaycan Arkeolojisi" adlı kitabında, ülkemizin topraklarında bulunan kurganların yalnız prototürklerle ait olduğu hakkında ilginç düşünceler yazar: "Topraktan yapılmış bir hayli kurgan bulunmuştur... Bu mezarlardan ... at iskeleti ile eyer, gem ve dizgin kalıntıları da açığa çıkarılmıştır. Bazı atların ayaklarına tunçtan yapılmış, süs için kumaş benzeri halkalar takılmıştır." der. (66.77)

L.N. Gumilev'in yukarıda bahsettiğimiz teorisinin karşıtı olarak iki belge daha ileri sürelim:

Bazı kaynaklara dayanarak; İbrahim peygamberin M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinmektedir. Bu konuda dilbilimcimiz Feridun Ağasıoğlu, "Tanrı'nın Elçisi İbrahim" adlı kitabında ilginç bilgiler verir: "Böylece, İbrahim'in ilk oğlu İsmail, Hacer'den, ikinci oğlu İshak da Sara'dan doğmuştu. Ebül Ferec (Arap tarihçisi) Sara öldükten sonra 'İbrahim, Türk kralının kızı Kantura ile evlendi' diye yazar." (67.49)

Burada ilginç bir soru ortaya çıkar. İbrahim peygamberin döneminde, yani bundan dört bin yıl önce Kantura'nın babası (ne yazık ki kaynaklarda adı yok) nerede yaşıyordu? Hangi Türk devletine krallık yapıyordu? İbrahim peygamber, Kantura'yı Orta Asya'dan mı getirmişti? Olmuyor, sayın Altay teorisi taraftarları olmuyor! Sizin ve Gumilev'in teorisine de esasen etnosun genesisin 1000-1200 yıllık bir süre zarfında

devam ettiğini söylüyor. 13. yy. Arap tarihçisi Ebül Ferec eski kaynaklara dayanarak Kantura'nın babasının Türk kralı olduğunu yazmıştır. Bu şu demektir; Türk devleti kurulmadan önce, etnos, gelişme merhalesini geçmiş ve devlet kurmak için süperetnos olmuştur. Buradan elde edilen kaynaklara dayansak, bu krallıkta yaşayan Türk etnosunun, yahut prototürklerin, L.N. Gumilev'in passionerlik teorisine göre, passionerliği, M.Ö. 4000 yıllarında başlamış olmalıdır. Ama hürmetli Lev Nikolayev, hiçbir eserinde M.Ö. 4000 yıllarında Orta Asya'da bile prototürklerin yaşadığından bahsetmiyor. Orta Asya'da bile herhangi bir Türk devletinin varlığı anılmıyor. Ebül Ferec'den 500 yıl önce yaşamış başka bir Arap tarihçisi, Curmuhi'nin, "Azerbaycan en eski dönemlerden beri Türk yurdu sayılır, Türkler çoktan buraya yerleşmişlerdir" diye yazması herhalde tesadüf değildir. (108.68) Böyle belgeler yeteri kadar çoktur. Tesadüf değil ki, yirminci yüzyılda en eski kaynakları inceleyen akademisyen N. Marr; "Türklerin ve Türk dilinin ortaya çıkması ile karşılaş-tığımızda insanlığın kısa hafızasına silinen belgenin görünen şahitliğine esasen Asya'yı (Hazar'ın doğusu kastediliyor. Y.O.) Türklerin ilk anavatanı olarak kabul etmek mümkün olmaz" diye yazar. (68.87)

Kalakantlı Moses; "Alban Tarihi" kitabında Yafes'in neslinin şeceresini verir. Buraya, Feridun Ağasıoğlu'na dayanarak Yafes şeceresinin karşılaştırmalı analizini vereceğimiz için geçtik. Moses; "Burada sen Yasef'in soyu ve onun neslinin yaşadığı sınırlar hakkında bilgi bulacaksın -her birinin yaşadığı yer hakkında da. Kardeşler, Nuh'un uyarısı ile birbirleri ile dövüşmeyecekleri, birbirlerini incitmeyecekleri hakkında and içtikten sonra, Nuh'un Yafese verdiği alan kuzeyden Midiya'dan Kadi-ron'a (İspanya'daki Kadiks şehrinin eski adı. Y.O.) kadar uzanarak Mi-diya'yı Babil'den ayıran Dicle nehrinin aşağı akarına kadardı. Yasef'in oğulları şunlardır: Homer-Hamirler (Kimmerler-Y.O.) onun neslin-dendir. Mecuc, Keltlerin ve Galatların ceddidir; İavan, Yunanlıların ceddidir; Fuval, Fessellerin ceddidir; Medeh, İlliryalıların ceddidir; Fırs, Frikyalıların ceddidir; Kittim, Makedonyalıların ceddidir. Fıras'ın oğul-ları şunlardır: Eskinaz, Sarmatların ceddidir; Rifat, Savromatların ced-didir; Togorma Ermenilerin ceddidir. İava'nın oğulları şunlardır: Elisa Si-cilyalıların ve Atinalıların ceddidir; Farsis, Gürcülerin ve Turanlıların

(Patkonov'da Turanlılar Tursiller olarak verilir.); Kittim ise, Romalıların, Latinlerin ve Rodeylilerin ceddidir" diye yazar. (69.14-15)

"Alban Tarihi" bize Ermeni dilinde ulaşmıştır. Ermeniler bu kitabı Alban dilinden tercüme ederlerken üzerinde ciddi anlamda oynamışlar, önemli belgeleri tahrif etmişlerdir. Buna rağmen, kitap bize ciddi tarihi belgeler vermektedir.

Moses; "Dillerin karıştığı zaman Yafes'in soyundan on beş halk gelmiş ve bunlar okyanusa kadar ve kuzeye doğru uzanan Midiya'dan Hesperiya'ya kadar olan topraklarda yerleşmişler. Onların toprakları şudur: Atropatena, Albaniya, Amazoniya, Büyük ve Küçük Ermeniye (?), Kapodokiya, Helatiya, Kolhida, Hindistan, Bosporiya, Meotis, Deris, Sarmatiya, Torinis, Sevromatiya, Skifiya, Frakiya, Makedoniya, Dalmasiya, Molhiya, Fessaliya, Lokariya, Beotiya, İtaliya, Attika, Aheya, Releniya, Akernas, Hunuristim, İllirya, Lugiriyi, Adriaka (Adriyatik denizinin adı bu ad ile ilgilidir), İspanholliya, İberiya, Büyük İspaniya. Burada Yafes neslinin topraklarının sınırları Britanya adalarında sona erer ve bunların hepsi kuzeye doğru bakar." diye yazar. (69.15)

Buradan anladığımıza göre Yafes'in oğulları bütün Avrasya coğrafyasına yayılmıştır. Öyleyse nasıl oluyor da Türkler, yalnız Hunların döneminde büyük göçler yapmışlardır denilebilmektedir? Hem de doğudan batıya doğru... Önceleri hiç kimse, eski Türklerin, Anadolu'dan, Azerbaycan'dan ve Mezopotamya'dan, Avrasya coğrafyasına büyük göçler yaptıklarına dair teoriyi kabul etmiyor ve hazmedemiyordu. Ama bu, tarihin kırıma anıdır ve bunu bazı dini ve dünyevi kaynaklar gösterebilir de, zamanın isteğine göre bundan, çağdaş ideoloji siparişi alan tarihçiler görmezden geliyorlardı. Şimdi, Türkiye'de, Azerbaycan'da, hatta Avrupa'da bazı tarihçiler, doğudan batıya göçü inkar ediyorlar. F.Ağasıoğlu, "Tanrı Elçisi İbrahim" adlı kitabında Yafes oğullarının çeşitli dönemlerdeki şeceresini veren yazarların karşılaştırmasını yapar: "Eger Hakanlığı'ndan Yahudi dininden Hakan İosifin, Müslüman Ebülğazi Bahadır Han'ın ve Hristiyan Kalakantlı Moses'in, Yafesoğulları hakkında verdikleri şecereleri karşılaştırsak, bibliya (Tevrat-İncil) geleneğinin yerli siyasi, sosyal duruma uygunlaştırıldığını cenvelde göre-

biliniz diye yazar.

Daha sonra profesör; "Saka rivayetlerinde, Targitay'ın Elbekce, Erbekce ve Kölekce isimli üç oğlu olduğu söylenir. Onlardan Saka (Ahvat, Katiar, Tnaspi, Ağaceri, Gelon ve Saqat (Sikith) boyları türedir. Aynı adlara Oğuzname'de de rastlarız. Buğra Han'ın oğulları, Eltegin, Ertegin, Kortegin (Költegin). Fars geleneğinde kendini gösteren üç oğul rivayeti Feridun'un oğlanları ile ilgili olarak verilir: Salm, İrec, Tur. Burada ülkeler bölündüğü zaman Türk elleri (Turan, Tur'a verilir, yani Tur Türklerin boy babası sayılır" diye yazar. (67.61)

Profesöre göre, İbrahim, Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan, Oğuz ise Nuh'un oğlu Yafes'in (Abulca-Olcay) soyundan sayılır.

Strabon'un şahitliğine göre İberyâ'da (İspanya) yaşayan Turdulların alfabesinin yaşının altı bin olduğunu yazmıştı. Sözlerimizi Kalakantlı da tasdik eder: "Yazıya sahip olan halklar şunlardır: Yahudiler, Romalılar (Bunların yazısından Bizanslılar da yararlanırdı), İspanlar, Yunanlılar, Midiyalılar, Ermeniler (?-Y.O.) ve Ablanlar. Bunlar Midiya'dan kuzeyde Qadiron'un (İspanya-Y.O.) sınırlarına, yani Pargamitos nehrinden başlayarak doğuya olarak sayılan Mastotis'a kadar uzanan topraklarda yaşıyorlar...

... Sam dünyanın doğu kısmını, Ham güney kısmını, Yafes ise batı ve Albanların yaşadığı kısmını ve Hazar denizinin olduğu kuzey kısmını almıştı" diye yazmıştır. (69.16) Daha başka bir belgeye daha bakalım. 1993 yılında Bakü'de yayınlanmış "Tarihi Qızılbaşan", yani "Kızılbaşların Tarihi" kitabından alıntı yapmak istiyorum. Ne yazık ki, 17. yüzyılın başlarında adı bilinmeyen bir yazar tarafından yazılan bu eser, 15. ve 16. yüzyıllarda, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler dönemlerinde, Azerbaycan ve komşu ülkelerde olan olayları aksettirse de burada özel birkaç husus tarihçi ve Türkologların dikkatinden kaçmıştır. Şöyle ki; kitabın Akkoyunlu boyları hakkındaki bölümünde 17. yüzyılın adı bilinmeyen yazarı şunları yazar: "Bu boya 'Bayunduuri' de derler ve onlar otuz dört yıl İran topraklarında hakanlık yapmışlardır. (Akkoyunlular Sülalesinin Hakanlığı 1468-1502 yıllarını kapsar.-Y.O.) Padişahları aşağıdakilerdir; Hasan Padişah, Sultan Halil, Yakup Padişah, Baysungur

Mirza, Rüstem padişah, Ahmed padişah, Mehemmedi Mirza, Elvend padişah, Sultan Murad" (70.6-7)

Burada adı bilinmeyen yazar bize en gerekli olan bilgiyi verir:

"Ebu Nesr Hasan padişah. O, Ali bey İbn Kara Osman'ın oğludur. Bayundur Han ki, bu boy kendini onun nesli sayar. Gün Han ibn Oğuz Han'ın oğludur ve Oğuz Han, Hasan padişahın elli birinci atasıdır. O, aslen padişah ve padişah oğludur" (70.7)

Bize gerekli olan bilgi şuradadır; "... Oğuz han, Hasan padişahın elli birinci atasıdır" (babasıdır).

Burada ilginç ~~sorular~~ ortaya çıkar:

Oğuz Han, kaçınıcı yüzyılda faaliyet göstermiştir? Oğuz Türkleri hangi mekanda yaşamışlardır?

Dikkat edersek, Osmanlı Sultanlarının altı yüz yıldan fazla faaliyet gösterdiği bir dönemde toplam otuz altı padişahı olmuştur. Akkoyunluların otuz dört yıllık hakimiyeti zarfında toplam dokuz padişahları olmuştur. Hepsi de kısa zaman padişahlık yapmışlardır. O zaman Gün Han ibn Oğuz'u hangi döneme yerleştirmeliyiz?

Basit bir hesap yapalım. Tahmini olarak dede ile torun arasındaki yaş aralığını kırk beş olarak alalım.

$$45 \text{ yaş} \times 51 \text{ baba} = 2295 \text{ yıl}$$

Demek ki, Oğuz Han Akkoyunluların birinci padişahı Hasan Padişah'ın iktidara geldiği yıldan (1468 yılı) 2295 yıl önce yaşamıştır. Bu yılları da hesaplarsak, 1468'den 2295 yılı çıkarsak görürüz ki, Oğuz Han'ın yaşadığı dönem M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara rastlamış ve bir Türk devletinin hakanı olarak yaşamıştır. Minehanım Tekeli; "Bayındurlar, Oğuzların İslamiyetten önceki tarihlerinde oldukça önemli roller oynamış boylardan biridir" diye yazar. (109.57) Peki bu devlet hangi topraklar üzerinde yaşamıştır? Gumilev'in yazdıklarına bakarsak bu Türk devleti Orta Asya'da değildir. Çünkü Gumilev, Türklerin ve devletlerinin tarihini Hunlar ile başlatır ve başka kaynaklara ve belgelere itibar etmez. Ya da bunları yok sayar. Düşüncemize göre, bu devletin yerleştiği

topraklar Azerbaycan ve Anadolu topraklarıdır. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllardan itibaren Farsların Efrasiyab dediği Alp Er Tunga'nın faaliyeti de bu çağlara rastlar.

Görüldüğü gibi "Kızılbaşlar Tarihi" kitabında adları verilen şahıslar, yahut Oğuz Türkleri "Kitab-ı Dede Korkut"ta da çok açık bir şekilde geçer.

Bu düşüncemizi onaylarcasına, sayın Profesör Yakup Mahmudov da şunları yazar: "Kitab-ı Dede Korkut Oğuz Türklerinin, o cümleden Azerbaycan halkının tarihini öğrenmek için eşi bulunmaz bir kaynaktır. Bu kahramanlık destanı Azerbaycan'ın gerçek tarihidir, düşman eli değmemiş ve sahteleştirilmemiş tarihidir. Fakat, üzümlere söylemek gerekiyor ki, bu kıymetli tarihi abidenin (sadece tarihi abidenin) bir tarihi belge gibi öğrenilmesi bakımından özel, hem de derinliğine araştırmalar yapılmamıştır. Kitab-ı Dede Korkut boylarındaki çok değerli bilgiler, kesin tarihi belgeler, bu yönde yürütülen karşılaştırmalı ilmi araştırmalar, Oğuz Türklerinin, dünyanın en eski, hem de çok zengin ve manevi medeniyet yaratmış halklarından biri olduğunu ispat etmektedir. Eski Oğuz-Türk yurdu olan Azerbaycan'da tarım, bağcılık, üzümçülük, ipekçilik, dokumacılık, bunlarla birlikte bir çok sanatkarlık alanları, genellikle yerleşik hayat alanları, bunlarla beraber iç ve dış ticaret ilişkileri yüksek oranda gelişmişti. Azerbaycan en eski zamanlardan başlayarak bütün tarihi dönemlerde genel Türk toprağının önemli bölgesi olan eski Oğuz yurdu, Azerbaycan halkı ise bu diyarın en eski yerli (yerleşik) halkı olmuştur. Büyük Azerbaycan hükümdarı meşhur Oğuz-Türk komutanı ve hakanı Akkoyunlu Uzun Hasan'ın emri ile yazılmış ve şimdiye kadar araştırmacıların dikkatinin dışında kalmış Ebu Bekir El Tihrani El İsfahani'nin 'Kitab-ı Diyarbekiniyye'sinde, Azerbaycan'ın en eski Oğuz-Türk yurtlarından biri olduğu gösterilir. Eski Oğuzlar, o cümleden Oğuz Han'ın kendisi, Hanlar hanı Bayındır Han, bunlarla birlikte sonraki dönemlerin meşhur Oğuz-Türk komutanları, hatta Kıpçak Hanı da Azerbaycan'da yaşamış ve burada toprağa verilmiştir. Bütün bu kıymetli tarihi belgeler, meşhur gezginler Adam Oleari ve Evliya Çelebi'nin Oğuz bilgisi Dede Korkut'un Derbend'de, tari-

hi Azerbaycan toprağında gömüldüğü hakkında verdikleri bilgilerle örtüşmekle birlikte, hem de Azerbaycan'ın büyük Oğuz-Türk toprağında ne kadar önemli yer tuttuğunun da açık olarak gösterir." (71.18)

Oğuzların muhteşem kitabı Kitab-ı Dede Korkut'tan söz açıldı. Bu konu ile ilgili birkaç soru da ortaya çıkıyor;

1. "Kitab-ı Dede Korkut" erken İslam tarihine ait bir eser midir? Eğer buna "evet" diyorsak, ikinci bir soru hemen arkadan gelir;

2. O zaman, bu eserde niçin Hristiyanlığın, Ateşetapanların ve Maniheizmin izleri neden hiç görünmüyor?

Sorular ne kadar basitse, cevaplar da bir o kadar karmaşık ve zordur.

Bu sorulardan sonra basit bir mantık ile sonuca ulaşmak mümkündür. Bu muhteşem eserin ortaya çıkma tarihini ne kadar İslam tarihine, ya da ondan sonraki yüzyıllara koyarsak, ne "Dede Korkut"un gerçek mahiyetini ortaya çıkarabiliriz, ne de onun Türk'ün gerçek tarihini saklayan boylar içinde gizlenmiş şifrelerini okuyabiliriz.

3. Bu kitapta yer alan Oğuz boylarının tarihinde komşu, Türk olmayan devletler olmuş mudur? Olmuşsa bunlar hangileridir ?

Esere göre, Oğuzlar ikiye bölünmüşlerdir; İç oğuzlar, Dış Oğuzlar. İç Oğuzların komşusu Dış Oğuzlar ise, burada erken İslam devrinde var olan devletler nerededirler? Erken İslam döneminde Kafkasya'da, Ön Asya'da, Türkiye'de devletler ve dinler vardı. Peki bu devletler ne oldu? Erken İslam döneminde Türk boylarının kolları Avar ve Bulgar imparatorlukları niye hatıra getirilmiyor? Dikkat edersek Sasaniler Devleti Azerbaycan'ın güneyinde büyük bir imparatorluk kurmuştu. Bizans İmparatorluğu 1453 yılında Osmanlılar tarafından yıkıldı. 7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu çok güçlü bir devlettir. Azerbaycan'ın içinde 7. yüzyılda birkaç bağımsız ya da yarı bağımsız devlet (Albaniya, Aran v.b.) yaşıyorlardı.

7. ve 14. yüzyıllar arasında Azerbaycan ve Türkiye çevresinde var olan devletlerin tarihi ve coğrafyası bellidir. Öyle ise "Dede Korkut" kitabında, şimdiki ifadeyle söylersek Oğuzların dış politikalarında onların adı

niçin hiç kullanılmamıştır? Belki, erken İslam döneminde Araplar, Sasani, Bizanslılar, daha sonra diğer halklar ve devletler hiç olmamışlardır (!) Fakat bunu inkâr etmek tabi ki mümkün değildir. Bu durumda cevabı nerede aramalıyız? “Kitab-ı Dede Korkut”ta adları verilen İç ve Dış Oğuzların yaşamlarını 1400-1500 yıl geriye çekersek herşey yerli yerine oturmaktadır. Yani “Kitab-ı Dede Korkut”taki İç ve Dış Oğuzların Milattan önce 8. ve 7. yüzyıllarda yaşadıklarını kabul edersek, herşey mantığa uygun hale gelir. Çünkü, o zamanlar ne Sasani, ne Bizans ne de başkaları Oğuzların etrafında yoktu, oralarda yaşamıyorlardı.

Bu düşüncemizi onaylayan bilgileri “Oğuz Saltanatı” isimli kitabının yazarı Altay Memmedov da şöyle verir:

“1. Azerbaycan topraklarında arkeolojik bulgular burada M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda, belki de daha eski zamanlarda İşguzların (Oğuzlar) yerleştiğini tam olarak tasdik eder. Özellikle Oğuz kurganları eski Azerbaycan’ı Karadeniz etrafı ve Altay-Tuva ile sıkı sıkı bağlamaktadır.

2. İşguz devletinin varlığını M.Ö. 7. yüzyılda tam tasdik eden arkeolojik bulgular Güney Azerbaycan (Sakız) topraklarında yoğun olarak bulunmuştur.

3. İşguz bulgularının M.Ö. 6. yüzyılda Kuzey Azerbaycan topraklarında toplanması doğaldır; çünkü İşguzların ‘Asya üzerinde 28 yıllık hakimiyetine’ son verildikten sonra onlar kendi güçlerini daha çok Kuzey Azerbaycan topraklarında birleştirdiler.

4. Luristan topraklarında açığa çıkarılan eşyalar bu bölgenin kuzey göçbeleri ile (Dikkat ediniz, kuzey göçbeleri deniyor, Orta Asya göçbeleri denmiyor Y.O.) ilgisinin daha eskilerden (M.Ö. 2000 yılları) var olduğunu ispat eder.

5. İskit vahşi hayvan tasviri üslubu nerede kullanıldığına bağlı olmaksızın, bunların esas yaratıcı ve yayıcısı en eski Türkler olmuştur. Bu üslup esasen İşguz devletinin var olduğu dönemde ortaya çıkmış ve gelişmiştir” (7.167)

Bilindiği gibi Azerbaycan toprakları üzerinde Hristiyanlık M.S. 4. yüzyılda, Ateşe tapınma ise daha eski zamanda, yani M.Ö. 6. ve 5. yüz-

yıllarda yayılmıştır. Peki o zaman "Kitab-ı Dede Korkut" eserinde Hıristiyanlık ve Ateşe tapınma motifleri neden yok denecek kadar azdır? Bin yıldan uzun zamandır var olan Ateşe tapınma ve erken İslam dönemine kadar dört asırlık bir yol geçmiş dinlerin izleri bu eserde niye görünmüyor? Mantığa ve tarihi belgelere göre bu dinlerin tarihi, medeni, ekonomik ve siyasi izleri bu kitapta mutlaka görünmeli idi. Ama bunlar yoktur. Biliyoruz ki tarihte Türkler çeşitli ideolojilerin etkisi altında farklı dinler kabul etmişlerdir. Ateşe tapınma, Hıristiyanlık, Buduzim, Maniheizm, hatta Yahudi dinini kabul eden çok sayıda Türk boyu olmuştur. Onların bazıları şimdi de aynı dinlerin içerisinde yer almaktadırlar.

Sorunun cevabı yine basittir: "Dede Korkut" eserinde gösterilen İç ve Dış Oğuzlar yukarıda adlarını verdiğimiz dinler ortaya çıkmadan önce vardılar, yani M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda varlıklarını sürdürüyorlardı. Onların bir Tanrı inancı vardı. Tanrıculuk inancında ise kültler önemli rol oynuyordu. "Dede Korkut"ta ise kültle ilgili örnekler var. Mesela "kara başım kurban olsum kurdum sana", "ak kayanın kaplanının erkeğinde bir köküm var" v.s. Önceki bölümde gösterdiğimiz şekilde, Tanrıculuk inancında kültler ve totemler önemli rol oynarlar. (103)

Bizans tarihçisi Feofilakt Simokat da Türklerden bahsederken şunları yazar: "Türkler ateşi her şeyden yüksek tutar, hava ve suya saygı gösterir, toprağa methedeci türküler okur, gökleri ve toprağı yaratan ise ibadet eder ve onu Tanrı olarak adlandırırlar... Onlar bu Tanrı'ya at, boğa ve koyundan kurbanlar keser ve kendilerinin din adamı olarak, peygamberlik yaparak geleceğı önceden haber veren adamı kabul ederler" (72.161).

Gumilev'in teorisinin aleyhine bir belge de tarihin babası Herodot'tan gelir. Liviya topraklarından (şimdiki Libya) bahsederken şunları yazar: "Daha sonra Arvîl'den on günlük mesafede... bir çok KARAMANT'lar yaşıyorlar. Bu Karamantlar mağaralarda yaşayan Habeşlere saldırırlar" (73.298)

Türk sözünün anlamını veren ve şimdi de dünyanın birçok yerinde yaşayan Karamant Türk boyları bundan 2500 yıl önce şimdiki Afri-

ka'nın kuzeyinde ne arıyorlardı? 1985 yılında Suriye-SSCB arasında karşılıklı ilişkilerin açık örneği olan bir kitap Moskova'da yayınlandı. Kitab "Sahara Medeniyeti" adı ile yayınlamıştı. (Rusça olarak)

Bu kitapta Sahara'nın nüfusça en fazla ve en eski halkı olan Karamantlar hakkında geniş bilgi verilir. "M.Ö. 1200 yılında yeni dönem, 'atlar dönemi' başlar. (Onlar) Sahara'nın hesabına Neger nehrinin sahillerine kadar her yeri zapt ettiler" (74.14)

Bildiğiniz gibi atların ilk defa ehlileştirilmesi Türk boyları tarafından gerçekleştirilmiştir ve onlar gıda olarak esasen atla beslenip at sütünden hazırlanmış kumus (kıymız) içerlerdi. Tarihin babası sözlerimizi tasdik eder gibi yazar: "Böylece Mısır'dan Tribonid'e kadar olan yerlerde yaşayanların hepsi göçbedir. Onlar atla beslenir ve at sütü içerler" (73.297) Adını verdiğimiz kitapta Karamantların Akdeniz sahillerinden çok eski zamanlarda geldikleri kaydı oldukça ilginçtir. Bu ad orada "deniz halkları" olan Ahey, Atrüsk ve Sardamlarla birlikte verilir. Onların en büyük yaşayış yeri Karama olarak isimlendirilirdi. Bu yerin halkına "Taraka", ya da "Targa" deniliyordu. "Tar" sözünün açılışını biz, giriş kısmında vermiştik.

Hazar Hakani'nın adını verdiği Türk soyadlarından birine erken çivi yazılarında, yani M.Ö. 3. ve 2. bin yıllara ait metinlerde Subarların adına rast geliyoruz. Aslında İosifin mektubunda bu boyun adı "Savir" şeklindedir. Sözü geçen boyun adına çeşitli kaynaklarda "Sabir", "Sibir", "Suvar", "Subar" şekillerinde rastlanır. M.Ö. 3000 yıllarına ait metinlerde "Subir" şekli kullanılmaktadır. (8.154-155) Bu Türk soyu adını Azerbaycan toponomisinde (Bilasuvur) "Suvar" şeklinde ebedileştirmiştir. Başka bir toponim hakkında B. Budagov şunları yazar: "N.E. Aske-rov'un düşüncesine göre, 'Şabran' Hunlar boylar birliğine dahil olan Savar (Sabir) boyunun adıdır. Bu söz önceleri 'Sabran' gibi kullanılıyordu. (75.58)

Azerbaycan toponimlerinin incelenmesinde Hüseyinzade Ali Bey'in büyük hizmeti vardır. Onun eserlerinde bir grup coğrafi adın incelenmesi ancak tarihi inceleme şeklinde değil, kompleks (toplu) şekilde yapılmıştır. Mesela "Bilesuvur" toponimini incelerken "Suvar" toponimi-

nin "Sapir", "Savir", "Savar", "Sabir", "Savarad" formalarını gösterir. (75.64) "Şabran toponimi: Kala eski boylarından olan Sabirlere (şabirlere) özgü olduğu için ona Sabirin-Sabiran (şabirlere) özgü olduğu için ona Sabirin-Sabiran-Şabiren-Sabran-Şabran adı verilmiştir" (75.132)

Çivi yazılarından anlaşıldığı kadarı ile Sabirler Dicle-Fırat arasının kuzeyinde yaşıyorlardı. Sümerler Mezopotamya'nın güneyine Subar ülkesinden geçerek gelmişlerdi. M.Ö. 2. bin yıllık döneme ait Asur çivi yazılarında onların adı "Turukku" gibi verilir. Akat ve Asur kaynaklarında, bu halkın güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarında yaşadığı belirtilir. Turukkular, Arata ile Asur arasında kalan topraklara sahip olmak uğruna Asurlularla savaşıyorlardı. (76.73)

Türklerin adının Azerbaycan sakinleri gibi daha Milattan önceki Akat ve Asur kaynaklarında "Turukku" gibi yazıldığını ilk defa tespit eden alim Zelik Yampolski olmuştur. Türklerin kökeni ve ilk ana yurdu hakkında, Rus-Sovyet ideolojisinin resmi görüşüne karşı çıkarak "Akat kaynakları Türk etnoniminin kayıt altına alındığı en eski yazılı kaynaklardır" demiştir. (77.62-64)

Milattan önce 1000 yıllarına ait Urartu çivi yazılarında da aynı halkın adı, aynı toprağın sakinleri olarak kayda alınmıştır. Urartu kaynaklarında aynı halkın adı "Turuki" şeklinde verilir.

Ferudin Ağasıoğlu'nun düşüncesine göre Asur kaynaklarında rast geline "Turukku" etnonimi "Türk" etnik adının Asur dilindeki yazı ve konuşma şeklidir. (8.39)

İlk defa Zelik Yampolski tarafından dile getirilen bu düşünceye, sonraları Yusuf Yusifov, Giyaseddin Geybullayev gibi Azerbaycan alimleri de katılmışlardır. "Türk" adına erken Ortaçağa ait Hint kaynaklarında "Turukka", Hotan metinlerinde "Ttrruki", Tibet kaynaklarında "Drug" ve "Drugu" şeklinde rastgelmek mümkündür. (76.78). "Türk'ün Saklanan Tarihi" isimli kitabında Yusif Yusufov'a dayanarak kaydetmiştik ki, M. Ö. 2000 öncesinde Urmiye Gölü havzasında yaşayan Türklerin aktif siyasete katılması başlar. Onlar Zağros dağlarını aşarak Mezopotamya'ya gelirler. Türkler Aşağı Zab nehrinin yukarı akarındaki Raniye

düzlüğüne çıkar ve burada yaşayan Hurrilerle ilişki kurarlar. Genellikle bu topraklar uğruna savaşıyorlardı ve bununla da İki Nehir arasının (Mezopotamya) kuzeyinde kurulmuş Asur devletinin sınırlarında tehlike yaratıyorlardı. (42.208)

Asur çivi yazılarından anlaşılıyor ki Asur hükümdarı Birinci Şamşi-Adad Türklerle karşı askeri sefer düzenlemiştir. Fakat, bu boyların önünü alamamıştır. Türkler Asurluların kontrolü altında olan Şuşarra vilayetini ele geçirirler. Asur hükümdarı Birinci İşme-Dagan olanları çok ilginç bir şekilde anlatmıştır:

“Siz bana, Şuşarra ülkesinin heyecan içinde olduğunu ve onu koruyamayacağınızı yazıyorsunuz. Bırakın Gasid size durumu anlatsın. Turuk-kulu Lidaya ve bu ülkede onunla birlikte yaşayan Turukkilere rekabet ediyorlardı ve iki yaşayış yerini dağıtmışlardı. Ben oraya ek asker gönderdim, onlar dağlara çekildiler. Ben halka sordum ve bu ülkenin kontrol altında tutulamayacağına karar verdim.” (76.73-74)

Doğal olarak çivi yazılarında geçen “Turukku”, “Turuki”, “Turuk” adlarını “Türk” etnonimi ile aynileştiren bilim adamlarımız haklıdır. Fakat, bu görüşe karşı çıkanların, yani bahsedilebilecek şeyin sadece adların tesadüfî benzeyişi olabileceğini, Türklerin bir halk gibi Altay’da şekillendiğini ve çok çok sonraları Ön Asya’ya ve Kafkasya’ya geldiklerini iddia edenler az değildir. L.N. Gumilev de bu kişilerin arasındadır. Asur belgelerinde Turuk-Türklerle birlikte Kumen (Kuman), Kaşgay, Tirgiş (Turkeş), Sak, Kangar, Subar, Kimmer v.s. Türk boylarının adının verilmesi artık tekzip edilemez bir gerçektir. Akat ve Asur çivi yazılarında “Turukku”, M.Ö. 1. binyıla ait Urartu kaynaklarında “truiki” şekliyle rastgelen ve Azerbaycan’ın ve Doğu Anadolu’nun sakinleri olarak söz edilen bu halk; M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren büyük hakanlıklar kurmuştur. Bu hakanlıkların merkezi esasen şimdiki Moğolistan, yani Orta Asya olmuştur. Tarihin kırılma anında batıdan doğuya büyük göçler olmuş, sonrasındaysa bu göçler doğudan batıya dönmüştür. Eski Çin kaynaklarında Orhun-Yenisey abidelerini yaratan Türk halkının kökeni hakkında Türklerin kendi dilinde bazı efsaneler kaydedilmiştir. Bunlara dayanılarak bu halkın batıdan, Hazar Denizi’nin batı sahillerinden gel-

diği belirtilmektedir. (78.72)

Büyük Türk Hakanlığı'nın temelini atan Göktürklerin kökeni ile ilgili eski Çin kaynaklarında iki rivayet kayda alınmıştır. Birinci rivayette, Hunlarla aynı soydan olan Göktürkler, Hun yurdunun kuzeyindeki Su (So) ülkesinden çıkmışlardı. Başbuğlarının adı Kapan idi ve on altı kardeşi vardı. Bunlardan birinin anası Bozkurttu. Bu genç rüzgara ve yağmura hükmederdi. (78.20.26-27) Göktürklerin düşmanları bir baskın ile kardeşleri öldürdüler. Bu felaketten sadece bu genç kurtuldu. Onun iki hanımı vardı, biri yaz, diğeri kış Tanrısının kızı idi. Onun bu hanımlarından iki oğlu oldu ve halk büyük oğlu kendilerine hakan seçti. O, Türk adını aldı ve onun hanımından Türk halkı türedi.

Diğer rivayet hakkında Prof. Cemal Anadol "Tarihe Hükmeden Millet-Türkler" kitabında şunları yazar: "Aşına Çin kaynağında bir başka şekilde yazılmış. Bu ikinci rivayet şöyledir: "Türklerin ilk atası Batı denizinin (Hazar denizi. C.A.) batı sahillerinde oturuyordu..." (79.93)

Görüldüğü gibi Çin kaynakları da hatta destan ve efsaneler de bizim yazdığımızı onaylamaktadır ve burada birkaç yön dikkati çekmektedir.

Birinci yön, Türklerin ulu atalarının Hazarın batısında, yani Azerbaycan'da yaşamasıdır. Bu Çin kaynaklarında da tespit edilir ve bu belgeyi M.Ö. 3. ve 2. binyıllardaki Asur, Akat belgeleri ve 1. binyıla ait Urartu belgeleri de onaylar.

Dikkati çeken ikinci yön ise, Türklerin on kardeşten türedikleri belgesidir ki, bu belge de Hazar hakanı İosif'in yazdıkları ile örtüşür. İosif'in yazdıklarına göre Türkler, Hazreti Nuh'un torunu Togarma'nın on oğlundan türemiş olduklarını hatırlatalım. Kalankutlu Moses'in yazdığına göre ise Togarma Azerbaycan'ın dördüncü hakanı olmuştur.

Üçüncü yön, Türklerin Su adlı bir ülkeden çıktıklarına dair belgedir. Bu Su ülkesi nerededir?

Bu sorunun cevabını çivi yazılarında buluyoruz. Sorun şuradadır ki, M.Ö. 3. ve 2. binyıllara ait çivi yazılarında Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarında yaşamış olan Kutı, Lulu, Kuman ve Turuk, yani Türk halkları ile birlikte Su halkından ve Su ülkesinden bahsedilir. Çivi yazı-

larının uzmanı alim Yusif Yusifov'un yazdığına göre, eski kaynaklarda "Su ülkesine mensup Lullu" ifadesi kullanılır:

"Bazı durumlarda Arata ülkesinin adı 'Su Ülkesi' çivi işaretleri ile gösterilmiştir. Demek ki, Arata ve Su ülkesi Urmiye gölü çevresinde var olan geniş toprakların çeşitli adları olmuştur. Sular da Turukku ve Lullu boy birleşmesine dahildiler." (76.81)

Çivi yazılarında gösterildiği gibi, Göktürklerin kendi eski vatanları saydıkları, eski Çin kaynaklarında hakkında konuşulan ve Hazar denizinden batıda olduğu vurgulanan "Su ülkesi" Azerbaycan topraklarında var olan en eski devletin, Arata devletinin, başka bir adıdır. Su adı ile ilgili Türk geneloji efsanesinde söylendiği gibi, Türklerin başbuğu Kapan Pun'un on altı kardeşi vardı. Yani kendisi de dahil onlar on yedi kardeştiler. Çivi yazılarında bu bilgi ile örtüşen bilgi vardır ve buna dayanarak Guti sülalesinin iktidarda olduğu dönemde (M.Ö. 23.y.y.) Akat ordusu ile kuzeyde savaşan on yedi boydan biri de Tourki, yahut Türki şeklinde yazılan boy olmuştur. (8.39)

Eğer gerçekten de çivi yazılarındaki "Turuk"larla, Göktürk Hakanlığı'nı kurmuş Türkler aynı halksa, bu halk gerçekten ilk olarak Hazar'ın batısında yaşamışsa ve sonraları denizin doğusuna, oradan da Orta Asya'ya hareket etmişse, bu göç hakkında hiçbir yazılı belgenin olmaması mümkün değildir. Fakat böyle bir belge var ve bu belge Türklerin Hazar'ın batısından doğusuna, oradan da Çin yönüne yayıldıklarını gösterir. Bu belge 6. yüzyıl yazarı İordan'ın çok meşhur "Gotların Kökeni ve Maksatları Hakkında" adlı eseridir. Burada;

"İskitler ülkesi mantarı andırır. Başlangıçta çok dardı, sonra ise geniş ve dairevi oldu ve Hunların, Albanların, Sereslerin yayıldıkları topraklara kadar uzandı." Daha sonra şöyle devam eder;

"İskitlerin ülkesi geniştir ve çok uzaklara, doğuda Sereslerin ülkesine kadar uzanır. Seresler kendi tarihlerinin öncesinde Hazar denizinin sahilinde yaşıyorlardı." (80)

Sir ve Ser halkının kim olduğunu biz Orhun-Yenisey abidelerinden öğreniyoruz. Şöyle ki, uzun zaman Göktürk hakanlarının veziri olan

Tonyukuk diktirdiği abide de kendisinin mensup olduğu haktı “Türk Sir halkı” olarak adlandırır. Bu abidenin üçüncü ve dördüncü satırlarında şunları okuyoruz: “Türk Sir bodun yerite bod kalmadı” (Türk Sir halkının yerinde boy kalmadı) (81.117)

Aynı abidenin on birinci satırında ise;

“Türk Sir bodun yerinte idi yonmaun” (Türk Sir halkının yerinde yiye yürümesin) (81.118) denir.

Bu abidenin 60, 61 ve 62. satırlarında kaydedilir. “Kapağan Kağan Türk sir bodun yerinte bod yeme, bodun yeme, kişi yeme idi yok erteçi erti. İlteriş Kağan, Tonyukuk kazğantuk için Kapağan Kağan, Türk sir bodunıg igidi olurur” (Kapağan Hakanını Türk Sir halkını yüründe bir kişi de, halk da, adam da sahip olamayacaktı. İlteriş Kağan, müdrik Tonyukuk kazandığı için Kapağan Hakan'ın Türk Sir halkı yaşamaktadır. Türk müdrik hakanı Türk Sir halkını, Oğuz halkını yükselterek (tahtta) oturur.) (81.121)

Bütün bu söylenenlere eski Çin kaynaklarında Hazarın batısından geldikleri bildirilen Türklerin Çin kaynaklarında adı “Kapan Pu” şeklinde verilen ilk hakanlarının adının “Tonyukuk” abidesindeki Kapağan hakanın adı ile uygunluk gösterdiğini de eklemek gerekir.

Ferudin Ağasıoğlu yazar:

“Proto-Türk döneminden sonraki merhalede Türk dilli etnoslar iki esas kola ayrılmış, bunlardan biri Ön Asya'nın çeşitli yerlerine dağılmış, diğer kolu ise doğu istikametinde hareket ederek promongol, protunguz, mançur, prokore ve diğer etnoslarla uzun zaman temasta olmuşlar ki, bu yakınlık sonucunda ortaya çıkan paralellikleri Altay teorisi akrabalık gibi takdim etmektedir. Doğrudur, bu paralelliklerin toplanması ve açıklanması Türkoloji biliminin gelişmesi için itici bir güç olmuştur. Fakat, bu teori Türk dillerinin daha eski dönemine inmeye imkan vermiyor. Altay araştırmacılarının kabul ettiği ‘dil akrabalığı’ ifadesi yerine ‘dil paralellikleri’ ifadesinin kullanılması daha doğru olur. Aynı sözleri eski Ön Asya dilleri hakkında da söylemeliyiz. Türk dillerinin doğu kolları, doğu dilleri ile temasta olduğu gibi, batı kolları da ondan çok eski

zamanlarda Ön Asya dilleri ile temasta olmuştur.” (82.132)

Nizami Hudiye de bu konuda şunları yazar:

“Ön Asya’nın eski dillerinde birçok yerli abidelerde Türk sözleri kayda alınmıştır ki bu Türk etnosunun Azerbaycan’da ve genel olarak Ön Asya’da belirli bir rol oynadığını ve bu rolün sürekli olduğunu gösterir” (55.15)

Y.Yusifov’un düşüncesine göre Türk dillerinin kök dilden ayrılıp parçalanmasını M.Ö. 4. ve 3. binyıllara kadar geri götürmek mümkündür. Bu dönem proto-Türk dilinin var olduğu dönemdir. (83)

Daha sonra şunları yazar:

“Elam ve Türk dilleri arasında yapılmış karşılaştırmalar bu dillerin ne zamanlar yakın temasta olduğunu ispat eder. Daha doğrusu, bu temasın M.Ö. 3. ve 2. binyıllarda İran topraklarında olduğunu söylemek için elimizde yeteri kadar belge vardır. (76.86) Bu konu hakkında dilbilimci İ. Melikov’un da ilginç fikirleri vardır. O da şunları yazar:

“Ön Asya’nın eski dillerinden olan Hatt dilinde oluşturulan ve milattan önce 3. ve 2. binyıllarda kaleme alınan metinler ilk defa Grozni ve Forrer tarafından bulunmuş, daha sonra ise, bu işi İohannes Friedrich, Laros, Kemmenhuber, Dyakonov, Dunayevskaya ve başkaları devam ettirmişlerdir. Adı geçen dilin leksik kısmında Türkçe ile ortak olan bir çok sözlere rastlanır ki, bu, o etnosların daha Tunç döneminde Küçük Asya topraklarında çok yakın sosyal-siyasi, kültürel ve iktisadi ilişkilerde olduklarını gösterir.

Hatt Dilinde

Kud

Takıl

Tek

Aşa

Kuru

Türk dilinde

Qut (can, ruh)

Tahıl

Tik (dikmek)

Açık

Gör (görmek)

Kuba

ganmak (anlamak)

(84)

“Türk'ün Gizlenen Tarihi” kitabında akademisyen N. Y. Marr 'a dayanarak şöyle yazmıştık:

“Bu ki ‘kuyudur’ ve Hint-Avrupacıların ‘kuyu’sundan onunla ayrılır ki, Hind-Avrupa dilcileri kendi alanlarında çok derin katlara kadar gidiyorlar ve şimdi yollarından dönmek isteseler de kendi görüşlerini yerle bir etmeden buna ulaşamazlar. Kendi dil sistemlerinin derinliklerine inmeye güç bulamamış Türkologların ‘kuyu’su ile ortada genel bir yön var: Her ikisinin metodu formal karakter taşıyor, canlı ve zengin materyaller ummanında seslerin maddi gerçekliğine dayanıyor. Hint-Avrupa dilcileri ise Türklerin ayağı altında oraya buraya eğilen insanın ilk doğduğu yerden beş elle yapışarak zengin Türk dilini Türklerin yönetim tarzı ve sosyal hayatı ile ilişkilendiremiyorlar.” (42.289)

L.N. Gumilev'in teorisini alt üst eden eski kaynaklara geçmeden önce (doğrudan Strabon'un Coğrafya kitabını kastediyorum) kaydetmek gerekir ki bizim teorimiz varislik prensipleri esasında kurulmuştur. Yani tarihin kırılma noktasını düzelttiğimiz zaman görürüz ki, Turuklar, Kutiler, Kimmerler, Suvarlar, İskitler, Saklar, Hunlar, Türkler ve başka Türk soylular bir kökten, Türk kökünden etnogeneze başlamışlar ve varislik prensipleri temelinde hem devlet kurumlarını, hem de kültürel veraseti birbirlerine bırakmışlardır. Dini özelliğine bağlı olmaksızın Avrasya topraklarında yaşayan bütün Türklerin aynı köke ve inanca sahip olmaları hakkındaki rivayet ve efsanelerin varlığı asla tesadüf değildir.

A. N. Brenştam daha Sovyet yıllarında ilginç bir düşünce ileri sürmüştü: “Türklerin substrat etnogenezi sadece Hunlardır. Hunların ise selefleri ise vasıtasız olarak İskitlerdir. Hunlar -hem Asyalılar, hem de Avrupalılar- İskit kanından doğmuşlardır. Hunları Türklere bağlayan teori şunu gösterir ki, İskitleri de Türk olarak adlandırmak gerekir” (85.149)

Bu ideolojiyi savunan bazı meşhur bilim adamları, mesela Z. Yam-

polSKIY, daha M.Ö. 5. yüzyıla kadar da Türkler Kuzey Kafkasya'da yaşamışlardır, diye yazar.

V.V. Barthold şöyle yazar:

"Daha Arap coğrafya araştırmacıları eserlerinde kaydederlerdi ki, Ptolomey'in iki İskit (Skif) elinin birincisi batıdadır ve 'Türk toprakları' adı ile tamamen örtüşür, ikincisi ise doğudadır, Tokuz Oğuz toprakları...

... Altıncı yüzyılda büyük imparatorluk kurmuş Türkleri eski Türklerle ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. Batıda Türklerin İskitler ile yakın akraba oldukları, en azından bu halkın bir parçası oldukları defalarca dile getirilmiştir." (9.2.555-577)

Bana göre ek açıklanaya ihtiyaç yoktur.

Yukarıda Strabon'dan bahsetmiştik. Şimdi ise onun yazdıkları üzerinde genişçe durmak istiyoruz.

O coğrafya kitabında şunları yazar:

"Kutsal Burun da dahil olmak üzere batı sahilleri doğru TAQ nehri-
nin döküldüğü yere kadar İberiya'nın (bugünkü İspanya ve Portekiz toprakları) batı tarafının başlangıcıdır.

Güneyden ise ANA nehrinin döküldüğü yere kadar güneyin başlangıcıdır. Her iki nehir kaynağını doğudan alır. Ama TAQ öteki çaylardan daha büyüktür ve doğrudan batıya aktığı halde, ANA güneye dönerek vilayeti iki nehrin arasında bırakır. Ülkenin derinliklerinde KARPATAN, OREARAN ve VETTONLAR (yazılış benimdir.Y.O.) yaşarlar... Bu eyaletten, kaynağını ANA ve TAQ nehirleri gibi aynı yerden alan BATİY nehri akar.

...Nehrin adına uygun olarak ülke BATİK olarak adlandırılmıştır. Halk ise orayı TURDETAN olarak adlandırır. Halka TURDETAN, bazıları ise TURDUL der. Bir kısım yazarlar onları aynı halk, bir kısmı ise ayrı halk olarak sayarlar. Son görüşe katılan Polibiy, Turdulların, Turdetenlerin kuzey komşusu olduğunu, aralarında şu anda hiçbir fark bulunmadığını söyler. Turdenler kendilerini İber halkları içinde en mede-

ni ve kültürlü halk sayarlar. Onların alfabesi vardır, kanunları vardır ve kendi boylarının tarihine ait şiirler, manzum hikayeler yazarlar. (Kendilerinin dediği gibi yazıları altı bin yaşındadır.)

Başka İberyalılar da yazıyı bilmektedirler ama onların harfleri oldukça farklıdır, şöyle ki onların dilleri de ayrıdır." (63.68-69) Görüldüğü gibi, M.Ö. 1. yüzyılın sonunda Avrupa'yı gezen Strabon bize yeteri kadar Türk toponimleri, hidronimleri ve etnonimleri hakkında bilgi vermektedir. Bunları geçiştirmek, bunlardan hiç söz etmemek mümkün değildir.

Strabon'un İberya'da varlığını gösterdiği TAQ ve ANA hidronimlerinden başlayalım. Basit bir bakışla, hiçbir açıklama vermeden bu nehir isimlerinin Türkçe olduğunu görebiliriz. Peki bu kadar Türk toponimleri, hidronimleri ve etnonimleri M.Ö. 1. yüzyılda İspanya'ya nasıl gelmiştir? Dikkate almalıyız ki, bu isimlerin, bu yerlerde kendini kabul ettirmesi için yüz yıllar, belki de bin yıllar gerekmektedir. Bazı tarihçiler, bizim, eski Türkler olarak M.Ö. 5. yüzyıla kadar Orta Asya bozkırlarından dışarı çıkmadığımızı iddia etmektedirler. Eğer durum böyle ise, bu adlar Avrupa'nın batısına nasıl gelmişler ve yerleşmişlerdir? Nereden kaynaklanıyor bu adlar? Strabon bu adları kendi diline (Yunanca) de çevirmiyor. Yerli halk nasıl söylüyorsa öyle yazıyor.

TAQ sözü şimdi de bir çok Türk lehçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde de kullanılmaktadır. Azerbaycan'da üzüm ağacının (asma) bir koluna "TAQ (Ğ)" denir. "Taqım" orduda alayın bir parçasıdır. 1969 yılında Leningrad'da yayınlanan "Eski Türk Sözlüğü" kitabında "TAQ" sözü sağlamlaştırılmak, bir şeyin parçası anlamı olarak verilir. (13.536)

Bu sözün, eski Sümer dilinde de, çağdaş Türk dilindeki gibi "birleştirmek", "yapıştırmak", "sançmak" (saplamak) anlamı verir.

11. yüzyılda yaşamış olan Kaşgarlı Mahmud taq ve tağ sözlerini ayırtır. Bundan başka yazar "tağ" sözünden ortaya çıkan sözlere de yer verir.

"Tağay: dayı (6.3.224)

Tağık: dağa çıkmak (6.2.153)

Tağla: dağlamak” (6.2.266)

Strabon; daha sonra, ülkenin derinliklerinde Karpatan, Oretan ve Veronların yaşadığını yazar. Bu etnonimlere bugüne kadar bizim Türkologların dikkat etmemiş olmaları ilginçtir. Halbuki bu sözler, birleşik sözcüklerdir ve tertemiz Türkçe’dir. Fonotik değişikliğe uğramış olsalar da bu sözlerin anlamı bugün de kolayca anlaşılmaktadır.

Strabon, bu eyaletlerden Batiy nehri aktığını ve bu nehrin adına uygun olarak ülke Batik olarak adlandırıldığını, halkın kendilerine Turdul dediğini de anlatır. Turdullar hakkında yukarıda kısaca konuşmuştuk.

Daha önce yazdığımız gibi İberiya Avrupa’nın tam batısındadır, yani güneşin battığı yeredir. Bu bakımdan nehir batıya doğru aktığı için nehrin adı Batiy, ülke ise nehrin adına uygun olarak Batik olarak adlandırılır.

Kaşgarlı Muhmud da Bat sözüne çeşitli anlamlar verir:

“Bat: batmak, gözden kaybolmak (6.I.290)

Batıs: Bataklık, nehrin derin yeri (6.I.374)

Batsıs: Batı (6.I.450)

Batur: Batırmak, kapatmak” (6.I.109)

Eski Türk sözlüğünde de “Bat” sözü çeşitli manalarda kullanılır:

I Bat: üzümün suyunun sıkılması,

II Bat: pis, gereksiz,

III Bat: tez, çabuk; iglig esrar bat onulurkim hastadırsa tez sağalar,

IV Bat: batmak, baş vurmak; gün battı-güneş battı” (13.88-89)

Bugün de dilimizde kullandığımız sözleri -güneş doğan taraf doğu, güneş batan taraf batı, şimali kuzey, cenubu ise güney olarak kullanırız.

Daha sonra Strabon şöyle yazar;

“... sadece bu körfez vilayetinde İberyalılar Bastetan adını taşıyorlar

(onlara Bastul da diyorlar)... Kalpa dağı vardır...

Eğer iç denizden dış denize yüzersen, bu dağ sağında kalır, ondan kırk stadiya ötede Kalpa şehri vardır...

Bunlardan daha güçlüsü ve şöhretlisi ise temeli Marsel tarafından atılmış Kordub'dur...

İberiyalı Keltler arasında Konisturq, liman şehirleri arasında ise daha meşhuru Asta şehridir...

Herhalde tabiatla iç içe yaşamaya alışmış insanlar... bu yerlerde kendileri için şehirler ve başka yaşayış yerleri kurdular. Bu şehirler listesine bunlar da dahildir; Asta, Nabrisa, Onoba, Ossonoba, Menoba ve başkaları...

Salaq sakinleri esrarengiz ve zarif parçalar hazırlıyorlar..." (63.69-73)

Öyle zannediyorum ki, Bastul/Basdul gibi kullanılabilir. "Bas" sözü fiil fonksiyonu taşımasına rağmen çeşitli şekillerde şimdiki dilimizde kullanılmaktadır; basmak, bastırmak (gömmek), basın, basıntı (toplantı), basar, baskal gibi... Karahanlılar döneminde bir Türk boyunun adının BASMAL olduğunu da kaydedelim.

Kaşgarlı Mahmud "Divanü-Lügat-it-Türk" kitabında "Bas" sözünün çeşitli anlamlarını şöyle verir:

"Bas: Basmak, üstüne çökmek, yıkmak, tutmak (yakalamak) (6. II.39);

Basa: Sonra (6.II.212)

Basar: Dağ sarmaşığı (6.I.366)

Basık: Düşman tarafından baskına uğramak (6.II.142)

Basın: Zayıf saymak, zulüm etmek (6. II.164)

Basruk: Baskı" (6.I.453)

"Eski Türk Sözlüğü" kitabında da "bas" sözü çeşitli anlamları ile şöyle verilir:

“Bas: basmak, iğac, kaya, -qum bari gop basar- ağaç, kayalar, kum, hepsi birden tam sıkar;

Bas: mühür vurmak, -tamgalarımızı basıp bertimiz – biz kendi mührümüzü vurduk;

Bas: sıkmak, basıp geçmek;

Bas: hücum etmek, saldırmak, -girgiz bodiniq uda basdimiz– gece Kırğız halkına hücum ettik (saldırdık)

Bas: elde etmek; -er qızı basdi- erkek kadını elde etti;

Basa: sonra; -men anda basa keldim- ben ondan sonra geldim.

Basal: Soğan;

Basan: Yas;

Basar: Dağ sarımsağı

Basguci: Yöneten, hakim, vali;

Basiq: Gece hücumu

Basil: Yönetilen;

Basin: Yenilen, mağlup olan;

Basinc: Sıkıştırılan” (13.85)

“Dul” sözü ile ilgili olarak “Türk’ün Saklanan Tarihi” kitabında şunları yazmıştık:

“D. Aytmuratov, Çin araştırmacısı İ. Biçurin’e dayanarak yazar ki “Dul+qa bir çok Türk boylarında debilge (tolga-başlık) anlamı verir. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de ‘dulusçu’ sözü, şimdi de eli ile seramik kaplar yapan ustaya denir. Belki de ‘basdul’ sözü, seramik kaplar yapan halka verilen isimdir.

Azerbaycan ve Türkiye’de eşi ölmüş kadına ya da erkeğe dul derler.

Asta şehrinin adı da ilgi çekicidir. Şöyle ki, çağdaş Türk dillerinde ‘asta’ sözü, ‘yavaş’, ‘aramla’ anlamı verir. ‘Asta yürüyüşlü’ (Yavaş yürüyen) sözü, şimdi de kullanılmaktadır. ‘Asta’ sözü, ‘giriş kapısı’ anlamında bir

sözdür. Kazakistan'ın başkenti Astana şehri, bu anlamdadır. Azerbaycan'ın güney bölgesinde, ülkeye giriş kısmında Astara şehri vardır." (42. 237)

Eski Türkçe'de ise "Ast"-küçe (sokak) (6. I.116), "astın"-aşağı, alt (6. I. 170) manası verir.

Strabon da, "Liman şehirleri arasında en meşhuru Asta'dır, ülkeye giriş buradan başlar" diye yazar.

Herhalde, Milattan önceki dönemlerde şimdiki İspanya topraklarında Asta şehrinin olması ve şimdiye kadar bu adın aynı anlamda çağdaş Türk dillerinde korunması ve kullanılması konunun mahiyeti bakımından önemli bilgiler verir. Başka bir ihtimal daha vardır. Yukarıda Orhun-Yenisey abidelerinden bahsettiğimiz zaman kaydetmiştik ki, L.N. Gumilev bu abidelerden söz ederken bilinmeyen "Az" boyunun adını vermiş ve onların nereden geldikleri hakkında bilgisi olmadığını yazmıştı. Asta şehrinin adı ihtimallere göre As/Az boyunun adından alınmış olabilir.

As/Az boyu hakkında Prof. F. Ağasıoğlu şunları yazar: "Azerbaycan ülke adının kökünde Azer boy adının bulunmasında pay sahibi olan Az boyu Türk etnosu içindeki kalabalık boylardan biri idi. Aziya/Asiya adındaki paralellik gibi, Az etnoniminin, As varyantı da geniş bir şekilde yayılmıştır. Bunun sebebi Az/As boylarının zamanında, eski Azerbaycan'dan Batı, Kuzey ve Doğu ülkelerine olan göçleridir. Üç-dört bin yıldır, bu boylar tarihi kaynaklarda vardır." Daha sonra yazar, "Çeşitli Türk halklarının boy-soy (tayfa-nesil) bölümlenmesi gibi dikkati çeken ve oluşumunda Az/As unsurunu yaşatan etnonimler çok ilgi çekicidir. Mesela, Başkurt-Katay boyundaki As, Assa soyları, Balkarların As olarak adlanması, Özbeklerin otuz iki esas boyu arasında A. Vamberi'nin As boyunu sayması, Kırgızlarda Azık boyu, eski Azerbaycan halkının Az olarak adlandırılan bir kısmının sonraları Azer boyu olarak tanınması Az/Asların Türk olduklarına dair hiçbir şüpheye yer bırakmıyor." diye yazar. (8.12-13)

As boyunun Truva'dan (Çağdaş Türkiye toprakları. Y.O.) Avrupa ve

İzlanda'ya göç etmesi hakkında "Küçük Edda" abidesi tatmin edici düzeyde, etraflı, ilginç bilgi verir. Hatta orada, Aslar Truva'daki (Turoba) adetleri, Türkel, Anar, Atlı gibi isimleri ve diğer toponimleri kendileri ile birlikte Avrupaya götürmüşlerdir. (42.239) Yeri gelmişken Yahudi yazar Rafail Nidemann'ın "İnsanlık Tarihinde Bilinmezler, Sırlar ve Kodlar" kitabında Truva hakkında verdiği ilginç bilgilere değinelim. Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethettiği zaman "Konstantinopol'u almakla ben, Truva'nın yerle yeksan edilmesinin intikamını aldım" (86.200) dediğini yazar. Bundan birkaç yıl önce "Türk Tarihine Yeni Bir Bakış" kitabında şöyle yazmışım: "Avrupa'da 7. yüzyıldan başlayarak "Türk" sözünün açıklamasını vermeye çalışıyorlar. Bu, Truva efsanesinin yazılı şekilde ortaya çıkmasından ve Truvalıların Türk kökenli olduğu versiyonu ileri sürüldükten sonra başladı. Buna esas olarak alınan, Troya hükümdarının -TORQUDUS'un adının Türk adına çok uygun olması idi." (60.112-113)

Truva prensinin adının Gökter (Hektor), annesinin adının Gökuba (Hekuba) olması da ilginçtir. (87.8) Bu adların Türk adlarından hiçbir farkı yoktur. Homer'den Truva'da yaşayan boylardan birinin adının "Turşa" olduğunu öğreniyoruz.

Araştırmacı İlhami Enverkızı "Troya-Turoya, Türk Obası" isimli kitabında "Dede Korkut" ve "İliada" eserlerinde geçen adların, toponimlerin, hidronimlerin karşılaştırmalı analizini yapar ve şunları yazar:

"Adların benzerliğine bakalım; Homer'de Ares, Dede Korkut'ta Aruz, Uruz; Homer'de Peyroy, bizde Beyrey (Beyrek). Homer'deki Pilemen adına, anlamca benzer olarak Dede Korkut'ta Bilge adını göstermek mümkündür. Yani Truva Türkleri ile Dede Korkut Türklerinin adları birbirine benziyor. Bazı adlar ise, oluşumlarına göre birbirini andırıyor. Karaca adı ile Akca (eserde Aksani olarak yazılmıştır); Homer'deki Truvalı Benden (Pandar) ve Dede Korkut'ta Dondar; Turuvalı Merok ve Dede Korkut'ta Şöklü Melik; Turvalı İmbors, Dede Korkut'ta İmran; Truvalı Enüz (Anhiz) ve Dede Korkut'taki Bekdüz; Truvalı Turuz ve Dede Korkut'taki Dirse, Kanturalı isimleri tam aynı değilse de, ruhen birbirine çok yakındır. Aynı halka ait olduğu sezilir. Truva'daki

Gigey Gölü hidronimi, Dede Korkut'taki Gökçe Gölüne, Truva'daki Mikal dağı bizdeki Mugan toponimine uygun geliyor. Önceki sayfalarda yazdığımız gibi Cassandra antroponiminin orijinali Esendur şeklinde idi. Truvalı Cassandra adı, Dede Korkut'taki Kazan adı ile aynı şekilsel kökten olabilir. Göy Göl yakınlarındaki Kazandurmaz zirvesinin adı da ilgi çekicidir. Bu adı Yunan telaffuzu ile söylersek Kassandur adı ile ortak şekil ortaya çıkar. Truvalı Troil'in adı, Dede Korkut Oğuzlarından Kanturalı'nın adıyla aynı biçimlidir. 'Kan+tur+al' ve 'Tur+il' (88.71)

Norveç'teki "Küçük Edda" abidesinde de Truva'nın Türk ülkesi olduğu açık olarak yazılıdır:

"Truva Türk ülkesidir... Türklerin ülkesini terk ederek..." Avrupa'ya gelen Aslar buraya Türk adet-ananelerini getirdiler ve burada Türklerin çıkardığı kanunlar uygulandı". (89.10-12)

Strabon'un adını verdiği "Kordub" da ilgi alanımızdadır. "Kor" sözü burada fonetik değişimine uğradığından onu Kor/Qor gibi de okumak mümkündür. Qor ise "od", (ateş), "isti" (sıcak), manası verir.

"Dub" ise Sümerce "Kil levha", Türkçe "tup" varyantı ise "pişmiş kerpiç" anlamına gelir. Eğer bunun izahını doğru olarak verirse, o zaman Kordub'un manası "kerpiç pişirilen şehir" şeklinde ortaya çıkar.

Sümer-Türk ilişkileri de burada kendini açık olarak gösterir. Prof. Alibeyzade Alman bilim adamı Q. Winkler'e dayanarak şunları yazar: "Bize kadar gelip ulaşmış en eski kaynaklar Semit (Sami) dilinde değil, 'Sümer dilinde'dir ki, daha sonralar bu yazıların dilini de onların dili olarak adlandırıyorlar. Bize gelip ulaşmış Sümer metinlerinin çoğunun dil özelliklerini şimdilik tam olarak açıklayamamak da, dünyada en eski medeni dil olan Sümer dilinin genel karakteri hakkında yeteri kadar düşünce ortaya konmuştur. Bu dilin temel özelliklerine bakarsak Sümer dili, Türk dillerine uygun, bitişken dil özelliği olan özel kuruluşlu bir dildir ve Semit (Sami) dilinin kuruluşundan tamamen farklıdır." (90.62-63)

Fransız bilim adamı E. Rehlü şöyle yazmıştır: "Eski yazıların şahitli-

ğine göre Babil medeniyetini geliştirenler Hint-Avrupa dili konuşan, kendilerini dil ve kökençe Avrupa'nın gerçek ve sahte halklarının akrabası sayan kabileler değildir. Arilerin bütün alanlarda tam üstünlüğünün etkisi altında olan Asurologlar, kendilerinin bu keşfinden bir hayli hayrete düştüler ve gördüler ki, en eski ok şekilli (çivi yazısı) yazıların dilinde İran ve Semit (Sami) dillerine has çizgiler kesinlikle yoktur. Turan ve Ural-Altay dilleri ile doğrudan akrabalığı vardır. (48.240)

Türk bilim adamı Ahmet Cevat Emre ise şunları yazar: "Sümer dilinin Turani dillere benzediği artık kabul edilmiştir. Sümerler hakkında en yeni ve itibarlı bir eser yayınlayan Volney, Sümerlerin morfoloji yönünden 'eski Türkçeye benzer' bir dil ile konuştuklarını kabul eder: 'Sümerler Türk'tür. Sümerlerin Türk olduğunun bir çok şekilde ispatı mümkündür. Bizi bu fikre getiren en güçlü iki belge şunlardır;

I. Dil ispatı;

II. Jeoloji ve arkeoloji ispatı" (91.58-59)

Strabon; Onova, Ossova ve Menova şehirlerinin adlarını verir. Tarihen bilinir ki; "oba" sözü yalnız Türklere özgüdür ve şimdi de birçok Türk boyunda kullanılmaktadır. Onova, on boyun (kabilenin), Ossova muhtemelen otuz sülalenin bir yere toplaşarak oba kurmasıdır... Şehirlerin adlarının böylece sıralanması bir daha gösterir ki, sülalenin sayısına göre şehre bu sayıyı bildiren isimler verilmiştir. Mesela, Menova tek bir sülalenin kurduğu şehir gibi verilmiştir. Eminim ki, bu şehirlerin kurulması için, uzun, tarihi bir yol geçilmiştir.

Strabon başka bir şehir adı daha verir;

"Salas sakinleri esrarengiz ve zarif parçalar hazırlıyorlar.."

Burada Sal+az iki sözden yapılmış olsa da, birincinin çeşitli anlamları vardır. Şöyle ki, "Sal" sözüne hem yer, hem boy adlarında, hem de giyim, yeme-içme eşyalarında, bugün Türk dilinde kullanılan ifadelerde rast ediyoruz. Mesela, Kazan Han'ın kabilesi Salur olarak isimlendirilir, Azerbaycan'da Salyan adlı bir bölge vardır. Ya da hayvan kesilen yere "Salhane" denir. "Saltaş" kavramı da vardır. Sonraları "sal" sözü fiil olarak da kullanılmıştır: Salmak, sallamak v.s.

Kaşgarlı Mahmud “Sal” ile ilgili çeşitli benzer anlam taşıyan sözler verir:

“Sal: Sal, küçük kayık (6.III.156)

Sal: Kaplardaki zırh, çini (lakı) boyası (6.III.157)

Sal: Salmak, atmak, bir şeye işaret vermek; götürmek; toplu hale getirmek (6.II.51)

Saçlı: Aşçı (6.III.380)

Salı: Sıva aleti, mala (6. III.218)

Saltur: Saldırmak, çıkarıp atmak” (6.II.198)

Eski Türk sözlüğünde de “Sal” sözünün çeşitli anlamları verilir:

“Sal: koymak

Sal: atmak, tullamak (basın alıp godi saldı-it (köpek) canavarın (kurdun) başında tutarak aşağı tulladı.) (attı)

Sal: vurmak

Sal: kovmak,

Sal: yellemek

Sal: tayin etmek, belirlemek

Salça: at çeşidi

Salin: yazmak” (13.482)

Salas sözünün ikinci kısmındaki Aslar sözünden yukarıda söz etmiş-tik.

Strabon şöyle devam eder: “...Dağlardan o tarafta, güneyde Oretanlar yaşar; onların yeri sahile, sütunların bir kısmına kadar uzanır. Onların kuzeyinde Karpatan, ondan sonra Veton ve Vakkeyler yerleşirler. Bu ülkeden Duri nehri akar. Vakkey şehri ise Akuti nehrinin sahilindedir” (63.76)

“Duri” hidronomi açık ve Türkçe anlaşılır bir sözdür. Sözün kökü

“dur” fiilidir ve “durmak”, “dayanmak” anlamı verir. Görüşümüze göre “Duru nehir”, yani “saf-temiz sulu nehir” sözünü de bu hidronimi açıklamakta kullanabiliriz.

“Akuti” üzerinde biraz daha geniş durmaya ihtiyacımız var. “Ak” sözünde “k” sesinin fonetik değişme sonucunda “ğ” gibi okunabildiği bilinir. Çünkü, Yunan ve Roma dilinde “ğ” sesi olmadığından “ğ”, “k” gibi yazılmıştır.

Eski Türk Sözlüğünde “ak/aq/ağ sözü aşağıdaki anlamları ile veriliyor:

“Ak: Ağ (aq bulut-ağ bulut)

Ak taş: tebeşir.

Ak/ağ: kötü hareket etmek, ağ etmek.

Aksakal: ağsakal, saygı değer insan

Ak: akmak, gömülmek (suvi aka turur kaya tupi kaka turur-nehrin suyu arasız akar ve kayanın eteklerini yıkar)” (13.48)

Kaşgarlı Mahmud’da da “ak” sözü hemen hemen aynı anlamlar ile verilir:

“Ak: Ağ, beyaz (6.I.147)

Aksakal: Saçı sakalı ağarmış, ihtiyarlamış (6.I.220)

Akatur: Akıp durmak” (6.I.141)

Sumbatzade, Atropetena’nın etnik yapısından bahsettiğinde, İğrar Aliyev’e dayanarak bu topraklarda yaşayan etnik grupların İran dilli olmadığını yazar: “Bu bölgede doğudan kuzeye doğru Kaspiler, Kaduslar, Utiler, Ayışanlar ve birçok başka halklar yaşamışlardır. Bizi ilgilendiren bunların dilleridir. Bunların arasında bir boy bile İran dilli değildir.” (92.42-43) Herodot da “Tarih” kitabında şimdiki Azerbaycan topraklarında ve Anadolu’da Utilerin yaşadığını gösteriyor.

Albanya topraklarında, Kür nehrinin sağ sahilinde Utik, Paytakaran ve Arsas vilayetlerinin olduğunun belgesini birçok kaynak gösterir.

Kemal Aliyev ve Feride Aliyeva "Antik Dönemde Azerbaycan" adlı eserlerinde, Pliniye göre Aras nehrinin Atropatena ile Otena arasından aktığını yazarlar.

Sonraları başka yazarlar Albanya'da hem Utilerin, hem de Otena ülkesinin adını verirler. Mesela, Evsebi Kafkasya'nın başka ülkeleri ile birlikte Otena ülkesini de hatırlatır. Utini ve ya Otenan'ı Kür ile Aras nehri arasına yerleştirir. (93.18) Olcas Süleymanov "Aziya" adlı eserinde Sümer ve Türk dillerindeki "Ud" sözünün ve türevlerinin karşılaştırmasını vermiştir.

SÜMERCE

Ud: güneş, gün

Ud: od, ateş

Udun: ocak

Udu: kutsal güneş ilahesi.

TÜRKÇE

UT (ud, od): gün ortası, zaman (eski Türkçe)

Ud (UT, OT, od): ateş (genel Türkçe)

UTUN (udun, otun, odun, otın): ağaç, yakacak (genel Türkçe)

Uduk (ıduk): kutsal (eski Türkçe) (93.547)

Bazı alimler Utileri, Kutı/Gutileri aynılaştırırlar. Burada dikkatlerden kaçmaması gereken şey, Hun boylarından birinin "Uturgur", diğerinin ise "Kuturgur" olarak isimlendirilmesidir.

Prof. F. Ağasıoğlu yazıyor;

"Eski Azerbaycan topraklarında İslam'a kadar bir çok devlet kurulmuştur. Bunların büyük kısmı ayrı ayrı beylikler seviyesinden yukarı çı-

kamadılar. Bazıları kudretli devlet, hatta imparatorluk seviyesine yükselbilmiştir. Böyle büyük devletlerden biri 'Guti Eli' olarak adlandırığımız devlettir. Eski proto-azer boylarından olan Guti eli, Azerbaycan'da kurulmuş bilim alemince tanınan şimdilik ilk büyük devlettir. (8.149)

Milattan önce 3. binyılın sonunda kurulan Guti devleti yüz yıla (M.Ö. 2200-2109) yakın süren varlığından sonra dünya haritasından silinmiştir. F. Ağasıoğlu, hem Akat, hem de Elam yazılarında Gutilerin, Akat ve Elamlılarla, Gutiler ülkesinde yetmiş boyla savaşmış olduklarını yazar: "Elbette bu boyların hepsi ayrı ayrı Guti olarak adlandırılmıyordu. Sonraki kaynaklar gösteriyor ki, bazı yazılarda 'Guti' adı o dönemde aynı topraklarda yaşayan Subar, Türük (Türk), Kuman, Bars, Börü, Gargar, Azer, Zengi v.s. Türk boylarının genel adı gibi kullanılmıştır." (8.149)

Strabon ise şöyle devam eder: "İberiya çıkıntısı ile deniz arasında birinci şehir Tarrakon'dur. Bu şehirdeki halk, Yeni Karfagen şehrindeki halk kadardır." (63.83)

Dünya Türkologları, "Türk" sözünün "tar" sözünden çıktığından şüphe etmiyorlar. Biz de kitabın giriş kısmında bun fikre kısmen yer vermiştik.

Mesela N.Y. Marr; "Türk" teriminin "tar-han" sözünden ortaya çıktığını yazar. Bu, hiç de rastlantı değildir. Çünkü, bu söz boylar arasında boy üstünlüğünü bildirir, hatta onu kutsallaştırır, Tanrı ile bir hale getirirdi. Bununla ilgili A.N. Kononov şunları yazar:

"Bu alıntıda dikkati daha çok N.Y. Marr'ın 'Türk' terimine yöneltmek istiyorum. Marr; "Türk" terimini başka özellikleri ile birlikte, hem de kutsallığa birlikte seçilmişlere ait sayar." (10.43)

Sonraları tar/tur terimi, çeşitli toponim, etnonim, hidronim ve başka adlarda kendini göstermiştir. Mesela Uygurlara Tarançı da derler. Tatar sözü "Tarlık Tatarları" sözü ile aynıdır.

Etrüsklerin ulu atalarının adı da Tarkan'dır. Heredot ise İskitlerin ulu atasını Targitay olarak adlandırır. "Tarih" kitabında şöyle yazar:

“... Bir zamanlar daha yerleşik hayata geçilmemiş bu ülkenin ilk sakini Targıtay adlı bir adam olmuştur. İskitlerin dediğine göre, Targıtay'ın babası Zevs, annesi Borifsen nehrinin kızıdır. (İskitler ısrar etseler de, ben buna inanmadım) Böyle bir asil nesebi olan Targıtay'ın üç oğlu varmış” (73. 218) Burada görüldüğü gibi, akademik N.Y. Marr tar/tur terimini nasıl kutsallaştırmış ve Tanrı'ya bağlamışsa, Heredot da Targıtay'ın Zevs'in oğlu olduğundan söz etmektedir.

Bir ilginç söz de tar/tor'dur. Geçen yüz yılın ortalarına kadar “torum” sözü de kullanılırdı. Bu da mahiyetçe, doğma-türeme ile ilgiliydi. Şöyle ki, “torum” sözünden türeyen “töre-neve” (torun), Osmanlı Türkçe'sinde de aynı anlamı verir, yani “tor/torun”u nesil çoğaltma gibi anlamış oluruz.

Düşüncemize göre, Marr; tar/tur teriminin açıklamasını doğru vermiş ve “Türk” sözünün “tar”dan ortaya çıktığını doğru tespit etmiş, aynı zamanda bu sözün kutsallık anlamına da geldiğini göstermiştir. Tar/tur/tor sözü ile yazdıklarımızı F. Ağasıoğlu da tasdik eder ve şunları yazar:

“Küçük Asya'daki Troya'dan (Turova/Turoba) Avrupa'ya, oradan da İskandinav'ya giden boyların tor/tür adlı Tanrıları vardı. Ona göre de İskandinav Sakalarında Türkel, Turid, Toralv (toralp), Torlaug, Torgaut, Torleyk, Torlak, Torarin, Torberg, Torgeyr gibi antroponimlerin kökünde As boylarının tor/tür şeklinde kullanılan teonimi (Tanrı ismi) vardır. İlginçtir ki, Tor Tanrı'nın fonksiyonu (A. Bremenski) “V Poyedinski s velikanami: plodorodiya çerez qrozu” (C. Dumezli) şeklinde ortaya konulur. Bu yorumun bizim belirlediğimiz tar/tür teoniminin “ölüp-dirilme” tasavvuru ile bağlı olması ve Azer dilindeki torun (neve) türetmek tipli sözlerde aynı anlamın kalması ile uygunluk yaratır” (8.297-298) Ölüp-dirilme toprak sözü ile de ilgilidir. “Toprağı öldürmezsen, o seni diriltmez” gibi bir atasözü günümüzde de kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi Strabon'un İberiya'ya yerleştirdiği Tarrakon şehri tar/tur/tor terimi ile sıkı sıkıya bağlıdır ve “tar”a yalnız Türk dili anlamı tarafından yanaşıldığında bu sözün anlamını kavramak mümkün olur.

Daha sonra Strabon yazar: "Tarrakon'dan yol İber'den geçerek E. Sagunta ve Setebe'ye gider." (63.84)

Sagunt şehri görüldüğü gibi "Sak" etnonimi ile ilgilidir. Saklar hakkında, yukarıda kısmen konuşmuştuk. K. Mahmud'a göre Sak/Sag işinde akıllı, ayık, hareketli, çevik olan adama denirdi. Hareketli insanlar aynı zamanda "saker" olarak adlandırılırdı. (6.I.145) Gözcünün ayık, dikkatli olması için söylenilen söz "sak" idi. (6.I.145)

İster Azerbaycan, ister Orta Asya, isterse Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda bulunmuş olsun, kurgan abidelerindeki arkeolojik materyallerin aynı olması ilginçtir. Bu da, "İskit, Sak, Türk boyları bir kültüre-Türk kültürüne sahiptiler" fikrine temel ve destek vermektedir.

F. Ağasıoğlu, "Eski Türk Eli Saka-Kemar Boyları" kitabında şunları yazar: "Başka Türk halkları ile beraber Azer halkının oluşmasında da Saka boyları önemli rol oynamıştır. İslam'a kadarki tarihi kaynaklar, bin yıldan uzun bir dönemi kapsayan belgelerle Saka boylarının yayıldığı bölgeler, kurdukları devletler ile Sakaların göçleri, etnografyası, etnik gelenekleri ve mitolojileri hakkında zengin bilgiler verir. (94.25)

Daha sonra F. Ağasıoğlu, Sakaların ilk defa nereye yerleştikleri hakkında eski kaynaklara dayanarak ilginç düşünceler ileri sürer:

"Azer halkının eski adını bildiren Azlar (az erler) gibi Kızıl ve Sagar boyları da doğu ellerine Azerbaycan'dan gitmişlerdir. Doğudaki Kızıl boylarının Bassagar uruğu da 'başsagar' etnonimi ile tanınır. Sagar ve Sogat boylarında fark yalnız topluluğu bildiren az/ıt ekleri olduğundan "baş Sagalar" anlamını gerçekleştiren baş Sagar ve Messaget etnonimi sinonimdir (eşanlamlı). Sakaların kuzey ve doğu ülkelerine Azerbaycan üzerinden geçip gittiklerini ispat eden belgelerden biri de Güneydoğu Anadolu'da bir çok Saka yaşayış mıntıkasının Asur kaynaklarında yer almasıdır. Şöyle ki, M.Ö. 12. yüzyılda Van gölünün güneyinde Saka adlı iki köy ve M.Ö. 8. yüzyılda Dicle'nin yukarı havzasında Saka adlı bir yerleşim yeri Asur kaynaklarında yer almıştır." (94.27-28)

"Saka" terimini eserinde N.V. Grigoryev iki "k" ile "Skif Halkı Saklar Hakkında" kitabında beş defa kullanmıştır (95.9-10). D. Aytmuratov

ise "Türk Etnonimleri" kitabında, "Sak etnonimini yalnız Türk materyalleri ile açıklamak mümkündür" diye yazar. (96.174)

"Sak" sözünü "örmek" ve "dokumak" anlamında verir ve bunu aynı zamanda Sakların saçlarını örmesi, yahut Sakların saç şekli ile ilişkilendirir. (96.175) Sakların-Messagetlerin Azerbaycan'da, Aras Nehrinin etrafında yaşadıklarını Strabon'dan beş yüz yıl önce yaşamış olan Herodot da yazar:

"Göçebe İskitler Asya'da yaşıyordu. Messagetlerle yaptıkları savaşı kaybettikten sonra, Aras nehrini geçerek Kimmerlerin yanına göç ettiler. (İskitlere ait olan ülkede en eski zamandan beri Kimmerlerin yaşadığını söylüyorlar)" (73.238)

Asya dendiği zaman, bazı bilim adamları, burasının Orta Asya ya da Çin'den ibaret olduğunu düşünürler. Hazar'ın batısı, yani Azak Denizi'ne kadar olan büyük ve geniş toprakları hiç düşünmezler. Strabon, bu konuda da şunları yazmış:

"Tanaïs'den (Rostov yakınlarında bu eski şehrin harabeleri hala oradadır. Bu isim aynı zamanda Don nehrinin de eski adıdır. Y.O.) ve Meotid'den (Azak denizi. Y.O.) Tavr'ın öbür tarafına doğru Asya vilayetleri uzanır. Tavr'ın dağ silsilesi Asya'yı ikiye böler... Yunanlılar kuzeye doğru uzanan bölgenin bir kısmını 'İs Tavr', güneye doğru uzanan kısmını ise 'Dış Tavr' diye adlandırırlar. Tanaïs ve Meotid topraklarındaki vilayetler Tavr'ın 'iç' arazisine aittir. Bu kısımlardan birincisi Kaspi denizi ile Evksin Pont (Karadeniz. Y.O.) arasındadır. Bu vilayetlerde Girkan denizi (Kaspi-Hazar. Y.O.) ile Pont arasında Kafkasya dahil olmakla Meotid Savromatları ve Savromatlar, İberler ve Albanlar, bunlarla birlikte Skif, Ahey, Zig ve Geniohlar yaşarlar; Girkan denizinin arkasında ise Skif, Girkan, Parf, Baktriy ve başkalarının bir bölümü yaşar..." (63.58-59)

Bu yazılanlar Pompey Troq ve Sicilyalı Diodor tarafından da aktarılmıştır. Pompey Troq bu konuda şunları yazar:

"I. KİTAP (3.1) Tarihte ilk defa Asur hükümdarı Nin komşu ülkeleri işgal etmeye başladı. (6) Doğrudur, daha eski çağlarda Mısır hüküm-

darı Vezeois ve Sakat hükümdarı Tunay da (bu harekette bulunmuşlar); bunlardan birincisi Pont'a kadar, ikincisi ise Mısır'a kadar akın yapmışlardı.

III. KİTAP. (3.1) İskitler, Asya üzerinde üç defa hakimiyet kurmuşlar, ne yenilmişler, ne de başkasının hakimiyeti altına girmişlerdir. (2) Pers hükümdarı Darius'u alçaltarak Skifya'dan kovmuşlar (3) Kuruş'u bütün ordusu ile birlikte öldürmüşler (4) aynı şekilde ordu başçısı Büyük Aleksandr Zirizon'u ordusu ile birlikte darmadağın etmişlerdi... (6) kudretli Parth ve Bakteriya devletlerini kurmuşlardı. (7) İskit halkı hem içte, hem de savaşta korkutucu, yıldırıcı, bedence fevkalade güçlüdür. Kaybetme ihtimali olan hiçbir şey edinmezler, kazandıklarında ise şöhretten başka bir şey beklemezler.

XI. KİTAP. (1.1) Şöyle ki, bütün dünyayı Romalılarla aralarında ikiye bölmüş ve şimdi doğu üzerinde hüküm süren Parthlar, Sikit göçmenlerinin çocuklarıdır. (2) Bu onların adından bellidir, çünkü İskit dilinde 'pardi' sözü göç edenleri bildirir." (94.30)

Sicilyalı Diodor ise şunları yazar:

"Şimdi de (Hintlilerle) komşu olan ülkede yaşayan İskitlere geçelim. Onlar, önceleri çok büyük olmayan kabileler halinde yaşıyorlardı. Sonra yavaş yavaş artan kahramanlıkları, askeri güçleri ile büyük topraklar zaptettiler, kendi boylarını büyük şöhret ve iktidar sahibi yaptılar.

Önceleri sayıları azdı ve Aras nehri kıyılarında yaşıyorlardı. Şöhretsiz oldukları için her yerde hor görülürlerdi. Fakat, en eski dönemlerde strateji becerisi ile seçilen savaşçıların önderliği ile Kafkasya'ya kadar dağlarda, Okean ve Meotiy gölü sahillerindeki düzlüklerde ve Tanais nehrine kadar olan bölgelerde kendilerine ülke kurdular.. (4) Bir hayli zaman geçtikten sonra Tanais nehrinin öbür tarafında olan ve Trakya'ya kadar uzanan geniş toprakları ellerine geçirdiler. Askeri akınlarını başka yönlere yönelttiler. Mısır'ın Nil nehrine kadar hükümranlıklarını yaydılar" (94.31)

Görüldüğü gibi bütün eski kaynaklar Sag/k-ların ilk ana yurtlarının Azerbaycan ve Anadolu olduğunu kaydetmişlerdir. Giyaseddin Gey-

bullayev "Eski Türkler ve Ermenistan" kitabında; "Albanya topraklarında 'Alban' etnik adını taşıyanlardan başka, M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Türk kökenli Kimmer, Sak ve Gugurların yaşadıkları hiç şüphesizdir. Milattan önce burada Türk dilli, Aran, Gargar, Kenger, Terter, Suvar, Gul, Peçenk halklarının yaşadıkları kesin bir gerçektir." demektedir. (97. 47)

Sümerce "şab" kelimesinin anlamı "orta"dır. Genel Türkçe'de "Şab" teriminin çeşitli varyantları vardır; şab/çap/şak/çak/sak-ın manası "böl", "doğra"dır. "Ortadan çap", "eşit parçaya böl" anlamını verir. Eminim ki, "Sak" etnoniminin manasını savaşıklık, erenlik, çapmak-doğramak, kahr-amanlık gibi anlamak doğru olacaktır.

Bu durumda Sag(k) kimdir?

Doğrusu, 17. ve 18. yüzyıla kadar Sakların milli kimlik sorunu yoktu. Yunan kaynaklarından, bin yıl aralıksız tarih yazan Bizans kaynaklarına kadar Sak, Hun ve İskitler; Türk boyları olarak anılırdı. Mesela, Bizans İmparatoru Aleksey Komni'nin kızı Anna Komnina döneminin meşhur tarihçisi ve yazarı idi. Anna Komnina babasına adadığı "Aleksiada" eserinde 11. yüzyılın sonu, 12. yüzyılın başlangıcında olan olayları yazarken daha çok Türklerin faaliyetlerini anar ve onları, sık-sık Skif (İskit) olarak adlandırır. Bizans ordusunda meşhur Türk komutanlarının olduğu bilinmektedir. Anna Komnina, onlardan ikisinin adını verir. Biri Uz/Guz boyunun adına uygun olarak Uz, diğeri ise yine Uz/Guz boyuna ait olan Ergir Karaca idi. Yazar, babasının Kıpçaklardan ibaret bir ordu kurduğunu ve sarayda Uz/Guzları, Kıpçakları ve diğer Türk boylarının hepsini birlikte Skif (İskit) olarak adlandırdıklarını kaydeder. (42.253-254)

Dönelim Strabon'un "Coğrafya" kitabına: "Keltiberlerden kuzeyde Varonlar yaşarlar... Onların vilayetleri Barmetlerle birleşir ki bu yüzden, onların çağdaşları, onları Bardullar diye adlandırırlar. Batıda ise Astur, Kalan, Vakkeylerin bir kısmı yaşar...

... Sagobrik ve Bilbilis şehirleri Keltiberlere aittir... (63.86)

Burada görüldüğü gibi bu Türk toponimleri ve etnonimleri hakkında

Strabon da yazmıştır. Mesela, Varon etnonimini kaydeder ve onların şehrinin Variy adını taşıdığını söyler. “Var” terimi “mevcut” anlamı verir. Aynı zamanda L.N. Gumilev de, Avarları bazen “Var” diye adlandırdıklarını kaydeder.

Kaşgarlı Mahmud'da “var” sözü çeşitli anlamlar verir;

“Bar: var, mevcut (6. I.8.20 v.s.)

Barlık: varlıklı, zengin (6.III.377)

Bar: büyük (6.III.149)

Bar: peyda olmak, vermek (ber)-(6.III.309)

Bar: varmak, ulaşmak, gitmek (6.I.75 v.s.)”

“Var-bar” sözü “Eski Türk Sözlüğü”nde de aynı anlamları karşılar:

“Bar: var

Bar: nakit

Bar: gitmek, yola çıkmak

Bar: Vurnuhma (amaçsız gidip gelme)

Bar: ölmek (barur sen bu malin azunda galursen oleceksin, var-devletin (zenginliğin, malın mülkün) bu dünyada kalacak.)

Bariy: yürümek, göndermek” (13.83-84)

Önceki bölümde, Alanlar hakkında yazmıştık. L.N. Gumilev; “Eski Türkler” kitabında, Kuban'ın sahillerinde yaşayan ve Bizans'ın müttefiki olan Alanlar, Yunanlılara, oralara yeni bir halkın-Avarlar, geldiğini haber verdi, diye yazar. Bu olayın miladi 5. yüzyılda olduğunu ve Avar Türklerinin, Bizans kaynaklarında, ilk defa bu dönemde anıldığını hatırlatalım.

Avarların, Karadeniz sahillerine gelmesi ilginç bir dönemi kapsar. Miladi 6. yüzyılın başlarında başlarında İstemi Han olan Türkütler batıya doğru akına başlarlar. Türkütlerden kaçan Avarların durumu, önceleri çok kötü idi. Çünkü, arkalarından çok güçlü bir ordu geliyordu. On-

ların maksadı, mümkün olduğu kadar Türkütlerden uzağa gitmekti. Tam bu sıralarda Orta Asya'da Eftalitler (Ak Hunlar) güçlenmeye başladılar. Bu yüzden İstemi Han, yönünü değiştirmek zorunda kaldı.

Türkütlerden kurtulan Avarlar kendilerine müttefik aramaya başladılar. Alanların başçısı Saros'tan, Bizans ile dostluk ilişkileri kurulmasına yardımcı olmasını istediler. Alan başçısı Saros, Avarların Bizans ile ilişki kurmalarına yardımcı oldu. Avar elçisini Konstantinopol'e gönderdi. Ama, Bizans başkentinde Jüstinyen, Avarlara iyi davranmasa ve onlara inanmasa da yine Avarların yaşadığı bölgeye, karşılık olarak büyük hediyelerle bir elçilik heyeti gönderdi. Avarların, İmparatorluğun ezeli ve ebedi düşmanı Sasanilere saldırılarını teklif etti. Fakat Avarlar, İmparatorluğun düşmanlarının yerine, müttefiklerinin üzerine saldırıya geçtiler.

6. yüzyılın ortalarında Avarların ilk kurbanı Sabirler oldu. Sabirler onları yeni bir halk olarak görüyor ve onlara "Var" diyorlardı. Bu çatışma, Avarların kesin zaferi ile sonuçlandı. Daha sonra Avarlar, Bizans'ın müttefiklerini birer birer aradan çıkarmaya başladılar. Kafkasya'da Avarların müttefiki Alanlar idi. Karadeniz sahillerinde ise Kutogurlar, onları her zaman destekliyorlardı.

Sabirler tarafından Avarların "var" olarak adlandırılmasını L.N. Gumilev "büyük olmayan linguistik yanlış" olarak değerlendirdi. Fakat, bu görüşe katılmamak da mümkündür. Şöyle ki, Türkütler de Avarları "Varhonit" olarak adlandırıyorlardı. Mesela Gumilev, Bizans tarihçisi Menandr'a dayanarak şunları yazar:

"Türksanf sekiz eyaletten birinin başında idi ve o, Bizans elçisi Valentin'i kabul ederek ona 'Sizin hükümdarınız zamanı gelince cezasını görecektir. Çünkü, siz, benimle dostluk hakkında konuşurken kullarım olan Varhunitlerle (Avarları kastediyordu-L.N. Gumilev) anlaşma yapıyorsunuz. Ama, Varhunitler Türk'ün (Türküt-Y.O.) tebası gibiler, ben istediğim zaman yanıma gelecekler...' (34.49)

Bu dönemden itibaren Avarlar artık Orta Avrupa'nın hakimi olmuşlardı. Avarlar o kadar güçlenmişlerdi ki, Bizans İmparatorluğu'ndan ve

diğer ülkelerden haraç alıyorlardı. Hatta ilk Avar Hakanı Bayan Han on bin Kuturgur'u Bizans üzerine gönderdi.

6. yüzyıldaki Avar faaliyetleri üzerinde bilinçli olarak biraz geniş durduk. Oysa "Var" ve "Varhunit" etnosları, onların karşılaştırmalı analizi ile yetinebilirdik. Ama, bizi meselenin başka tarafı daha çok ilgilendiriyor. Gumilev'in yazdığı "Var/Varhunit"ler, ya da Avarlar'ın 6. yüzyılda Avrupa'da yeteri kadar güçlendiklerini dikkate almalıyız. İstemi Han'ın elinden kurtulan Avarlar, önce Kuzey Kafkasya'ya, daha sonra da Karadeniz'in kuzey kısımlarına ve Orta Avrupa'ya kadar gitmişlerdi.

Burada mantıksal bir sorun ortaya çıkar: Strabon'un Avrupa'nın batısına yerleştirdiği Var-Avarlar ne zaman buraya gelmişlerdi? Burada Var-Avarlar uzun süre yaşamışlar, hatta Varon adlı bir şehir bile kurmuşlardı. 6. yüzyılda Türkütlerin elinden kurtulan, doğudan batıya doğru göç eden Avarlar, imparatorluk kurmadan 600 yıl önce, Avrupa'da yaşıyorlarmış. Avarlar, buraya nereden gelmişler? Belki de oranın esas yerli halkıydılar. Tartışmanın zemini engebelidir ve çıkış yolu bulmak da çok zordur. Ama yine de çözüme ulaşmanın mümkün olduğunu düşünüyoruz. Türklerin doğudan batıya göçlerinden önce, tarihin belirli kılma anında batıdan doğuya büyük Türk göçleri olmuştur.

Milattan uzun yıllar önce Avrupa'da yaşayan Var-Avarlar'ın bir kısmı bilinmeyen bir sebepten (savaş, kuraklık, doğal felaket, sel, taşkın, deprem gibi) doğuya göç etmiş ve sonra bu durumda olduğu gibi, Türkütlerin baskısı sonucunda yenilerek yeniden batıya göç etmişlerdi. Ve yeniden büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Bu konuda L.N.Gumilev şunları yazar:

"Bizi etnosun tarihi, etnogenezi, etnosların ortaya çıkması ve yok olması fazla ilgilendirmemelidir. Şöyle ki, birincisi, bize kadar etnosların ortaya çıkma ve yok olma süreci hiç tartışmaya açılmamıştır. İkincisi ise, bu yolu açıp gösterebilmek için bize materyal gerekmektedir. Ve arşiv bilgileri bize bu materyali vermemektedir. Bu koşullar gerçekleşirse, meselenin halline yaklaşabiliriz. Bugünkü durum ise, tarihi olaylar, onların ilişkileri ve devamlılığıdır." (98.24)

Bu tarihi olayları, onların ilişkilerini ve devamlılığını L. Gumilev "Eski Türkler" kitabında güzel açıklar. Ama, sadece bir çizgi üzerinde: doğudan batıya göç çizgisi üzerinde... Aksi görüş burada yer almaz.

Gumilev şöyle deöam eder:

"... Böylece, Türkütler yarım yıl içinde bütün Kazakistan'ı, Yedisu bölgesini ve Harezmi kendilerine bağladılar. Sonra çok büyük zorluklar olmaya başladı. Aral Denizi'nin kuzeyinde Türkütler; Huni, Var ve Ogur boylarının direnişi ile karşılaştılar. Fakat, 558 yılında bu boylar, darmadağın edildiler ve Türkütler Volga'ya ulaşarak tabi olmayanları buralardan kovdular. Bu Var ve Huni boylarından yirmi bin kişi kalmıştır ki, sonradan bu iki boy birleşerek Avar adını aldı." (34. 35)

Burada görüldüğü gibi, Gumilev tarihi süreçleri, etnosların dönüşümünü süreklilikle verse de taraflıdır. Bir görüşün yanındadır. Halbuki, hürmetli profesörün, Q. Stratanovski tarafından 1964 yılında tercüme edilen Strabon'un "Coğrafya" kitabını görmemiş olması mümkün değildir. Bu kitapta gösterilen Türk toponimleri, hidronimleri ve etnonimlerini incelememesi oldukça gariptir.

Strabon'dan aldığımız satırda Gumilev; "Bermet"lerin adını verir. Kaşgarlı Mahmud'da "ber" kökünden yapılmış sözlere aşağıdaki anlamlar verilmiştir:

"Ber: vermek, gelmek (6.IV.84)

Berikse: vermek, istemek (6.III.294)

Beril: verilme (6.II.155)

Berge: kamçı kırmanc (berke-zorluk)-(6.III. 285)

Berklek: korutturmak (6.III.366)

Bert: Ağanın kölesinden aldığı vergi (6.I.351)

Eski Türk sözlüğünde "ber" sözü yine hemen hemen aynı anlamları vermektedir:

“Ber: vermek, takdim etmek, bağışlamak.

Ber: ara vermek (gizimin galinsiz bertim –kızımı evlendirdiğimde başlık parası almadım)

Ber: ödemek

Beri: buraya

Berkit: güçlendirmek, kuvvetlendirmek, tutmak

Bert: Ağanın köleden aldığı vergi

Bertü: Gödekçe (kısaca, özet, uzun olmayan)

Berü: buraya” (13.95-96)

Strabon'un bahsettiği “bardul”lar da ilgi çekicidir. Bu sözün açıklamasını iki şekilde vermek mümkündür. Şöyleki; “bardul” sözünü “bar+dul” ya da “bard+ul” gibi okuyabiliriz. “Bard” sözünde “a” harfinin “o” harfine fonetik değişmesi sonucunda “börd” gibi de okunabilir.

Ünlü sesler sisteminde, tarihsel lehçe bilimi bakımından göze çarpan özelliklerden birinin, “O-A” ses uygunluğu ile ilgili olduğu bilinir. Çağdaş Türk dillerinde birçok söze (avlah, çavgun, kavurma) yazılı kaynaklarımızda “o-a” şeklinde rast gelinir. Mesela, “ov” sözü Dede Korkut’ta “av” olarak okunur; “av ovlayıp”, “ava çıktı”, “kara kavurma” (99) v.s. Yahut, “Gözü can avutmaya humar imiş” (Kadı Burhaneddin), “Avlıkta bugün avlar iken yare yoluktum” (Hatayi), “Eynine giyip kırmızı, yalav, yalav yanır yüzü” (Kurbani), “Avcısı olmuşam sen tek maralın” (100) Bu örneklerde görüldüğü gibi, “a/o” ses değişmesi sonucunda “bard” sözü “börd” gibi de okunabilir. Bord/börü/buri ise eski Türkçe’de “kurt” anlamı verir. Kurt toteminin, Dede Korkut hikayelerinde önemli yer tuttuğunu da ekleyelim. Mesela, “Kara başım kurban olsun, kurdum sana”, “Azvay kurt eniği erkeğinde bir köküm var” ve buna benzer ifadeler, mitolojik zamanlarda ulu atalarımızın kurdu, soykök-totem saydıklarına bir işaretir.

Daha sonra Strabon; Astur, Kalan, Sagobrid, Bilbilis şehirlerinin adını verir.

Çağdaş Azerbaycan ve diğer Türk dillerinde bil-bilmek sözünün çok geniş olarak yayıldığı ve kullanıldığı bilinmektedir. “Eski Türk Sözlüğü”nde “bil” sözünün çeşitli anlamları verilir:

“Bil: bilmek

Bil: öğrenmek, kavramak;

Bil: sorumluluk hissetmek;

Bil: bilmek, düşünmek ;

Bildür: haber vermek ;

Bilge: Akil, çok bilen;

Bilgi bilig: Akıllı, her şeyi anlayan” (13.98-99)

Kaşgarlı Mahmud'da da bu söz aynı anlamları vermektedir:

“Bil: bilmek (6.II. 49; III.210)

Bildüz: bildirmek, öğretmek (6.II.212)

Bilmesin: bilirmiş gibi görünmek (6.II.259-260)

Bilge: bilge, akıllı, idrak sahibi, alim, hakim (6.I.422-423, III. 46-59, 142.155)

Bilgse: akıllı olmayı istemek” (6.III.294)

Şunu da unutmayalım ki, eski Sümerlerden bize ulaşan destanın baş kahramanının adı Bilgamış'tır. F. Ağasıoğlu “Azer Oğlu” kitabında bu konuda şunları yazar:

“Bilgamış adında ‘Gilikli’ anlamı olduğu için Sümerler de bu kahramanı ‘her şeyi bilen’ el başçısı olarak öykülemişler. Akatlar da bu destanın ilk mısrasını ‘Dünya görmüş hakkında’ sözleri ile vermişler. Bilgamış'ın adı Türk devlet başçılarına verilen ‘Bilge’ ünvanı ile izah edilebilir. Mesela 581 yılında Göktürklerin batı kolunda hakan ilan edilen

Tardu Hakan 'Bilge' ünvanı almıştı, meşhur Tonyukuk da bu ünvanı almış ve taşımıştır." (8.390)

Görüldüğü gibi sadece Strabon'un "Coğrafya" kitabında ne kadar çok Türk kökenli hidronimler, toponimler, etnonimler vardır. Aşağıda, bunların bir kaçını Avrupa'da verilen şekilleri ile size sunalım.

Toponimler	Hidronimler	Etnonimler	Şahıs adları
Abu	Akuti	Akarnan	Agis
Albiy	Albiy	Aliy	Alet
Albu	Albula	Aksibiy	Arat
Alor	Ana	Albek	Bark
Alp	Arak	Aparn	Karpak
Apatur	Asay	Artabr	Palak
Arelat	Atgis	Arvak	Tarkon
Asta	Atak	Arver	Tarkvin
Burhani	Bat	Astur	Temen
Elatey	Batiy	Atamon	Timuh
Et	Duriy	Azan	Tusnel
Etay	İlissu	Balar	Us
Ev	Kallant	Bard	Tumelik
Girmin	Galat	Bardul	
Halkis	Sal	Dondar	
Kalpa	Tag	Etrusk	
Kamarin	Tavr	Gel	

Karnik	Tirren	Karpatan
Karsul	Var	Kuri
Kumar		Kimmer
Kor		Kaba
Kenay		Parat
Kenoba		Sabin
Menova		Sakvan
Olbiy		Salas
Onoba		Salar
Salas		Talar
Salgan		Turdul
Tusk		
Varaç		

Bu listeyi daha fazla uzatabilirdik. Ama maksadımız bu değildir. Bizim maksadımız, belgelere dayanarak yazdığımız teoriyi bir daha ispat ederek L.N. Gumilev'in "Doğudan Batıya göç" teorisini çürütmek ve önemini kaybettirmektir. Bu yakınlarda yayınlanan "Sümer Kilidi" kitabın yazarı Rizvan Cebiyev şunları söylüyor:

"Türklerin Sümer asıllı olmasını engelleyen en belli başlı mani, tarihte ilk büyük göç hareketinin batıdan doğuya değil, doğudan batıya, yani Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru olduğu hakkındaki yanlış görüştür. Bu görüşü, siyasilere düşündüğünden şüphem yok. 'Bilim dalları'nın eli ile de hayata geçirmişler. Maksat, Türkleri kendi köklerinden koparmak ve Orta Asya'nın kızgın güneşi altında 'susuzluktan' kurutarak mahvetmektir. Ama yüzlerle, binlerle inkar edilemez delil bunun aksini ispat eder: Halkların ilk 'büyük göçü' batıdan doğuya doğru idi. Yoksa, altı bin yıl önce, Nippur'da ve diğer Sümer şehirlerinde yapılan çok merdivenli zigguratların aynısının M.Ö. 1. binyılda Altın Tepe'de bulunması-

nı başka nasıl açıklayabilirsiniz?” (101.215-216)

Türk devletlerinin kurulması hakkında Prof. Fazıl Karaoğlu'nun ilginç görüşleri var. “Şimdiye kadar yürütülen tarihi araştırmalar içinde üzerinde en çok durulan ve çalışılan yer Ön Asya'dır... Tarihin eski dönemlerinde kurulmuş bir çok devlet ve medeniyet vardır...

Türklerin anayurdu Orta Asya olduğuna göre, tarihin en eski Türk devletinin buralarda kurulmuş olması doğaldır. Fakat, Orta Asya'da yapılan araştırmalar daha o kadar ileri gitmiş değildir. Çin ve Yunan kaynaklarından elde edilen bilgiler de M.Ö. 1. ve 2. bin yıllardan öteye gitmiyor. Böyle sebepler en eski Türk devletinin zaman ölçüsündeki sırasını ve yerini şimdilik Ön Asya'ya bırakmıştır. Bu itibarla tarih boyu kurulmuş Türk devletlerini sıralarken Ön Asya memleketlerinden başlamak gerekirdi, biz de böyle yaptık” (102.43)

IV. Sonuç

Sonuç

Burada araştırmamızı bitirirken hangi sonuca ulaştığımızı göstere-
lim:

1) Kesin olarak L.N. Gumilev ve diğer Türk tarihi araştırmacıları 19. ve 20. yüzyıllarda büyük işler yapmışlar, dünya tarihinde ilk olarak Türkleri bir etnos olarak sistemleştirmiş ve onların çeşitli boylarının hareket ve coğrafya haritasını göstermişlerdir. L.N. Gumilev, daha ileri giderek istenilen etnosun genezisini, passionerlik teorisi ile birleştirmişti. Ona göre, passionerliğe etki eden iki esas şart vardır; a) Coğrafi koşullar; buraya bütün doğa olayları ve savaşlar sonucunda büyük göç akınları dahildir. b) Biyokimyevi koşullar.

Önceki bölümlerde yazdığımız gibi, çoğu Türk tarihçisi Türk'ün esas etnogenezi bilse de Marr gibi, ya üstü örtülü şekilde verirler ya da Türklerin anavatanını Orta Asya sayıyorlar. Bunun sebepleri de aşağıdakilerdir:

Birincisi; Orhun-Yenisey abidelerinin ve Çin kaynaklarının sistemli öğrenilmesine başlanması ve aynı zamanda bu abidelerin sadece Orta

Asya'da bulunması.

İkincisi; bu tarihçiler isteseler dahi, Türklerin anavatanı olarak Azerbaycan, Anadolu ve Mezopotamya'nın gösterilmesine siyasi ve ideolojik bakımdan hiç kimse izin vermezdi. Yasak ve kısıtlamalar koyulurdu. Çünkü, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Türk tarihini araştıranlar esasen Türk olmayanlardan seçilir ve bunların çoğunluğu siyasi bir görevin taşıyıcısı olurdu.

Üçüncüsü; çoğu dünya tarihçileri Türk'ün eski bir etnos olduğunu kabul etmek istemiyor, sonradan türeme bir etnos (İngiliz, Fransız ve diğerleri gibi) olduğunu iddia ediyorlardı. Şimdi de bu iddiada ısrarcıdır.

2. Sadece bu sebepten L.N. Gumilev ve onun gibiler, masalarının üstünde inkar edilemez materyaller olduğu halde bu materyallerden yararlanmamışlardı. Kendilerine dikte edilen teori üstünde çalışmışlardı. Bu teorinin esasları, yukarıda belirttiğimiz gibi iki maddede özetlenebilir:

- a) Türklerin ilk devleti M.Ö. 3. yüzyılda Orta Asya'da kurulmuştur.
- b) İlk büyük Türk akınları ve göçleri; doğudan batıya doğru olmuştur.

Biz bu iki tezin aksini ispat etmeye çalışıyoruz:

Birincisi, Anadolu ve Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bir prototürk etnos olarak genesisi Azerbaycan'dan ve Anadolu'dan başlamış ve çeşitli Türk boylarının çeşitli adlar taşımasına, çeşitli şekilde adlandırılmasına rağmen prototürkler bu topraklarda M.Ö. 4. ve 3. binyıllar arasında ilk devletlerini kurmuşlardır.

İkincisi, bazı tarihçilerin bilimsel analizlerine ve araştırmalarına karşın, eski Türkler ve prototürkler doğudan batıya değil, batıdan doğuya doğru göç etmişlerdir. Her zaman savaşçı olan, bağımsızlığa ve özgürlüğe can atan Türklerin tarihi başkalarının istedikleri şekilde yazıldığından, "batıdan doğuya göç" tarihi, bin yılların tozu altında kalmış ve bu tozu temizlemek için tarihçilerin çoğu hiç uğraşmamıştır.

Kaynakça

TÜRKÇE VE AZERİCE KAYNAKLAR

6. Kaşgarlı Mahmud "Divani-Lügat-it-Türk" Bakü. 2006, I,II,III,IV
7. A. Memmedov "Oğuz Saltanatı" Bakü, 1992
8. F. Ağasıoğlu "Azer Halkı" Bakü. 2009. S; 44-45
11. Heredot "Tarih" Bakü. 1998
15. Marco Polo. Moskova. 1955
33. Yunus Oğuz "Attila" Bakü. 2008.
42. Yunus Oğuz-B. Tuncay " Türk'ün Gizli Tarihi" Bakü. 2009
52. Elmeddin Elibeyzade. "Azerbaycan Dilinin Tarihi" T. I. Bakü. 2007.
54. N.Caferov "Azerbaycanşünaslığa Giriş" Bakü. 2002
55. N. Hudiyevev "Azerbaycan Edebi Dili Tarihi" Ankara. 1997
56. Mustafa İzberk. "Kim Türk? Türkçe Ne?" İstanbul. 2008
57. Paniyalı Prisk "Attila'yı Nasıl Gördüm?" Bakü. 2009
58. Zaur Hasanov. "Çar İskitleri" İstanbul. 2009
59. Bahtiyar Tuncay. "Yunus Oğuz'a Mektuplar ya da Eski Türk Tarihine Yeni Bir Bakış" Bakü. 2005
60. Yunus Oğuz "Türk'ün Tarihine Yeni Bakış" Bakü. 2007
61. M.N. Artamanov "Hazar Tarihi" Leningrad, 1962
63. Strabon "Coğrafya" Moskova. 1964
64. Ejder Ferzeli "Gemikaya-Gobustan Kültürü" Bakü. 2008
65. C.İ. Caferov "Azerbaycan Halkının Soy Kökü" Bakü. 1999
66. Reşid Göyüşov "Azerbaycan Arkeolojisi" Bakü. 1986
67. Firudin Ağasıoğlu "Tanrı Elçisi İbrahim" Bakü. 2007

68. H. Marr "İbranice Tarihi" T. IV. Moskova. 1937
69. Kalakantlı Moses "Albaniya Tarihi" Bakü. 1993
70. "Kızılbaşlar Tarihi" Bakü. 1993
71. Yakup Mahmudov "Dede Korkut Kitabı" Halkın yarattığı ve yaşattığı tarih " Dede Korkut Dünyası Kitabı " Bakü. 2004
75. B. E. Dudakov "Türk Uluslarının Yer Yaddaşı" Bakü. 1994
76. "Azerbaycan Tarihi" Bakü. 1994
78. Cevat Heyet "Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış" Bakü. 1993
79. Prof. Dr. Cemal Anadol "Tarihe Hükmeden Millet Türkler" İstanbul. 2006
81. A. Recebov, Y. Memmedov "Orhun-Yenisey Abideleri" Bakü. 1993
82. F. Celilov "Azerbaycan Dilinin Monografisi " Bakü. 1988
83. Y. Yusifov " Dilin Tarihi Katları", "Edebiyat ve Güzel Sanatlar" Bakü. 1988
84. İ. Melikov "Hatt-Türk Dil Paralelleri", "Azerbaycan Filoloji Meseleleri" İ. B. 1989
88. İlham Enverkızı "Truva-Turoya, Türk Obası" Bakü. 2003
90. E. Elibeyzade "Azerbaycan Halkının Manevi Medeniyet Tarihi." Bakü. 1998
91. Ahmet Cevat "Alfabenin Kökeni En Eski Türk yazısıdır" İstanbul. 1933
93. K.Aliyev-F. Aliyeva. "Azerbaycan Antik Dönemi" Bakü. 1984
94. Olcas Süleymanov "Aziya" Bakü, 1993
95. Ağasıoğlu "Eski Türkeli-Saka-Gamer Boyları" Bakü. 2006
98. Gıyaseddin Geybullayev "Eski Türkler ve Ermenistan" İstanbul. 2009

100. "Kitab-ı Dede Korkut" Bakü. 2008
101. Azərbaycan SSC İlimlər Akademisi İlmî Eserləri (dergi) Dil və Edebiyat serisi. Bakü. 1976
102. Rızvan Cəbiyev. "Sümer Kilidi" Bakü. 2008
103. Prof. Fazıl Karaoğlu "Türk Milletinin Tarihi, Kurduğu Devlet-ler ve Baba-Dedeleri" Bakü. 2007
104. Bahtiyar Tuncay "Sakların Tarihi, Dili ve Edebiyatı" Bakü. 2009
105. Azərbaycan Tarihi Üzere Kaynaklar. Bakü. 2007
106. Minehanım Tekeli "Türk Kitabı" Bakü. 2009

RUSÇA KAYNAKLAR

1. Р.Г. Кузев. «Происхождение башкирского народа. Этимический состав расселения». Москва, 1974.
2. М.В. Крюков. «Об этимической картине мира в древнетюркских письменных памятниках II-I тыс. до н.э., Книга «Этнонимы». Москва, 1970.
3. Д. Иловайский «Размышления о начале Руси. Вместо введения в русскую историю». Москва, 1882.
4. Д.Е. Евсеев. «К семантике тюркской этнонимии». Книга «Этнонимы», Москва, 1970.
5. Н.А. Баскаков. «Модели тюркских этнонимов и их типологическая классификация». Книга «Ономастика Востока». Москва, 1980.
- 9 В.В. Бартольд. «Сочинения». Т. I-IV Москва, 1958.
10. А.Н. Комонов «Опыт анализа термина «тюрк».
- 12 А.Н. Комонов. «Грамматика языка тюркских и умичских памятников VII-IX вв». Москва, 1978.
- 13 «Древнетюркский словарь». Москва, 1960.
- 14 Е.М. Мурзеев. «Избранные тюркские географические лексика»: М.Г. Павлова «О структуре и семантике тюркизм».
16. Л.Н. Гумилев. «Этногенез и биосфера земли». Москва, 2007.
17. Л.Н. Гумилев. «Тысячелетие вокруг Каспия». Баку, 1991.
18. Ш. Диль. «Основные проблемы византистской истории». Москва, 1947.
19. М. Спингл. «Индейцы без томагавков». Москва, 1971.
20. Б. Зомбарт. «Буржуа».
21. Л.Н. Гумилев. «История народа хунну». Москва, 2004.
22. А.М. Окладников. «Неолит век Прибайкалья». Л., 1955.
23. Г.Ф. Дебец. «Палеоантропология СССР». Л., 1948
24. Г.Е. Грум-Гржимайло. «Западная Монголия и Урянхайский край». Т. II. Л., 1926.
25. Р.Н. Безвертных. «Татары, тюрки - потрясатели вселенной», Набережные Челны, 1997, Т. I.
26. Н.Я. Бичурин. «Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена». Л., 1950 Т. I.
27. «Алтайские загадки». Горно-Алтайск, 1981
28. В.С. Таскин. «Материалы по истории кочевых народов в Китае в III-I вв.». «Сюнгу». Москва, 1969
29. Л.Н. Гумилев. «Черная легенда». Журнал «Хазар», 1989, N 1. Баку, с.34.
30. Б.А. Сергеевичев. «О происхождении чувашского народа». Чебоксары, 1957.
31. Приск Панийск. «Готская история». М., 1948.
32. А.Вельямин. «Аттилы и Русь IV-V вв.». М., 1858.
34. Л.Н. Гумилев. «Древние тюрки». М., 1967.
- 35 С.Е. Малов. «Памятники древнетюркской письменности». М., 1951.
36. В.В. Бартольд. «История культурной жизни Туркестана». М., 1963.
- 37 Лев Гумилев «Открытие Хазарии». М., 2007
- 38 Аббас-Кули-ага-Бакиханов «Гюлестан-и-Ирам». В., 1991.

39. П.Н.Гумилев. «Древняя Русь и Великая степь». М., 1989.
40. С.А.Левченко. «Хазары». Москва, 1976.
41. П.Н.Гумилев. «В поисках величайшего царства». Санкт-Петербург, 1994.
43. В.В.Бартольд. «Туркестан в эпоху монгольского нашествия». Москва, 1898.
44. В.В.Бартольд. «Босра хан», Т. II. Москва, 1964.
45. С.Г.Азэдизанов. «Государство сельджуков в Средней Азии в XI-XII вв.». Москва, 1991.
46. Б.Е.Кумектев. «Государство кымаков в IX-XI вв. по арабским источникам». Алма-Ата, 1972.
47. Д.Г.Савинов. «Народы Южной Сибири в древнеисторическую эпоху». Ленинград, 1984.
48. Е.А.Давудович. «О двух караханидских хазматлах». НАА, 1968.
49. Абу-л-Фазл Бейхак. «История Масуда - 1031-1044 гг.». Москва, 1969.
50. Эрнест Лависс и Альфред Рамбо. «Всеобщая история». Т. II. Москва, 1897.
51. В.В.Бартольд. «Кара-кытاي». Т. В. Москва, 1968.
53. П.М.Меллер-Васильев. «Об орхонских и энисейских надгробных памятниках с надписями». ЖМНП, ТССС XVII Спб.1898.
62. М.Ф.Сум. «Исторические рассуждения — и половецкая». Москва, 1848.
72. Феофилакт Симокатта «История» М., 2007.
73. Геродот. «История». Москва, 2007.
74. «Шевкизчи Сахары». Москва, 1985
77. З.Ямпольский. «Давнейшие сведения о торговле в зоне Азербайджана». Уч. Записи АГУ, серия языка и литературы. 1966. N 2.
80. The Gothic History of Yordanes in English version with Introduction and commentary by Charles Mierow, New York, 1980 V.
85. А.Н.Бернштам. «Происхождение тюрков». Москва, 1938.
86. Р.Нудельман. «Загадки, тайны и коды человеческой истории». Ростов-на-Дону, 2006.
87. Карл Блеген. «Троя и троянцы». Москва, 2004
89. «Историческая география Азербайджана». В., 2003.
92. А.С.Сулбатов. «Азербайджанцы - этнонимы и формирование народов». В., 1971.
96. В.В.Григорьев. «О скифском народе скиах». Санкт-Петербург, 1871.
97. Д.Айтыртаев. «Тюркские этнонимы». Нукус, 1988.
99. П.Н.Гумилев. «География этносов в историческом периоде». Л., 1990.
104. П.Н.Гумилев. «География этносов в историческом периоде». Ленинград, 1990.
105. В.И.Вернадский. «Хозяйственное освоение биосферы земли и ее окружения». Москва, 1965.
106. М.Ади. «Европа, тюрки, Великая степь». Москва, 1998.

Yunus Oğuz

Azerbaycan'ın önde
Yunus Oğuz,

Ş-17706

geliştirdiği özgün "etnogenez" teorisi ile
Türkiye'de de çok tanınan ve tartışılan Rus
Türkolog Lev Gumilev'in Eskiçağ ve Ortaçağ
Türk tarihiyle ilgili fikirlerini ele alıyor.

Gumilev'in Rus gözüyle yorumladığı on bin
yıla yakın bir dönemi kapsayan Türk tarihini
bir Türk'ün gözüyle yeniden yorumluyor.

Gumilev'in geliştirdiği ve İbni Haldun'un
"asabiye" kavramıyla karşılaştırılabilecek
"passionerlik" kavramı Yunus Oğuz'un
çalışmasının da temel kavramı olarak Türk
tarihini algılamak açısından son derece
özgün bir yol çiziyor.

Türk tarihinin hangi dinamiklerle ve nasıl
aktığını; bir anlamda nereden ve nasıl gel-
diğimizi anlamak isteyen Türk okuyucusu
için bir başvuru kitabı olan Yunus Oğuz'un
eseri bir tarafıyan da Gumilev'in "etnogenez"
ve "passionerlik" gibi önemli tezlerini ince-
lemek isteyenler için de bir anahtar kitap
özellliği taşıyor.

